

موسسه تحقیقات عالی شرق

مجله شرق

علمی - پژوهشی

تابستان ۱۳۹۱ - شماره ۱

الفصلی، سید محمد مهدی

به رسمیت شناختن اختلاف نظر ضابطه-مند، گامی در مسیر اخوت اسلام.

حسینی، سید حسین

اسلام و فرصت‌های جهانی شدن.

حکیمی، مرضیه - پایان، سمیرا - حسینی سروی - سید مسعود

بازسازی معکوس هندسه یک جسم با هدایت حرارتی توسط الگوریتم میکرورتیک.

حیدری، محمد علی - رحیم نیا، فریبرز

تاثیر تعهد صادراتی بر استراتژی تطبیق ترفیع و عملکرد شرکت های صادراتی

رضایی، محدثه - غفاری، ابوالفضل - کارشکی، حسین

مقایسه میزان و عوامل موثر بر افت تحصیلی در میان دانشجویان دانشگاه هرات و دانشجویان ایرانی

و افغانی دانشگاه فردوسی از دیدگاه خودشان

فیاض، علی نقی

سیاست و حکومت در قرآن.

نظریان، رامین

مقایسه عملکرد ۱۷ و رابن بنی بادنجان رومی از لحاظ حاصل-دهی در شرایط اقلیمی و نسوایی انجیل ولایت هرات

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مجله اشراق

علمی - پژوهشی

گاہنامہ

موسسات عالیہ اشراق

شماره اول - تابستان ۱۳۹۱

مجله اشراق

روش: علمی - پژوهشی

صاحب امتیاز: موسسه تحصیلات عالی اشراق

مدیر مسئول و سردبیر: محدثه رضایی

اعضاء هیئت تحریریه:

سیدحسین حسینی، مرضیه حکیمی، محمدعلی حیدری، محدثه رضایی.

مجله اشراق در ویرایش، تنظیم و تلخیص مطالب آزاد است.

ترتیب مقاله‌ها نشان‌دهنده ارزش علمی یا شخصیت نویسندگان نیست.

دیدگاه‌های نویسندگان مطالب الزاما بیانگر نظر مجله نیست.

این نشریه در بخش معاونت پژوهشی سایت موسسه تحصیلات عالی اشراق قابل دریافت می‌باشد و علاقه‌مندان می‌توانند راهنمای نحوه نگارش مقاله را نیز از همین نشانی به دست بیاورند.

تابستان ۱۳۹۱ - شماره ۱

نشانی دفتر نشریه: معاونت فرهنگی، پژوهشی موسسه تحصیلات عالی اشراق

شماره های تماس: ۲۲۸۹۵۸ و ۲۲۸۹۵۹ - ۰۴۰

نشانی الکترونیکی: info@eshraq.edu.af - www.eshraq.edu.af

فهرست مندرجات

عنوان	نویسنده	
به رسمیت شناختن اختلاف نظر ضابطه‌مند، گامی در مسیر اخوت اسلام	افضلی، سید محمد مهدی	۵
اسلام و فرصت‌های جهانی شدن	حسینی، سید حسین	۲۳
بازسازی معکوس هندسه یک جسم با هدایت حرارتی توسط الگوریتم میکروژنتیک	حکیمی، مرضیه پایان، سمیرا حسینی سروی، سید مسعود	۴۳
تاثیر تعهد صادراتی بر استراتژی تطبیق ترفیع و عملکرد شرکت های صادراتی	حیدری، محمدعلی رحیم نیا، فربرز	۶۹
مقایسه میزان و عوامل موثر بر افت تحصیلی در میان دانشجویان دانشگاه هرات و دانشجویان ایرانی و افغانی دانشگاه فردوسی از دیدگاه خودشان	رضایی، محدثه غفاری، ابوالفضل کارشکی، حسین	۹۹
سیاست و حکومت در قرآن	فیاض، علی نقی	۱۲۱
مقایسه عملکرد ۱۷ ورایتی بادنجان رومی از لحاظ حاصل‌دهی در شرایط اقلیمی ولسوالی انجیل ولایت هرات	نظریان، رامین	۱۴۱

هوالنور

سخن نخست

پژوهش یکی از ارکان بنیادی و تاثیرگذار در زمینه تولید علم و ارتقاء سطح دانش است. همچنانکه میزان سهم‌گیری هر دانشگاه در عرصه پژوهشی و تعداد مقالات منتشرشده توسط اعضای کدر علمی معیاری است برای سنجش میزان توانایی و رتبه علمی آن دانشگاه. موسسه تحصیلات عالی اشراق افتخار دارد که در شروع سومین سال تاسیس خود، اولین شماره مجله علمی - پژوهشی «اشراق» را به جامعه علمی کشور تقدیم می‌کند؛ با این امیدواری که بتواند با غوص در اقیانوس معرفت، نقش مهمی را در شکوفایی و رشد علمی کشور ایفاء نماید.

در ابتدای راه، این مجله موضوعات مشخصی را برای عرضه انتخاب نکرده است. معیارهای پذیرفته شده علمی برای چاپ مقالات کافی است. با این امید که در آینده، راه برای انتشار مجلات تخصصی در رشته‌های مختلف در دانشکده‌های این موسسه هموار شود.

مجاله‌ای که در مجله اشراق برای درج مقالات علمی به وجود آمده است منحصر و مخصوص به اعضای کدر علمی این موسسه نیست. «اشراق» با خوشحالی و قدردانی از ارسال مقالات علمی اعضای کدر علمی دیگر دانشگاه‌ها و موسسات استقبال می‌کند؛ همچنان که از نظریات سودمند همه اندیشمندان.

اگر از زحمات دست‌اندرکاران این مجله تشکر نشود، پیداست که شکر نعمت به جای نشود و در نتیجه شکر خالق؛ آن یکتا معبودی که هیچ‌کار بی‌اذن و عنایت او به سامان نرسد.

و ما التوفیق الا بالله

ریاست موسسه تحصیلات عالی اشراق

به رسمیت شناختن اختلاف نظر ضابطه‌مند، گامی در مسیر اخوت

اسلامی

سید محمد مهدی افضلی^۱

چکیده

در مورد انسجام اسلامی و عوامل تحکیم آن نظرگاه‌های متفاوتی ابراز شده‌است. برخی بر موانع روانشناختی تکیه کرده و عده‌ای موانع سیاسی را برجسته دیده و گروهی بر موانع معرفت‌شناختی تاکید کرده‌اند و هر یک به فراخور مانع مورد نظر، راهکاری عرضه داشته‌است، علی‌رغم مفیدبودن این راه‌حل‌ها، به نظر می‌رسد عامل معرفت‌شناختی مهم‌تر از بقیه عوامل باشد. با توجه به اینکه اختلاف در فهم طبیعی است و تاریخ اندیشه اسلامی مآل‌آمال از اختلاف فهم‌ها و تفاسیر بوده‌است، بهترین راه برای رسیدن به آرمان انسجام و اتحاد اسلامی به رسمیت شناختن این اختلافات و بهره‌جستن از آن در مسیر تعالی اندیشه و شکوفایی استعدادها برای حل مسائل نظری و مشکلات عملی جامعه اسلامی است. وحدت معقول که نه به حذف مذاهب مختلف بیانجامد و نه استحاله یک مذهب در درون مذاهب دیگر را باعث شود، از چنین آبشخوری تغذیه می‌شود.

واژگان کلیدی

انسجام، اجتهاد، متون دینی، تفسیر، نص‌گرایی، عقل‌گرایی، کثرت‌گرایی.

مقدمه

اختلافات و گسست در ارتباطات پیروان مذاهب اسلامی بر اثر عوامل پیدا و ناپیدا به گونه‌ای جلوه کرده که براساس آن انسجام و اتحاد مسلمانان به یک امید و آرزو بدل شده و وصول به آن بسی دیر و دور و دشوار می‌نماید؛ این مسأله متفکران مصلح را به اندیشه واداشته

۱. استاد دیپارتمنت حقوق و علوم سیاسی موسسه تحصیلات عالی اشراق

است که چگونه می‌توان راهی به رهایی از بن‌بست موجود گشود و دیوار ستبر و سرسخت سر برکشیده را با دست همت به زیر کشید و شکوفه دادن درخت انسجام را به تماشا نشست؛ لذا هرکسی با نگاه از زاویه‌ای خاص، عامل یا عواملی را در این راستا مهم دیده و در پی آن راهکارهایی را برای رسیدن به این مطلوب عرضه داشته است.^۲ به نظر می‌رسد راه‌های طی شده و راهکارهای عرضه شده هریک در جای خود نقشی بی‌بدیل در تامین این هدف ارزشمند دارند، ولی شایسته است برخی از عوامل، بیشتر مورد تاکید قرار گیرند.

فارغ از برخی موانع سیاسی، عواملی که مانع نزدیکی مسلمانان شده، پاره‌ای به مسائل روانی بر می‌گردند و برخی دیگر رنگ معرفت‌شناختی و هستی‌شناختی دارند. طبیعی است هریک از موانع، راهکار متناسب با خود را طالب است و نمی‌توان از عامل منحصری در این باب سخن گفت. وقتی جنبه عاطفی و روان‌شناختی مسأله برجسته شود، راهکاری که ارائه می‌شود بیشتر بر احترام به مقدسات و ارزش‌های یکدیگر تکیه و تاکید دارد؛ و در صورتی که مسأله از زاویه نظری مورد تأمل قرار بگیرد، لازم است راهبرد متناسب با آن عرضه شود.

از سوی دیگر انسجام‌گرایان نیز به انسجام به یک دید نمی‌نگرند؛ کسانی در پی وحدت عارضی و مقطعی‌اند و به انسجام به عنوان یک ارزش ابزاری و مقطعی نگاه می‌کنند؛ کسانی دیگر در پی حل ریشه‌ای مسائل‌اند و برای انسجام ارزش فی‌نفسه تعریف می‌کنند. بر این اساس کسانی که از منظر وجود و حضور دشمن مشترک بیرونی بر ضرورت وحدت و انسجام مسلمانان تاکید می‌کنند خواسته یا ناخواسته تلقی ابزاری و مقطعی از وحدت را در ذهن دارند و کسانی که در پی حل ریشه‌ای مسأله هستند و می‌خواهند انسجام پایدار را ایجاد کرده و تحکیم بخشند، نیز از زوایای مختلف بدان نگرسته و در پی حل آن هستند، لذا بر عوامل مختلف تاکید می‌کنند. برخی تکیه بر مشترکات اعتقادی را با اهمیت دیده و بر همین اساس به تعیین و تبیین مشترکات اعتقادی همت گماشته و آن را برای رسیدن به انسجام اسلامی مهم

۲. برای تفصیل بیشتر رک: *الوحدة الإسلامية ما لها و ما عليها*، جمعی از نویسندگان، با مقدمه استاد دکتر محمود

حمدی زقزوق، (بیروت، دارالتقریب، چاپ اول، ۱۴۱۵).

به رسمیت شناختن اختلاف نظر ضابطه‌مند، گامی در مسیر اخوت اسلامی / صفحه ۷

می‌دانند. عده‌ای شناخت متقابل پیروان مذاهب از باورها و آداب و رسوم یکدیگر را اساسی دیده و معتقدند دیوار ستبر و سر به فلک کشیده نفرت پیروان مذاهب از یکدیگر، در حقیقت بسان کوهی از یخ است که با تابش گرمای شناخت متقابل ذره ذره تبخیر می‌شود و سرانجام چیزی از آن بر جای نمی‌ماند. کسانی ممکن است عوامل دیگر را مهم جلوه دهند و بر اساس آن رهیافتی متفاوت اتخاذ کنند.

به نظر می‌رسد جز تلقی عارضی از وحدت و انسجام، سایر تلقی‌ها و راهکارهایی که عرضه شده‌اند همگی در جای خود مغتنم‌اند؛ ولی تکیه بر دشمن مشترک برای ایجاد انسجام، هرچند در کوتاه مدت شاید بتواند مفید و موثر باشد، لیک پایدار نیست؛ زیرا وقتی ضرورت انسجام وابسته به حضور و قدرت دشمن مشترک و بیرونی شود، و هویت انسجام با اقتدار دشمن تعریف شود، با نابودی دشمن یا ضعف آن دیگر سخن از وحدت و انسجام موضوعیت نخواهد داشت.

راهکارهایی که امور عاطفی و روانی را مهم جلوه داده و بر ضرورت احترام متقابل انگشت نهاده‌اند، در سطح عام بر عامل ارزشمندی تاکید کرده‌اند؛ حقیقت این است که براساس تجربیات زندگی پیروان مذاهب اسلامی، احترام متقابل، همدردی و مواسات و پرهیز از توهین و افترا به باورها و ارزش‌های یکدیگر، تاثیرهای شگرفی در ایجاد انسجام و همدلی نهاده‌اند. تکیه بر شناخت متقابل نیز از همین ویژگی برخوردار است، نگاه دو مسلمانی که عقیده متفاوت دارند، ولی شناخت‌شان از یکدیگر شفاف است، با همگنان‌شان که از چنین شناختی محرومند، تفاوت ژرف دارد. همین‌سان، کسانی که بر اشتراکات اعتقادی و تعیین تبیین آن پای فشرده‌اند، نیز بر عامل مهمی تکیه کرده‌اند، ولی به نظر می‌رسد گرچه این راهکار، تا حدودی می‌تواند زمینه را برای ایجاد انسجام پایدار فراهم سازد، نیازمند آن است که در کنار آن مسائل دیگر نیز مورد توجه قرار گیرد؛ بدین معنا که وقتی سخن از اشتراکات به میان می‌آید، در کنار آن این مسأله نیز طرح شود که در چه حوزه‌هایی می‌توان اختلاف نظر داشت و این اختلاف دیدگاه‌ها تا کجا مجاز است و چگونه باید با آن مواجه شد تا انسجام

مسلمانان آسیبی نبیند؟ زیرا اولاً ممکن است در خود مسائل مشترک تفسیرها و تحلیل‌های متفاوت عرضه شود، ثانیاً در حوزه مسائل غیرمشترک نیز اموری وجود داشته باشند که مانع از انسجام شوند، نمی‌توان کسی را از داشتن باورهای خاص منع کرد، و گرنه از درون این انسجام نفی مذاهب موجود و تاسیس مذهب نوین سر بر می‌آورد که نه ممکن است و نه مطلوب. به دلیل رعایت اختصار، در نوشتار کنونی تنها این مسأله مورد توجه است که به رسمیت شناختن اختلاف اندیشه چه نقشی در ایجاد انسجام و همدلی می‌تواند داشته باشد؛ زیرا این مسأله از بنیادی‌ترین عواملی است که می‌تواند مشکل عدم انسجام را حل کند. وقتی زوایای مختلف آن روشن شود، نوبت به تطبیق آن در مرحله عمل می‌رسد که در صورت توفیق در تطبیق در سطح عام اثر بخش خواهد بود. برای دستیابی به این نتیجه نخست لازم است به رمز پیدایش اختلاف دیدگاه‌ها نگاهی انداخته شود، آنگاه حوزه‌های جواز اختلاف نظر مشخص گردد و سرانجام نتایج مترتب خود به خود چهره خواهند نمود.

۱. بشر و گریز ناپذیری اختلاف در اندیشه

قوای ادراکی، ابزارها، راه‌ها و منابع شناخت بشر محدودیت دارند؛ گستره دانسته‌های بشری به لحاظ کمی و کیفی نسبت به نادانسته‌هایش بسان قطره در برابر دریاست. چنان‌که تلقی و دریافت انسان‌ها از حقایق نیز یکسان نبوده و نخواهد بود. از منظر دینی نیز وقتی این مسأله ملاحظه شود، خواهیم دید که آموزه‌های دینی چنین چیزی را به رسمیت شناخته است. وقتی داستان حضرت موسی با عبد صالح خداوند در قرآن کریم ملاحظه شود، شدت و ضعف در ادراک حقایق را میان انبیای عظام الهی نیز مشاهده می‌کنیم.^۳ چنان‌که گفتار معروف منسوب به امام علی علیه السلام خطاب به ابوذر غفاری که می‌فرماید: «یا اباذر ان سلمان لو حدثک بما یعلم لقلت: رحم الله قاتل سلمان^۴». ملاحظه شود، نیز قرینه دیگری بر تفاوت چند و چون شناخت آدمیان از حقایق اشیا است. زندگی در زمانه‌ها و زمینه‌های مختلف، تغذیه از

۳. برای تفصیل بیشتر نک: قرآن کریم، الکهف، آیات ۶۵-۸۲.

۴. مجلسی، بحار الانوار، ج ۲۲، ص ۳۷۴.

به رسمیت شناختن اختلاف نظر ضابطه‌مند، گامی در مسیر اخوت اسلامی / صفحه ۹

فرهنگ‌های ناهمسان، عوامل روانی و اجتماعی دیگر موجب می‌شود که درک افراد از حقایق نه یکسان، بلکه متفاوت از یکدیگر باشد. تامل در آیات و روایاتی مانند آنچه پیش‌تر گفته شد و روانشناسی ادراک، نکته‌های بسیاری را می‌آموزد که نباید از آن غفلت صورت گیرد.

۲. گریز ناپذیری اختلاف دیدگاه‌ها در فهم آموزه‌های دینی

افزون بر محدودیت عام بشر در فهم حقایق، در بستری که اندیشمندان مسلمان قرار دارند، عوامل دیگری نیز در اختلاف برداشت‌ها از متون دینی تاثیر می‌نهند. هستی‌شناسی که متون دینی به ارمغان آورده به گونه‌ای است که نمی‌توان به صورت قطعی فهم بشر عادی را با آن مطابق دانست. صدر تا ساقه هستی‌شناسی و حیانی به گونه‌ای است که شناخت ما از آن بسیار اندک و احیاناً مغشوش است، اگر روایات صادره از اولیای دین نبود، شناخت حقایق در این حد نیز میسر نبود. خدا، فرشته، روح، خلقت انسان، عالم ملکوت، شیطان، جن، وحی، معجزه، قیامت، بهشت، دوزخ، برزخ و مانند آن اموری اند که برای شناخت‌شان با معارف متعارف چندان ره به جایی نمی‌بریم؛ مبدأ و معاد به عنوان دو رکن اصلی هستی‌شناسی و حیانی در هاضمه خرد خرد انسانی نمی‌گنجند، تلقی بزرگترین متفکران از این اصول اعتقادی چنان است که با یکدیگر تفاوت ماهوی دارند، بالاخره ذات خداوند چگونه است، قابل شناسایی هست، نیست، اوصاف او چگونه هستند، رابطه اوصاف با ذات و با خودشان چگونه است؟ آیا می‌توان در باب خداوند به صورت معنادار سخن گفت، اگر می‌توان سخن گفت، آیا می‌توان به نحو ایجابی از خداوند سخن گفت یا این‌که صرفاً با زبان سلب سخن گفتن امکان‌پذیر است؟ مانند این مسائل اندکی از نادانسته‌های بسیار بشر در باب خداشناسی‌اند؛ در مورد معاد و نحوه تحقق آن نیز محدودیت فهم آدمی کمتر از این نیست؛ چه می‌شود که متفکر ژرف‌نگری همانند بوعلی سینا در مورد معاد جسمانی خرد را در فهم آن ناتوان می‌بیند و صرفاً آن را از روی تعبد می‌پذیرد:

«يجب ان يعلم ان المعاد منه ما هو منقول من الشرع و لا سبيل الى اثباته الا من طريق الشريعة و تصديق خبر النبوه و هو الذى للبدن عند البعث، و خيرات البدن و شروره معلومه لايحتاج الى ان

تعلم و قد بسطت الشریعه الحقه التي اتانا بها نبينا و سيدنا و مولينا محمد صلى الله عليه و آله - حال السعاده و الشقاوه التي بحسب البدن و منه ما هو مدرك بالعقل و القياس البرهاني و قد صدقته النبوه و هو السعاده و الشقاوه بالقياس للثان للانفس و ان كانت الاوهام هيها تقصر عن تصورهما الآن^۵.

صدرالمتألهين تلاش می کند معاد جسمانی را براساس مبانی و دستگاه مفهومی فلسفی تفسیر و تحلیل کند، پس از او برخی این تحلیل را پذیرفته و نکات دیگری را نیز بیفزایند، سرانجام متفکر دیگری می آید و چنین معادی را جسمانی نیانگاشته و تمام مقدسات را شاهد می گیرد که به معادی باور دارد که از سوی وحی بیان شده است! محمد تقی آملی با رسیدن به عبارتی از حاجی سبزواری در شرح منظومه، که راجع به معاد جسمانی مورد تایید حکمت متعالیه بحث می کند، فریادش بلند می شود و همه مقدسات را شاهد می گیرد که به معاد جسمانی مورد نظر اصحاب حکمت متعالیه باور ندارد، بلکه به معاد قرآنی باورمند است:

«ولعمري ان هذا غير مطابق مع ما نطق عليه الشرع المقدس على صاعده السلام والتحيه وانا اشهد الله وملائكته وانبيائه ورسله اني اعتقد في هذه الساعه وهى ساعه الثلاث من يوم الاحد، الرابع عشر من شعبان المعظم سنه ۱۳۶۸ في امر المعاد الجسماني بما نطق به القرآن الكريم واعتقد به محمد - ص - وآله الائمه المعصومون وعليه اطبقت امه الاسلاميه و لا انكر من قدره الله شيئا^۶.

بدین رو وقتی در مورد اصلی ترین باورهای دینی اینگونه دستمان از رسیدن به میوه معرفت کوتاه است امور دیگر جای خود دارند.

ممکن است گفته شود در اینگونه موارد شایسته است به جای بحث و اظهار نظر همانند مرحوم محمد تقی آملی ایستار و حیانی را برگزیده و عقل را از فضولی منع کنیم. در این صورت مشکلات دیگری گریبان گیر می شود که رهایی از آن نیز به راحتی میسر نیست. اولاً

۵. ابن سینا، حسین بن عبدالله، *الالهيات من كتاب الشفاء*، با تعلیقه و تصحیح علامه حسن زاده آملی، قم، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه، ۱۳۷۶، فصل ۷ از مقاله ۹، ص ۴۶۰.

۶. محمد تقی آملی، درر الفوائد، تعلیقه علی شرح المنظومه ملاهادی سبزواری، ج ۲ ص ۴۶۰.

نص‌گرایی و بستن راه عقل در فهم تعالیم و حیانی قابل قبول نیست، ثانیاً به لحاظ معناشناختی نیز الفاظ وارده در تعالیم و حیانی بستر مناسبی برای اختلاف در فهم است. از باب نمونه در مورد اوصاف الاهی، آنچه به عنوان اوصاف خبری در علم کلام نام برده شده و اختلافات بسیاری را موجب گشته است، ریشه در خود قرآن کریم دارد؛ ید، وجه، رجل، استوا بر عرش، و همین طور مجیء، رؤیت و امثال آن چگونه تفسیر می‌شوند؟ آیا با اتخاذ رهیافت نص‌گرایانه و بستن راه تفکر و بحث و استدلال می‌توان از جهانی و جاودانه بودن آموزه‌های دین خاتم دفاع کرد؟ ناگزیر باید آنها را تاویل کرد، اگر بخواهد تاویل شود، در این صورت به دلیل آن‌که ضوابط معینی برای تاویل نیز وجود ندارد، امکان برداشت‌های مختلف قابل نفی نیست، بر فرض اگر چنین معیاری وجود داشته باشد بازهم اختلاف‌ها گریز ناپذیر می‌نماید. اگر به لحاظ تاریخی ملاحظه شود، می‌بینیم که رهیافت‌ها و رویکردهایی که نسبت به تفسیر معارف و حیانی اتخاذ شده موجب شده‌اند که متفکران در مسیرهای متفاوت قرار گرفته و نظرگاه‌های متناقض ابراز کنند. یکی تشبیهی شده و دیگری تنزیهی، یکی اختیار و دیگری جبر را استفاده کرده است. وقتی متفکران مسلمان خواسته‌اند از نص‌گرایی افراطی اهل حدیث و عقل‌گرایی افراطی معتزلی خویشتن را کنار بکشند و رهیافت سومی در پیش گیرند، مسیرهای نوینی را باز کرده و با هدف یگانه به نتایج مختلف رسیده‌اند. ابومنصور ماتریدی (متوفای ۳۳۳ قمری) در آسیای مرکزی، ابوالحسن اشعری (متوفای ۳۳۰ قمری) در عراق و طحاوی (متوفای ۳۳۱ قمری) در مصر، به طور مستقل و بی‌اطلاع از یکدیگر در پی تدوین راه و روش سوم برآمدند، اما ثمره‌اش آن شد که ماتریدی و اشعری در بیش از پنجاه مورد اختلاف نظر پیدا کردند.^۷ در میان متفکران شیعی نیز ملاحظه می‌شود که دو متفکر با زمینه‌های مشترک بسیار، در تفسیر متون دینی به نتایج مختلف می‌رسند. شیخ صدوق کتاب اعتقادات امامیه را

۷. برای تفصیل بیشتر نک: شبلی نعمانی، *تاریخ علم کلام*، ترجمه سید محمد تقی داعی فخر گیلانی، تهران، انتشارات رنگین، ۱۳۲۸، چاپ اول، ج ۱، ص ۷۱. و م.م شریف، *تاریخ فلسفه در اسلام*، ترجمه زیر نظر نصرالله پورجوادی، تهران، مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۶۲، ص ۳۸۲.

می‌نگارد و شیخ مفید با تعلیقه بر آن در پی تصحیح بر می‌آید و ثمره اش آن می‌شود که در موارد بسیار دیدگاه‌های مختلفی به منصب ظهور می‌رسند.^۸ آنچه از دلایل و قرائن پیش گفته استنتاج می‌شود این است که اختلاف در دیدگاه‌ها نه به طور کامل قابل رفع است و نه گریز پذیر.

این یک طرف ماجراست، در آنسو مسأله‌ی مهمی که طرح می‌شود این است که این اختلافات تا کجا قابل دفاع است و اگر از کدام مرز عبور شود دیگر خروج از قلمرو دین و ورود در منطقه ممنوعه الحاد به شمار می‌آید؟ با نظر داشت این پرسش، مسأله مورد نظر صورت نهایی‌اش چنین می‌شود که در چه زمینه‌هایی اختلاف و تنوع دیدگاه‌ها قابل قبول است و در پی آن پذیرش اختلاف نظر تا چه میزان در بستر سازی و استحکام انسجام اسلامی نقش دارد؟ آیا در این مورد می‌توان گفت تمام برداشت‌های صورت پذیرفته از متون دینی به یک میزان اعتبار دارند و حجت می‌باشند و حق‌اند؟

طرفداران تکثرگرایی دینی بر چنین انگاره‌ای پای می‌فشارند، امثال جان هیک متکلم معاصر مسیحی برای رفع نزاع‌های مذهبی و درگیری‌های موجود در باب آموزه نجات، پلورالیسم دینی را مطرح کرده و از حقانیت تمام برداشت‌ها سخن می‌گویند؛ به نظر این دسته همه ادیان و مذاهب بهره از حقیقت دارند و هیچ یک نمی‌توانند ادعای انحصار حقانیت نزد خود داشته باشند، هیک با استفاده از تمایزی که ایمانوئل کانت فیلسوف آلمانی میان «عالم بود» و «نمود» یا جهان پدیده و پدیدار نهاده بود، بر این شد که واقعیت مطلق واحد است، ولی آنچه بر ما پدیدار می‌شود یا تجربه‌ای که ما از آن داریم بسته به فرهنگ تجربه‌گر متفاوت می‌شود، و تجربه‌های اشخاص از این حقیقت غایی متفاوت است و کسی حق ندارد که تجربه خود را برتر از دیگری بشمارد:

۸. برای تفصیل بیشتر در مورد نگاه این دو اندیشمند نک: الشیخ المفید، تصحیح/اعتقادات/الامامیه تحقیق حسین درگاهی، بیروت، دارالمفید، ۱۴۱۴.

«اگر فرض کنیم که واقعیت مطلق واحد است، اما ادراکات و تصورات ما از این واقعیت متعدد و گوناگون است، زمینه برای این فرضیه [پلورالیسم دینی] فراهم خواهد شد در گذشته اشاره شد [فصل‌های پیشین کتاب مورد نظر است] که جریان مختلف تجربه دینی بیان‌گر آگاهی‌های مختلف ما از یک واقعیت نامحدود متعالی هستند که به صورت‌های کاملاً متفاوت توسط اذهان بشری از تواریخ مختلف فرهنگی تاثیر پذیرفته و بر آن‌ها تاثیر گذارده است»^۹.

بررسی صحت و خطای این دیدگاه فراتر از مجال نوشتار کنونی است^{۱۰}، ولی اجمالاً می‌توان گفت ارائه چنین راه‌حلی برای رهایی از پیامدهای منفی اختلاف نظرها که مانع از ایجاد انسجام میان امت اسلامی شده، در حقیقت به جای حل مسأله، پاک کردن آن است. بنابراین لازم است راه‌حلی ارائه شود که ضمن پذیرش طبیعی بودن اختلاف نظرها به نفی حقیقت دین نیز نیانجامد.

۲.۱ حوزه‌های جواز / عدم جواز اختلاف نظر

اگر بخواهیم دایره آموزه‌های دین مقدس اسلام را تعیین کنیم در ذیل دو عنوان کلی باورها و ارزش‌ها می‌گنجد که هر کدام زیر مجموعه‌های دیگری نیز دارند. مجموعه‌ای از مسایلی که لازم است بدان اعتقاد ورزیده شود بخش باورها را می‌سازند و مجموعه‌ای که در عمل به کار می‌آید ارزش‌ها را تشکیل می‌دهد. ارزش‌ها اگر مرتبط با افعال جوانحی باشند اخلاق، و اگر با افعال جوارحی سروکار داشته باشند فقه را سامان می‌دهند. در تمام این دو حوزه مسائل به دو بخش ضروری و غیر ضروری یا فرعی تقسیم می‌شوند، در مسائل اعتقادی ضروری یا همان چیزی که نزد متکلمان به اصول دین نامبردار گشته است و نص آیات مبارک قرآن کریم و روایات شریف متواتر، بر اعتقاد به آن‌ها استوار است و همین‌طور در مسائل ارزشی ضروری جایی برای اختلاف نظر نیست، مرز اسلام و کفر باورمندی به همین امور است، در وجه

۹. جان هیک، فلسفه دین، ص ۲۸۹.

۱۰. این نظریه مورد قبول بسیاری از اندیشمندان قرار نگرفت. برای تفصیل بیشتر در نقد آن رک: مایکل پترسون و دیگران: عقل و اعتقاد دینی، ترجمه احمد نراقی و ابراهیم سلطانی، تهران، طرح نو، ۱۳۷۹. صص ۴۰۸-۴۱۴.

ایجابی ایمان به خدا، معاد، نبوت عامه و خاصه که اعتقادات را تشکیل می‌دهند، و لوازم آن‌ها که ارزشها را می‌سازند، از اموری است که بدون آن نتوان کسی را مومن شمرد، در بعد سلبی تمام آنچه لوازم باورمندی به این امور است اگر با عناد مورد انکار قرار گیرد، خروج از دایره ایمان برآن صدق خواهد کرد. در آیات مبارک قرآن خروج از دین وقتی صدق می‌کند که کسی آنچه را از جانب خدای متعال نازل شده قبول نداشته باشد: «من لم یحکم بما انزل الله فاولئک هم الکافرون» (مائده / ۴۴)؛ لذا خروج از اسلام زمانی صورت می‌گیرد که مخالف ضروریات دین باشد، تفتازانی می‌نویسد: «لیس بکافر ما لم یخالف ما هو من ضروریات الدین»^{۱۱}.

نکته مهم این است که اصل ایمان / عدم ایمان به امور پیش گفته و لوازم آن معیار کفر و ایمان تلقی می‌شود، ولی حکم مسأله در مسایل نظری اعم از اعتقادی و ارزشی که تفسیر امور نامبرده بخشی از آن به شمار می‌آید از ریشه و مبنا متفاوت می‌شود. در این عرصه مجال اختلاف نظر هست و نمی‌توان کسی را ملزم به قبول تفسیر خاصی کرد؛ داور نهایی در باب صحت و خطای یک تفسیر ابزارهایی است که در فهم به کار می‌آیند، میزان درستی و عدم درستی آن مطابقت یا عدم مطابقت آن با معیارهای فهم درست و روشمندی است، در صورت روشمند بودن می‌توان به این تفاسیر احترام نهاد و با ارزیابی نشان داد که کدام یک درست است و کدام نادرست است، و در صورت اثبات نادرستی باز هم راهی برای تکفیر وجود ندارد، نمی‌توان به خاطر بیان نظری که خطا به نظر می‌رسد صاحب نظر را تکفیر کرد. اینکه گفته می‌شود فهم ارائه شده از متون دینی باید مطابق با مفاد تعالیم دینی باشد، بدین معناست که با قطعیات کتاب و سنت در تعارض نباشد، نه اینکه در نفس الامر نیز واقعا با آن مطابقت داشته باشد. چنانکه سعد الدین تفتازانی نیز در تفسیر قید علی قانون الاسلام در تعریف علم کلام پس از بحث‌هایی در باره اینکه مراد از قید نامبرده چیست، می‌گوید:

۱۱. شرح المقاصد، ج ۵، ص ۲۲۷.

به رسمیت شناختن اختلاف نظر ضابطه‌مند، گامی در مسیر اخوت اسلامی / صفحه ۱۵

... «و بالجمله فحاصله ان يحافظ في جميع المباحث على القواعد الشرعيه و لا يخالف القطعيات منها جريا على مقتضى نظر العقول القاصره ... لا ان يكون جميع المباحث حقه في نفس الامر منتسبه الى الاسلام بالتحقيق»^{۱۲}.

لذا اگر کسی با تامین ویژگی‌هایی که در فهم تعالیم دینی شرط است به دیدگاهی جز آن‌چه میان دیگران متداول است، دست یابد نتوان او را از دایره ایمان برون انداخت و مسلمش نیانگاشت. متفکران مسلمان در مورد لزوم مسلمان انگاشتن کسانی که در فهم‌شان به چیز مغایر با فهم متداول رسیده اند تاکید و از تکفیرشان زینهار کرده اند. ابن حزم اندلسی می‌گوید هیچ مسلمانی را به خاطر فتوایی یا سخنی در باب یک اعتقاد تکفیر نمی‌توان کرد، به تصریح او رأی کسانی مانند ابوحنیفه، شافعی و... نیز همین است: «ذهب طائفه الى انه لا يكفر و لا يفسق مسلم بقول قاله في اعتقاد او فتيا و ان كل من اجتهد في شيء من ذلك فدان بما رأى انه الحق فانه مأجور على كل حال ان اصاب فأجران و ان اخطأ فأجر واحد ، وهذا قول ابن ابي ليلى و ابي حنيفة و الشافعي و السفیان الثوري و داود بن علي و هو قول كل من عرفنا له قولاً في هذه المسأله من الصحابه (رض) لا نعلم منهم خلافا في ذلك اصلاً»^{۱۳}.

غزالی نیز با این‌که فیلسوفان را به دلیل اعتقاد به قدیم بودن عالم و انکار معاد جسمانی و انکار علم خداوند به جزئیات مستحق تکفیر قطعی می‌داند^{۱۴}، ولی در قبال تکفیر فرقه‌های کلامی معتقد است تا می‌توان محمل درست برای قول‌شان پیدا کرد، باید از تکفیر خودداری نمود:

«و الذي ينبغي ان يميل المحصل اليه الاحتراز من التكفير ما وجد اليه سبيلا فان استباحه الدماء و الاموال من المصلين الى القبله المصريحين بقول لا اله الا الله محمد رسول الله خطاء و الخطاء في ترك الف كافر في الحياه اھون من الخطأ في سفك محجمه من دم مسلم . و قد قال

۱۲. تفتازانی، شرح المقاصد، ج ۱، صص ۱۷۷-۱۷۸.

۱۳. ابو محمد احمد بن حزم، الفصل في الاهواء و الملل و النحل، ج ۳، ص ۲۷۴.

۱۴. الاقتصاد في الاعتقاد، ص ۲۶۸.

(ص): امرت ان اقاتل الناس حتی ان يقولوا لا اله الا الله محمد رسول الله ، فاذا قالوا ها فقد عصموا منی دماءهم و اموالهم الا بحقها^{۱۵}».

۲/۲. اختلاف نظر عامل پویایی جامعه اسلامی

آنچه تا کنون بیان شد این مسأله را اثبات می‌کرد که اختلاف نظر نمی‌تواند بستر جواز صدور تکفیر را فراهم سازد، ولی بالاتر از این می‌توان ادعا کرد که اختلاف نظر قاعده‌مند و مضبوط عامل پویایی و رونق اندیشه در جوامع مختلف و از جمله جهان اسلام می‌باشد. بسیاری از متفکران مسلمان نسبت به اختلاف، چنین نگرشی داشته و آنرا مورد تایید قرار داده‌اند. عبدالمجید سلیم یکی از منادیان تقریب مذاهب اسلامی در عبارتی که البته بیشتر عطف توجه به ارزش‌های مرتبط با افعال جوارحی یعنی فقه دارد، نظرگاهی را ابراز داشته که این ادعا را تایید می‌کند. ایشان با تقسیم احکام به ثابت و اجتهادی یا متغیر، اختلاف در اولی را غیرقابل قبول و اختلاف در دومی را امری طبیعی می‌داند. به نظر وی امکان نفی اختلاف در این مورد اصلاً وجود ندارد و این‌گونه اختلاف نه منهی‌عنه که موجب برکت است. ایشان معتقد است نسبت به احکام ثابت باید بدان ایمان آورد و اختلاف در آن جایز نیست، نه با گذر زمان و تغییر مکان تغییر برمی‌دارد و نه تابع بحث و اجتهاد مجتهدان است؛ زیرا این احکام به صورت یقینی از جانب خدای متعال آمده است. ولی احکام متغیر وابسته به مصالح اجتماعی است که با دگرگونی زمانه‌ها و زمینه‌ها مختلف می‌شود. اینکه چرا در این احکام اختلاف راه می‌یابد، یا بدین جهت است که این احکام به اختلاف در فهم و استنباط بر می‌گردند که با تفاوت عقول و فهم‌ها متفاوت می‌شوند، یا این‌که به گونه‌ای نیستند که به صورت یقینی به ما رسیده باشند.

به نظر این اندیشمند احکام نوع اول پایه‌سنگی است که مسلمانان باید بنای ارتباطشان را بر آن استوار سازند و در آن نزاعی نداشته باشند؛ عزت، شوکت و قدرت‌شان در چشم دشمنان

وابسته به همین وحدت در اصول است که همه مسلمانان بدان باورمندند و در این باب فرقی میان این و آن طایفه نیست. تمام آیاتی که در مذمت اختلاف و نفی تفرقه وارد شده اختلاف در این نوع احکام را منظور داشته‌اند. اما در احکام نوع دوم اختلاف امر طبیعی است؛ چون عقول متفاوت‌اند، و مصالح مختلف، روایات نیز در این باره متعارض‌اند. در باب چنین احکامی اختلاف را روانداستن و فتوا به یکسان فکر کردن همگان معقول نیست. تا وقتی محققان در این گونه احکام از روی اخلاص و با گستردگی وسع برای دستیابی به حق به تحقیق می‌پردازند و به نظرگاه‌های متفاوت می‌رسند نه تنها قابل نکوهش نیست، بلکه بر این اختلافات مصالح بسیاری مترتب است. در چنین فضایی است که اندیشه رشد می‌یابد، مسائل حل می‌شوند و بسیاری از مشکلات گریبان جامعه اسلامی را نمی‌گیرند.^{۱۶}

محمدتقی جعفری دیگر اندیشور معاصر ضمن تحلیل ریشه‌های وحدت و اختلاف ادیان و مذاهب، ضمن شرایطی آنرا عامل پویایی اندیشه معرفی می‌کند. به نظر ایشان علیرغم متن مشترک و ریشه‌ها و زمینه‌های مشترک ادیان توحیدی و مذاهب اسلامی دیده می‌شود که مواردی از اختلاف جلوه کرده‌است. اختلاف در مسائل نظری یک پدیده ضروری است، چه اینکه اختلافات نظری در میان صاحب نظران یکی از بدیهی‌ترین پدیده‌های معرفت‌پویاست که انکار یا تردید در آن یا ناشی از بی‌اطلاعی است یا از ناتوانی در رویارویی فکری با مسائل نظری سرچشمه می‌گیرد. به تصریح ایشان این پدیده به قدری شایع است که نمی‌توان حتی دو متفکر صاحب نظر در یک رشته واحد را پیدا کرد که آندو، در همه تعاریفات، و مواد استدلال و روش در همان رشته اتفاق نظر داشته باشند. اگر این اختلاف نظرها در تفسیر و تطبیق اصول کلی مورد اتفاق، دور از غرض‌ورزی‌ها و بازیگری‌های تصنعی باشد نه تنها هیچ‌گونه ضرری بر اتفاق نظر در آن اصول کلی مشترک وارد نمی‌آورد، بلکه موجب دقت و گسترش بیشتر در معارف مربوط و برخورداری بهتر از آن اصول کلی می‌گردد. تاریخ اسلام در همه مسائل نظری

۱۶. جمعی از نویسندگان، الوحدة الاسلامیه مالها و ما علیها، صص ۱۱-۱۲.

شاهد اختلاف آراء و عقاید بوده است و این اختلاف تا آنجا که به اصول کلی مشترک اخلاقی وارد نیاورده، رایج و مورد استقبال بوده و بلکه به عنوان یک امر ضروری تلقی می‌شده است. حتی در اصول کلی مشترک مانند توحید، نبوت، معاد، رهبری پس از پیامبر، صفات خداوند و قرآن نیز مباحث نظری فراوان مطرح شده و نه تنها اغلب موجب آن نشده که متفکران اسلامی یکدیگر را تکفیر کنند، بلکه عامل گسترش و ژرفایی معارف حکمی و کلامی نیز گشته است.^{۱۷}

بر اساس همین نگاه بوده که متفکران مسلمانان نزد اساتیدی به شاگردی پرداخته اند که عقیده دیگری داشته اند. هریک بر کتاب دیگری با حفظ احترام شرح و تعلیقه زده اند. ملاعلی قوشچی از علمای اهل سنت بر تجرید الاعتقاد نصیر الدین طوسی شیعه مذهب شرح نگاشته و ملامحسن فیض کاشانی بر محجه البیضاء غزالی. علامه جعفری از کارهای خودش نسبت به مثنوی معنوی مولانا نیز یاد می‌کند و اینکه عمری را در این راه نهاده است.^{۱۸}

محمدتقی مصباح یزدی نیز در باب جواز یا عدم جواز اختلاف نظر، بیان مشابهی دارد، ایشان نیز در دایره قطعیات اختلاف را غیر قابل قبول و در دایره ظنیات به شرط روشمندبودن امر مقبول و طبیعی می‌داند:

«در دایره قطعیات و ضروریات اسلام هیچ تردید و اختلافی وجود ندارد و اگر کسی هر یک از این احکام و عقاید را قبول نداشته باشد مسلمان نیست، ... اما در دایره ظنیات صاحب نظران و مجتهدان می‌توانند فتاوای مختلف و آرای متعدد داشته باشند... و به هیچ مجتهد[و صاحب نظر]ی هم نمی‌شود گفت نظر شما قطعا و صددرصد غلط است... البته شرط اظهارنظر

۱۷. محمد تقی جعفری، در مقدمه استراتژی وحدت در اندیشه اسلامی، نوشته سید احمد موثقی، قم، دفتر

تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، چ اول، ۱۳۷۰، ص ۲۵-۲۶.

۱۸. همان، ص ۲۷.

این است که باید در مسائل دینی متخصص باشد و این طور نیست که چون مساله ظنی است، هر کسی از گرد راه برسد و بگوید نظر من هم این است.^{۱۹}

محمدتقی جعفری در مورد وحدت معقول و جبل‌المتین پیروان مذاهب اسلامی چنین می‌نویسد:

«وحدت معقول را می‌توان چنین تعریف کرد: قرارداد متن کلی دین اسلام برای اعتقاد همه جوامع مسلمان و برکنار نمودن از عقائد شخصی و فرهنگهای محلی و خصوصیات آراء و نظریات مربوط به هریک از اجزاء متن کلی دین که مربوط به تعقل و اجتهاد گروهی یا شخصی است... هرمتفکر آگاه می‌داند که پیروی از متن کلی دین با تکاپو و اجتهاد برای فهم خصوصیات و کیفیت انتخاب دلایل امری ضروری است.^{۲۰}

طبیعی است وقتی سخن از اجتهاد به میان می‌آید دو نکته حایز اهمیت است؛ اولاً اجتهاد در دائره امور نظری گریز ناپذیر است، ثانیاً فهم و تفسیر نیز قاعده‌مند و در نتیجه قابل ارزش‌گذاری است. روشن است که میزان آشنایی افراد به منطق و قواعد فهم متفاوت است؛ علاوه بر آن با شدت و ضعف در میزان آشنایی، تطبیق آنها در فراید فهم هم تفاوت می‌کند و در نتیجه حاصل فهم‌ها نیز تفاوت می‌کنند؛ زیرا به تناسب آگاهی از قواعد و میزان تطبیق آنها فهم حاصل می‌شود؛ لذا برخی فهم‌ها صواب و برخی خطایند. اما در صورتی که به تعبیر استاد عبدالمجید سلیم از روی اخلاص و با گستره وسع برای دستیابی به حقیقت به تحقیق پردازند و به نظرگاه‌های متفاوت برسند، همگی ضمن آنکه مأجورند، فهم‌شان نیز برای خود و کسانی که از آنها پیروی می‌کنند حجیت دارد، البته مسأله مطابقت با واقع امر دیگری است که در صورت تحقق آن زهی شعف. از آن سو کسانی نیز که بدون آشنایی با قواعد درست فهم متون دینی و بر اساس تطبیق ذهنیت‌های خود بر متون دینی سراغ فهم و تفسیر آن می‌روند ضمن آنکه تمام عقوباتی که وعده داده شده‌است را باید انتظار بکشند، فهم‌شان نیز حجیت

۱۹. مصباح یزدی، محمدتقی، کاشها و چالشها، ج ۱ ص ۹۹-۱۰۰ با تلخیص.

۲۰. محمدتقی جعفری، پیشین، ص ۳۰.

نخواهد داشت. بدین ترتیب در فهم تعالیم دینی بسته به اینکه فهم از چه کسی باشد احکام متفاوت خواهد داشت؛ فهم مصیب از مجتهد هم حق است و هم حجیت دارد، فهم خطا از سوی مجتهد حجیت دارد، ولی حق نیست، لیک از فرد بی اطلاع نه حق است و نه حجیت دارد.

۳. جمع بندی نهایی و نتیجه گیری

از آنچه گفته آمد می توان حاصل نوشتار را این دانست که بشر به دلیل محدودیت نوعی و ضعف نیروهای ادراکی اش گریز و گزیری از اختلاف نظر در اندیشه ندارد، در فهم تعالیم دینی نیز چنین امری گریز ناپذیر است. آنچه کفر و ایمان را شکل می دهد ایمان / عدم ایمان به ما انزل الله است؛ اگر کسی به ما انزل الله مومن باشد، و از روی اخلاص برای دستیابی به حق در فهم تعالیم دینی به تحقیق بپردازد و به نتیجه ای دست یابد، اگر در نفس الامر نیز چنین باشد فهم او هم حجیت دارد و هم حق است، اگر فهم او مطابق واقع نبود، هرچند حق نیست، ولی از حجیت برخوردار است. اندیشوران مسلمان نیز بر اساس آنچه نقل شد نوعاً چنین موقفی را اتخاذ کرده اند. از این رو در پی به رسمیت شناختن اختلاف در فهم تعالیم دینی، اختلاف در عقاید را که از ثمرات آن است باید به رسمیت شناخت. وقتی اختلاف در عقاید به رسمیت شناخته شود، دیگر سخن از تکفیر و تفسیق کسانی که با وجود شرایط پیش گفته وارد این وادی شده اند نادرست است. طبیعی است وقتی در دایره تعالیم دینی چیزی بالاتر از عقاید وجود نداشته باشد و اختلاف روشمند و مضبوط در آن نه تنها رخنه در ایمان نکند که موجب شکوفایی اندیشه باشد، دیگر اختلاف در این عرصه را مانع انسجام انگاشتن فاقد هرگونه دلیل موجه است. صد البته که این سخن نه به معنای حق دانستن تمام دیدگاه هایی است که در طول تاریخ پر برکت اسلام تنسيق و تنظيم شده اند، چه آنکه سخنان خارج از قاعده و برخلاف معیار نیز اندک شمار نبوده اند، ولی فتوای موجه به کفر و خروج از دین جز در موارد اندکی که بارانداز آن انکار ما انزل الله بوده صادر نشده است.

منابع و مأخذ

قرآن کریم

۱. آمدی سیف الدین: *غایه المرام فی علم الکلام*، تحقیق و تعلیق: حسن محمود عبداللطیف، قاهره، الجمهوریه العربیه المتحده، المجلس الاعلی، للشئون الاسلامیه، لجنه احياء التراث الاسلامی ۱۳۹۱.

۲. آملی، محمد تقی، *درر الفوائد*، تعلیق بر شرح منظومه ملاهادی سبزواری. بی تا.

۳. ابن سینا، حسین بن عبدالله، *الالهیات من کتاب الشفا*، با تعلیق و تصحیح علامه حسن زاده آملی، قم، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه، ۱۳۷۶.

۴. التفتازانی، سعدالدین، *شرح المقاصد*، تحقیق و تعلیق د. عبدالرحمن عمیره قم، منشورات شریف الرضی، ط ۱۴۰۹.

۵. جمعی از نویسندگان، *الوحده الاسلامیه ما لها و ما علیها*، با مقدمه أ. د. محمود حمدی زقزوق، بیروت، دار التقرب، چاپ اول، ۱۴۱۵.

۶. شبلی نعمانی، *تاریخ علم کلام*، ترجمه سید محمد تقی داعی فخر گیلانی، تهران، انتشارات رنگین، ۱۳۲۸، چاپ اول.

۷. شریف، م.م، *تاریخ فلسفه در اسلام*، ترجمه زیر نظر نصرالله پورجوادی، تهران، مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۶۲.

۸. عاملی، شرف الدین علامه، *الفصول المهمه فی تالیف الامه*، بیروت، دار الزهراء، ط ۷.

۹. غزالی، ابوحامد محمد: *الاقتصاد فی الاعتقاد*، تعلیق و مقدمه: د. علی بوملحم بیروت، دار و مکتبه الهلال، ط ۲، ۱۴۲۱.

۱۰. ابو محمد احمد بن حزم، *الفصل فی الاهواء و الملل و النحل*.

۱۱. مایکل پترسون و دیگران: *عقل و اعتقاد دینی*، ترجمه احمد نراقی و ابراهیم سلطانی، تهران، طرح نو، ۱۳۷۹.

۱۲. مجلسی، محمد باقر، *بحار الانوار*، بیروت، دارالوفاء، طبع ۲، ۱۴۰۳.

۱۳. مصباح یزدی، محمد تقی، *کاوش‌ها و چالش‌ها* قم، موسسه امام خمینی، چاپ اول، ۱۳۷۹.
۱۴. الشیخ المفید، *تصحیح اعتقادات الامامیة* تحقیق حسین درگاهی، بیروت، دارالمفید، ۱۴۱۴.
۱۵. موثقی، سید احمد، *استراتژی وحدت در اندیشه اسلامی*، قم، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه، چ اول، ۱۳۷۰.
۱۶. واعظ زاده خراسانی، محمد، *ندای وحدت*، تهران، مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی، ۱۳۷۴، چاپ ۱.

اسلام و فرصت‌های جهانی‌شدن

سیدحسین حسینی^۱

چکیده

با هر رویکرد و تفسیری که به جهانی‌شدن بنگریم، فرصت‌هایی برای کشورها، فرهنگ‌ها به همراه خواهد داشت.

بالتبع جهان اسلام و کشورهای اسلامی نیز از این مهم مستثنی نیستند. زیرا عرصه جهانی‌شدن در جنبه‌های تکنولوژی و سخت‌افزاری گسترش یافته است. از این نظر امکانات بسیار خوبی برای مسلمانان بوجود آمده‌است، آنها می‌توانند برای پیشبرد اهداف خود از آنها استفاده بهینه ببرند. از نظر نرم‌افزاری نیز عرصه نزاع گفتمانی جهانی‌شدن فرصت‌های زیادی را برای جهان اسلام به همراه دارد، که موجبات بازگشت و گسترش ادیان الهی بویژه فعال‌شدن جنبش‌های اسلامی و موجبات وحدت‌گرایی برای جهان اسلام را فراهم نموده است. باید اذعان کرد که جهانی‌شدن عرصه مناسبی را برای تبادل افکار و اندیشه‌ها فراهم ساخته است.

کلید واژه: جهانی‌شدن، اسلام، فرصت‌ها، جهان اسلام

۱- تعریف جهانی‌شدن

روند تحولات در قرن بیستم در دهه ۱۹۷۰ میلادی وارد مرحله جدیدی شد و در اواسط دهه ۱۹۸۰ تقریباً در تمامی زمینه‌ها نشان خود را برجای گذاشت. در دهه ۱۹۸۰ برای اشاره به این دگرگونی‌ها مفاهیمی چون جامعه صنعتی و فرامدرن (پست مدرن) به کار می‌رفت، اما در دهه ۱۹۹۰ میلادی مفهوم جهانی‌شدن رایج گردید و به مفهوم مسلط در دوران معاصر تبدیل شد. به گونه‌ای که امروزه همه چیز با رجوع به این مفهوم مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد.

^۱ . استاد دپارتمنت حقوق و علوم سیاسی موسسه تحصیلات عالی اشراق

در ظاهر امر، جهانی شدن یعنی ره سپردن تمامی جوامع به سوی جهانی وحدت یافته که در آن همه چیز در سطح جهانی مطرح و نگریسته می شود. اما در واقع، جهانی شدن به معنای آزادی مطلق کسب و کار، برداشته شدن تمامی موانع برای جریان یافتن سهل و آسان سرمایه و نفوذ آن در تمامی عرصه ها و حرکت روان اطلاعات، امور مالیه، خدمات و بالاخره تداخل فرهنگ ها آن هم به سوی یکسان شدگی و یکدستی است که تمامی این امور در مقیاسی جهانی رخ می دهد.^۲

به طور کلی جهانی شدن، فرایندی است که به موجب آن دولتهای مختلف جهان به یکدیگر نزدیک و وابسته می شوند و بر حوادث و وقایع در زمان کوتاه در مکانهای دور تاثیر می گذارند.

این موج تازه به وسیله رسانه های پیشرفته همه مرزهای جغرافیایی و تاریخی و مذهبی و ملی را می پیماید و زندگی فردی و اجتماعی ملتهای جهان را تحت تاثیر قرار می دهد.^۳ گسترش بازار جهانی سرمایه داری، زوال دولت ملی، گردش پرشتاب و بی امان کالا، سرمایه، اطلاعات و قالب های فرهنگی، مولفه هایی هستند که چشم انداز جهانی شدن را پیش روی بشر قرار داده است.

۲- اسلام و قابلیت های جهانی شدن

جهان اسلام به دلیل برخورداری از نظام اعتقادی و اخلاقی پویا و بالنده می تواند نهادهای، ایده ها و هویت های جدیدی را برای جوامع بشری تولید نماید. از این منظر هم خوانی و هم سویی ایده های اسلامی با نیازها و مقتضیات زمانه را می توان عنصر پویا و بالنده ای دانست که می تواند آینده جوامع بشری را از بحران های هویتی و معنوی کنونی برهاند. کشورهای اسلامی با توجه به محور مشترک ایده و تفکر دینی و هویت اسلامی می توانند بلوک قدرتمند منطقه ای را در قبال جهانی شدن ایجاد نمایند.

^۲. سلیمان ایرانزاده، جهانی شدن و تحولات استراتژیک در مدیریت و سازمان، ۱۳۸۰، ص ۱۶.

^۳. محمد جواد صاحبی، جهانی شدن و دین، قداستها و چالشها، ۱۳۸۲، ص ۳۱۷.

عنصر بالنده اجتهاد و نوآوری دینی این فرهنگ را از منبع غنی و پویا جهت تولید و خلق ایدئولوژی سیاسی و اقتصادی برخوردار می‌سازد. بنابراین جهان اسلام با تولید الگوهای زندگی مناسب و به دور از بحران‌های منفی و هویت کنونی و ارایه نظام ارزشی و اخلاقی کارآمد می‌تواند تکیه‌گاه بشر آینده باشد و جوامع بشری را از واماندگی و سرخوردگی جهان سرمایه‌داری نجات بخشد.^۴

در وضعیت امروزی که وضعیت بشر دچار بحران گشته، مسائل بی‌پاسخ فراوانی برای انسان مطرح شده‌است که گفتمان برتر غرب برای آن‌ها پاسخی ندارد. این فرصتی برای بازگشت ادیان است. از این رو می‌توان گفت: در شرایط کنونی، «در جهان غرب، بحران تمدن جدید - بحرانی که هر چه باشد فرآورده غرب است - به کامل‌ترین وجه، محسوس و مشهود است؛ چرا که با ورشکستگی اجتماعی و بحران زیست محیطی در ارتباط است. در همین جهان غرب، راه‌حلی برای این بحران پیشنهاد می‌شود که مشتمل بر همان اسباب و عواملی هستند که این بحران را موجب گشته‌اند».^۵ این امر، سرگشتگی انسان‌ها را در پی داشته است. این فرصتی است که انسان‌ها به سنت‌های خود باز گردند. چنانچه در غرب، یکی از راه‌حل‌های بحران زیست محیطی را بازگشت به فضائل سنتی می‌دانند. در این شرایط، ادیان جهانی در عرصه زندگی احیاء می‌شود. دین اسلام به منزله مکتبی که در آن به مقتضیات زمان توجه کامل شده‌است، بدیل و جای‌گزین مناسبی برای حل بحران‌های کنونی جهان تلقی می‌شود.

احیای مجدد ادیان در سطح زندگی بشر، امری است که بعضی از اندیشمندان بر آن صحه گذارده‌اند. جف هینس با اشاره به سابقه جوامع مذهبی فراملی مسیحی و اسلامی پیش از ظهور

۴. سید عبدالقیوم سجادی، جهانی‌شدن و جهان اسلام: فرصتها و تهدیدها، سایت مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی.

۵. سید حسین نصر، اسلام و تنگناهای انسان متجدد، ترجمه انشاءالله رحمتی، چاپ دوم، تهران، دفتر نشر و پژوهش سهروردی، سال ۱۳۸۵، ص ۴۲.

دولت‌های متمرکز سکولار می‌گوید: «با این حال، اهمیت سیاسی دین در سیاست بین‌الملل که از آغاز قرن هفدهم به طور فزاینده‌ای رنگ باخته بود، بار دیگر در اواخر قرن بیستم به مدد فرآیند جهانی‌شدن و متعاقب آن، انقلاب ارتباطات به دوران اوج سیاسی خود رسید».^۶ در این شرایط اسلام نه تنها به سادگی می‌تواند محور اصلی زندگی انسان مسلمان قرارگیرد و انسجام اسلامی را به وجود آورد، بلکه برای تمام بشر، پیام صلح و دوستی و عدالت و امنیت و آرامش دارد. این امر از آنجا نشأت می‌گیرد که توجه ادیان به فطرت انسان است و «فطرت الهی انسان که پذیرای وعده‌ها و بشارت‌های الهی است، محدود به فضا و زمان خاص نیست. مخاطب ادیان و به ویژه اسلام، انسان به ماهو انسان است».^۷

توجه به این نکته لازم است که امروزه از آنچه که تحت عنوان فرآیند جهانی‌شدن نام برده می‌شود علی‌رغم وجود نزدیکی و شباهت‌ها از جمله حذف مرزهای جغرافیایی و سیاسی، با مفهوم جهانی‌شدن از دیدگاه اسلام مطابقت ندارد ولی مسلم آن است که اسلام منافاتی با موضوع جهانی‌شدن ندارد ولی ویژگی‌های جهانی‌شدن از منظر اسلام با ویژگی‌های اصطلاحی امروزی آن متفاوت می‌باشد. مروری بر مفاد متون دین و فرهنگ دین ما را به این واقعیت غیرقابل انکار روبرو می‌سازد که دین اسلام یک دین جهانی است و در تجربه تاریخی خود همواره برای جهانی‌شدن کوشیده است.

به همین دلیل جهانی‌شدن که از جهان‌بینی اصلاح‌اندیشان بزرگ جهان سرچشمه گرفته، از اساسی‌ترین آرمان‌های همه انبیاء و همه ادیان بزرگ الهی است که در رسالت جهان‌شمولی اسلام و قرآن بر آن تأکید شده است:

«تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا»^۸

«وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِّلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا»^۹

^۶. جف هینس، دین، جهانی‌شدن و فرهنگ سیاسی در جهان سوم، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی، سال ۱۳۸۱، ص ۳۹۰.

^۷. فصلنامه علوم سیاسی، فرصت‌های جهانی‌شدن برای انسجام اسلامی، دکتر غلامرضا بهروز لک، رضا بابا اکبری

^۸. فرقان: ۱

اساساً هدف انبیا و اصلاح‌گرایان بزرگ جهان، اصلاح جامعه بزرگ انسانی است، و برای اصلاح هر جامعه‌ای به طور کامل باید به اصلاح بدنه اصلی کل جامعه انسانی پرداخت؛ زیرا اصلاح یک عضو با بیمار بودن اصل بدنه، امکان پذیر نیست و زود است که بیماری از اعضای دیگر به این عضو اصلاح شده سرایت کند و حتی در یک جامعه نمی‌توان به اصلاح یک بعد از ابعاد آن پرداخت تا به اصلاح تمام ابعاد آن به طور مساوی و همگام پرداخته نشود؛ برای مثال، برای اصلاح بُعد کشاورزی نمی‌توان از اصلاح دیگر ابعاد اقتصادی کشور چشم پوشید و حتی ابعاد علمی، فرهنگی و سیاسی را نادیده گرفت و نیز اصلاح یک طبقه از طبقات گوناگون هر جامعه بدون در نظر گرفتن دیگر طبقات امکان‌پذیر نیست، و مسأله سرایت، از بزرگ‌ترین آفات جامعه‌ها است.

در قرآن کریم می‌خوانیم:

«وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا»^۹

امت اسلامی مکلف‌اند تا بر مردم جهان نظارت داشته، در ساخت و ساز ملت‌ها بکوشند، و بدین‌سان مسؤولیت خود را در پیشگاه پیامبر اسلام ایفا کنند.

ملاحظه می‌شود که در این آیه، با صراحت بر مسأله جهانی‌سازی تاکید شده و آن را مسؤولیت خطیر و بر عهده جامعه اسلامی می‌داند که باید با تمام توان (و با امکانات و حیانی فراوان) در اصلاح جوامع بشری در سراسر جهان بکوشند؛ البته باید توجه داشت که مسأله جهانی‌سازی، همواره همراه تحمیل فرهنگ‌ها است. هر ملت یا هر گروه که به پاخاسته در صدد جهانی‌سازی باشد، خواه و ناخواه فرهنگ حاکم خود را که فرهنگ برتر می‌داند، تحمیل می‌کند، و از همین راه در صدد اصلاح فرهنگ‌ها برمی‌آید.

^۹. سبأ: ۲۸

^{۱۰}. بقره: ۱۴۳

اساساً ملّتی به جهانی‌سازی روی می‌آورد که فرهنگ خود را غنی‌تر و پربارتر می‌داند و برای ملّت‌ها مفیدتر می‌شمارد. و همین برتری فرهنگ سبب شده تا به پاخیزد و به اصلاح دیگران بپردازد که این شرایط همگی در شریع اسلام فراهم است.

«هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا»^{۱۱}

در این آیه به برتری فرهنگ اسلامی اشاره شده تا شایستگی هیمنت بر دیگر فرهنگ‌ها را مُبَرِّهَنُ سازد؛ البته این به توانمندی مسلمانان بستگی دارد تا چگونه فرهنگ اسلامی را جلوه‌گر سازند.

۳. نقش رسانه‌ها برای تبلیغ دین

به کارگیری و تسلط بر رسانه‌ها و شیوه‌های پیام‌رسانی و ارتباطات، پاسخگویی به شبهات و ابهامات و ارائه الگوی مناسبی از انسان و جامعه ایده‌آل و همچنین نقد علمی و عالمانه و دقیق مکاتب، ادیان و فلسفه‌های موجود، تعیین ماهیت سیاست‌ها و عملکرد نظام استکباری و به خصوص تبیین اهداف جهانی‌سازی قطعا جاذبه زیادی برای جلب نظرات و عقاید دارد. در عصر جهانی‌شدن ارتباطات، دسترسی به تکنولوژی اطلاعاتی، اصلی‌ترین ابزار برخورداری از قدرت نرم و آرام یا قدرت نفوذ فرهنگی و معنوی در مقابل قدرت مادی و ثروت می‌باشد.

۳.۱ حضور در فعالیت‌های جهانی و رساندن پیام دینی به همگان:

رسانه‌ها فرصت زیادی برای توجه به ادیان در هر جای دنیا و هر خانه‌ای فراهم ساخته‌اند. به این ترتیب فعالیت رهبران دینی به اماکن مذهبی و در میان کسانی که به علت تمایل خود به آن مکان‌ها می‌روند، محدود نمی‌شود؛ بلکه رهبران دینی می‌توانند پیام ادیان را به هر فردی در هر جا که باشد برسانند؛ آنها می‌توانند تبلیغات دینی خود را با نیازهای جدید هماهنگ سازند. این امر مطالعه عمیق‌تر و واقعی‌تر ادیان را در پی خواهد داشت.

^{۱۱}. فتح: ۲۸

۳.۲ درک متقابل بهتر ادیان

در گذشته تصور ادیان از یکدیگر چنان ضعیف بود که تنها نوعی مقابله و دشمنی را در میان آنها در فضایی تاریک و به دور از درک نقاط قوت دیگران باعث می‌شد اگر چه هنوز هم برخی شرارت‌ها در ایجاد تصویری منفی و غلط از بعضی ادیان توسط برخی رسانه‌ها وجود دارد، اما شبکه‌های تلویزیونی ماهواره‌ای و اینترنت فرصتی را برای فهم بهتر پیروان یک دین از سایر ادیان فراهم ساخته است. گفت‌وگوی فزاینده میان ادیان می‌تواند نتیجه این بخش از توسعه باشد. اگر چنین باشد، اسلام از مزیت معرفی خود به عنوان کامل‌ترین دین که نظریاتی فراگیر در مورد همه شئون حیات بشری دارد، برخوردار خواهد بود.

مشکلات جهانی و ضعف انسان برای عرضه زندگی‌ای بهتر، او را از رویکردهای سکولار به مشکلاتش مأیوس ساخته است. این امر می‌تواند پس از یک دوره غیبت ادیان در زندگی انسان، منجر به نوعی اقبال و روی آوردن به ادیان شود. این وضعیت فرصتی برای ادیان فراهم ساخته تا فعالیت‌های خود را گسترش دهند. این رسانه است که می‌تواند این مشکلات جهانی و ضعف انسان را که نوعی یأس را در پی داشته، نشان دهد و به کسانی که در جهت پیشبرد احیای حیات دینی تلاش می‌کنند، یاری رساند.

۳.۳ پیشرفت فرهنگ‌ها و بُعد دینی آنها

اکثر مؤمنان، در گذشته شناختی سطحی از دین خویش داشتند؛ لذا باورهای آنها چندان عمیق نبود. این مؤمنان به اندیشمندان و منابع معرفت دینی خویش و آگاهی از آنها دسترسی محدودی داشتند. رسانه در عصر جهانی می‌تواند عمق پیام هر دینی را برای همگان در سراسر جهان دست یافتنی و سهل‌الوصول سازد.

۳.۴ شناخت نقاط قوت و ضعف هر دینی در مقابل سایر ادیان

شرایط جدید جهان معاصر با تغییرات بسیاری که در ویژگی‌های فرهنگی و اجتماعی هر جامعه‌ای به وجود آمده، مشکلات و مسائل جدیدی را فراروی ادیان ایجاد کرده است که ادیان

باید واکنش و راه حل خاصی را برای آن داشته باشند. هر دینی عکس العملی خاص در قبال مشکلات جهانی دارد. این گونه رویکردهای هر دین می تواند توسط دیگر ادیان بررسی و واکاوی شود و نتیجه، ارزیابی کارآمدی هر دین خواهد بود. در این فرایند هر یک می توانند نقاط ضعف و قوت خویش را در میان سایرین بشناسند. ادیانی که دارای این انعطاف پذیری در برابر شرایط جدید، بدون عدول از اصول بنیادین خود باشند، مجال خواهند یافت تا توسعه یابند و پیشرفت کنند. در عصر جهانی، مشکلات جهانی برای همه ادیان یکسان است و آنها می توانند در یک رقابت، برای نشان دادن قابلیت های خود برای ارائه برخی راه حل ها شرکت کنند. رسانه ها به ما این امکان را می دهند تا از سایر ادیان و واکنش آنها در قبال مسائل جهانی که با سایر قلمروهای دینی ارزیابی می شود، مطلع شویم.

۳.۵ پیشرفت ادیان برای درکی واقعی تر از جهان معاصر

ادیان در گذشته، محدود به آموزه ها و جزم هایی پیشینی بدون هرگونه انعطاف پذیری در برابر شرایط حیاط بشری بودند. آنها می توانستند تنها در قالب دسته هایی کوچک و در بخش کوچکی از جهان فعالیت کنند. اما جهانی شدن، ادیان را با مسائل اجتماعی و فرهنگی بی شماری درگیر کرده است، به گونه ای که دیگر نمی توانند محدود به برخی فعالیت های منطقه ای گردند و ممکن نیست خود را از این واقعیات کنار بکشند. بنابراین ادیانی که بخواهند همواره زنده و پویا بمانند و فعالیت های خود را گسترش دهند، نمی توانند این شرایط جدید را نادیده بگیرند و باید واکنشی مناسب در قبال این مسائل داشته باشند. این امر باعث نوعی رشد در ادیان و رویکرد ادیان به واقعیات عالم می شود. از آنجا که اسلام دینی اجتماعی تر است، درگیری بیشتری با این شرایط عینی دارد. در این راستا نقش رسانه ها بسیار مهم است. رسانه ها می توانند برای به وجود آمدن نظریات بسط یافته ادیان بین کسانی که واقعیات عالم معاصر را مطرح می کنند از یک طرف و اندیشمندان دینی از طرف دیگر، بحث ها و گفت و گو هایی

ترتیب دهند. در سال‌های اخیر، رسانه‌ها اهمیت خویش را در جهت جلب توجه مردم به این نوع مذاکرات در سراسر جهان، نشان داده‌اند.^{۱۲}

از اوایل دههٔ نود پیدایی روند معکوس جهانی‌شدن آغاز شده است به این معنا که در گذشته، جهت جهانی‌شدن حالت یک طرفه داشت؛ ولی حالا این اتصال طرفینی است. آن وقت جریانی از طرف غرب به سوی شرق وجود داشت و امکانات ارتباطاتی برای آن‌ها بسیار میسرتر از دیگران بود، و رسانه‌های جمعی در کشورهای غیر صنعتی فقط مصرف‌کننده بودند؛ در حالی که اکنون این‌گونه نیست؛ به طور مثال، امروزه ده‌ها هزار سایت مربوط به جهان اسلام است و مسلمانان به راحتی می‌توانند فکر و اندیشه‌شان را منتقل کنند و هر کس هر سخنی برای گفتن دارد، چه در عرصهٔ فرهنگ و چه غیره می‌تواند برای جهانیان شرح و بسط دهد.^{۱۳}

این شرایط فرصتی است برای متفکران مسلمان تا خود را با بهره‌گیری از اینترنت و پست الکترونیک در دیگر کشورها مطرح کنند و در آنها تأثیر گذار باشند.

۴. گسترش دسترسی به اطلاعات و آگاهی از تحولات

جهانی‌شدن با پیشرفت فناوری‌های رسانه‌ای و اطلاعات، مخصوصاً اینترنت، همه نقاط دنیا را به هم متصل نموده است. اما این کشورهای کمتر توسعه یافته هستند که بیشترین استفاده و منفعت را از این ارتباطات خواهند برد. مردم این کشورها با گسترش فناوری اطلاعات توانسته‌اند دسترسی بیشتری به علوم و اطلاعات بیابند که پیشتر نوعی مزیت و برتری و توانایی برای کشورهای قدرتمند در پی داشته است. دسترسی کشورهای قدرتمند به اطلاعات دیگر کشورها نفع اندکی برای آنها دارد، در حالی که این گونه دسترسی‌ها می‌تواند باعث پیشرفت بیشتری برای دیگر کشورها شوند. این امر حضور دیگر کشورها را در مراکز اطلاعاتی کشورهای قدرتمند امکان‌پذیر می‌سازد؛ در حالی که در گذشته غرب امکان دسترسی را محدود می‌ساخت.

^{۱۲}. حمیدرضا آیت‌اللهی، نقش رسانه در فرصت‌ها و تهدیدهای جهانی‌شدن برای دین، دین و رسانه، ص ۴۷.

^{۱۳}. محمد هادی معرفت، جهانی‌شدن، زمینهٔ جهانی‌سازی یا در انتظار «یوم موعود»، قسبات، سال نهم، پاییز ۱۳۸۳.

بدین وسیله می‌توانیم بسیاری از عقب ماندگی‌های علمی، فنی و ارتباطی خود را به سرعت جبران نمائیم، بدون این که استقلال و منافع خود را در معرض تهدید وابستگی‌ها قرار دهیم.

انقلاب اطلاعاتی - ارتباطی که مهمترین ابزار جهانی شدن است، قدرت فردی انسان را بیش از گذشته افزایش داده است و سلسله مراتب قدیمی قدرت و حکومت را تا حدودی تضعیف نموده است.

۵. فرصت مقاومت

از فرصت‌هایی که جهانی شدن در اختیار مسلمانان قرار داده، برجسته نمودن فرآیند معکوس آن در چارچوب مقاومت فرهنگی دین است. بر این اساس، جهانی شدن غربی، تهدید و خطر برای همه مسلمانان محسوب می‌شود. این تهدیدات، جنبه‌های مختلفی دارد. از یک نظر غرب، با دو عنصر سکولاریزم و مصرف‌گرایی، هویت خود را می‌سازد. این امر مستلزم غیریت‌سازی با اسلام که این دو عنصر را نفی می‌کند، است. جهت دیگر در این گفتمان، سلطه این بودن آن است و جنبه سلطه این بودن، جهانی شدن‌های از بالا به پایین است که عکس‌العمل طبیعی آن، برجسته شدن هویت‌های مقاومت است^{۱۴}. و گذشته یک تاریخ و فرهنگ را نادیده می‌گیرد و منجر به عکس‌العمل‌های تند و منفی می‌شود.

وقتی که غرب در صدد همگون‌سازی فرهنگی از بالا به پایین می‌شود، این فرصت برای جوامع دینی از جمله مسلمانان فراهم می‌آید، که در برابر فشار و سلطه غرب، به شکل دادن «مقاومت فرهنگی و دینی» بپردازند. این امر در راستای غیریت‌سازی متقابل با گفتمان جهانی شدن غرب صورت می‌گیرد. بر این مبنا، مسلمانان با ارائه طرح منسجم از اسلام، حول نظام معنایی خود در مقابل غرب متحد می‌شوند.^{۱۵}

^{۱۴}. سعیدرضا عاملی، جهانی شدن و فضای مذهبی (مجموعه مقالات جهانی شدن دین، محمد جواد صاحبی)، قم، احیای گران، ۱۳۸۲، ص ۱۵۹.

^{۱۵}. فصلنامه علوم سیاسی، فرصت‌های جهانی شدن برای انسجام اسلام‌دکتر غلامرضا بهروز لک؛ رضا بابا اکبری

از طرفی جهانی‌شدن باعث همگرایی و نزدیکی ادیان و مذاهب شده که این خود پایه‌های مشترک جهانی آنها را محکم‌تر می‌سازد. علی‌رغم تصور برخی که فکر می‌کنند در عصر مدرنیته و انفجار اطلاعات و درهم‌آمیختگی فرهنگها، دین به انزوا کشیده می‌شود باید گفت جهانی‌شدن نه تنها دین را به حاشیه نرانده بلکه در متن دغدغه‌های روحی بشر معاصر قرار داده‌است و انسان معاصر بیش از هر زمان به دین و آموزه‌های دینی احساس نیاز می‌کند. و جایگاه اندیشه دینی مورد تقویت و تأکید قرار گرفته است به نحوی که برخی معتقدند از دو مذهب مسیحیت و اسلام تبلیغ بیشتری می‌شود. و فضای جهانی فضای گفتگوی این دین‌ها شده است.

۶. فرصت‌های ذاتی اسلام برای جهانی‌شدن

در شرایطی که نظام معنایی مادی غرب نتوانسته به پرسش‌های فراوانی از بشر پاسخ گوید و بحران‌های بسیاری ایجاد کرده است، جهانی‌شدن حقیقی اسلام با تکیه بر محتوای ذاتی غنی خود فرصت پیدا کرده‌است تا طرح منسجم معنایی خود را برای اداره زندگی مادی و معنوی بشر ارائه دهد. طرحی که می‌توان آن را نظریه جهانی‌شدن اسلامی و حقیقی دانست و ادعا کرد که: «نظریه جهانی‌شدن اسلامی، همه ابعاد تمدن یعنی رشد، توسعه، عدل و اخلاق را یک‌جا دارد». این جامعیت می‌تواند محور انسجام مسلمانان گردد و الگویی برای سایر جوامع انسانی قلمداد شود. جهانی‌شدن حقیقی اسلام با ارائه طرح جامع خود و حل مشکلات بشری می‌تواند اندک اندک به گفتمان برتر تبدیل شود.

۶.۱ جهان‌شمولی اسلام

جامع‌ترین و عالی‌ترین اصول فراگیر و جهان‌شمول اسلام در آیه ذیل جمع شده است:

«يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ»^{۱۶}

ای مردم ما شما را از مرد و زنی آفریدیم و شما را ملت ملت و قبیله قبیله گردانیدیم تا با یکدیگر شناسایی متقابل حاصل کنید در حقیقت ارجمندترین شما نزد خدا پرهیزگارترین شماست بی تردید خداوند دانای آگاه است.

نکات حائز اهمیت در این آیه عبارتند از:

اولاً، آیه خطاب خود را اختصاص به هیچ قوم و ملت یا مرام و مذهبی قرار نداده است. در حقیقت قرآن با بهادادن به همه انسان‌ها و مورد خطاب قراردادن آن‌ها در صدد است تا به آن‌ها گوشزد کند که همگان دارای گوهری به نام انسانیت هستند که این گوهر نزد آفریدگار جهان بسیار ارزشمند است.

مسلمانان در این دوران، در برابر آزمون مهمی قرار گرفته‌اند که چگونه می‌توانند گوهر آموزه‌های قرآنی و پیام عدل آسمانی و احسان و بردباری و برادری اسلامی را نه تنها در حیات خویش زنده نگه دارند، بلکه به صورت آرمانی جهانی و نیازی همگانی، انسان‌های افسرده و سرخورده را و نیز جهانی پر از ستم و تعدی را به حیات طیبه‌ای تبدیل کنند که قرآن نوید آن را برای همیشه به جامعه بشری داده است:

« وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ »^{۱۷}

هرگاه ایمان و تقوا (التزام به تعهدات انسانی) در جامعه گسترش یابد و انسان‌ها حریم خود و خدا را حفظ کنند، هر آینه برکات الهی جهان را فرا خواهد گرفت. اگر مسلمانان جهانیان را به این حقیقت رهنمون شدند، آن‌گاه است که زمام جهانی‌سازی بشردوستانه را به‌دست گرفته، و مسؤولیت خویش را در برابر خدا و خلق به نحو احسن ادا کرده‌اند.

ثانیاً خداوند، آفرینش انسان را به خود نسبت داده و از روح خود در او دمیده است تا انسان‌ها بدانند همگی روح خدایی در کالبد دارند و با همبستگی خداگونه رفتار کنند. در ضمن

^{۱۷}. اعراف: ۹۶

چون وابسته به او هستند در زندگی و تلاش برای رسیدن به سعادت از هیچ مانعی هراس نداشته باشند.

ثالثاً همه انسان‌ها با همه اختلافات رنگ و شکل و رفتار به یک پدر و مادر انتساب دارند؛ پس همگی برادر و برابرنند.

رابعاً اختلاف ظاهری و گوناگون‌بودن وضع زندگی که انسان‌ها را به صورت قبایل و قومیت‌های مختلف درآورده، نباید سبب دوری و افتراق شود؛ بلکه باید با در نظر گرفتن گوهر واحد و نسب واحد، همه گرد هم آیند و افتراق را به صورت وفاق درآورند، تا از یکدیگر بهره‌مند شوند.

خامساً قرآن اساس و معیار برتری را در فروتنی و تواضع و خدمت‌رسانی و التزام به تعهدات انسانی (تقوا) می‌داند و بس، و در نتیجه، بر همه امتیازهای واهی مادی خطاً بطلان می‌کشد و زمینه را برای برقراری عدالت و توازن اجتماعی در پهنای زمین فراهم می‌سازد؛ از این رو هیچ دلیلی را برای کنار نشستن مسلمانان یا موضع انفعالی گرفتن در برابر پدیده جهانی شدن نمی‌توان یافت؛ زیرا پیشرفت‌های فن‌آوری و اطلاع‌رسانی، هر نوع گریزی را برای مسلمانان غیر ممکن ساخته است، و صرفاً به دلیل این‌که نظام سرمایه‌داری در صدد القای فرهنگ خود و تحمیل آن بر جهانیان است نمی‌توان از تبلیغ و ترویج حقایق و اصول جهان‌شمول اسلام دست برداشت و انسان‌ها را از حقایق دست داشته محروم ساخت؛ زیرا این خود ظلمی آشکار، و خیانت در امانت الهی است که به دست ما سپرده شده و باید به نیکوترین شکل از عهده انجام آن برآیم؛ پس با صدایی رسا اعلام می‌کنیم: ای مسلمانان! نهراسید و به یاری خدا بشتابید:

«إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ»^{۱۸}

باید توجه داشت که دین، به ویژه دین جامع که ادعای پاسخگویی به همه نیازهای اساسی جامعه انسانی را دارد، مانند اسلام که برای ابعاد گوناگون زندگی انسان، ارائه طریق می‌کند و در جنبه‌های فردی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی و حتی روابط اجتماعی، روابط بین‌المللی و سیاسی با مسلمانان و غیر مسلمانان ارائه نظر می‌کند، «منبع و مرجع قدرت» شمرده می‌شود؛ پس توجه به پیام‌های دینی و انطباق آن با نیازهای جامعه انسانی و به ویژه مقبولیت عمومی پیام دین، نقش مهمی در فضا سازی مذهبی در جامعه بزرگ را دارد.

کسانی از روند همه جانبه جهانی شدن درهراسند که بیم نابودی خود را دارند، و در وضعیتی هستند که امکان مقابله با تهاجم فرهنگی را ندارند؛ چه رسد به چیره شدن بر روند جهانی شدن برای مثال فرهنگ مسیحیت امروز مطلب قابل عرضه ندارد، و همواره در مقابل رخدادهای زمانه موضع انفعالی به خود گرفته تا آنجا که می‌توان آن را فاقد فرهنگ منسجمی دانست؛ از این رو پاپ ژان پل دوم رهبر کاتولیک‌های جهان با مسئله جهانی سازی، مخالفت کرده و آن را پدیده وحشی نام برده، می‌گوید:

«جهانی سازی، پدیده‌ای وحشی و سرکش و فقط به سود سودجویان است که باید با آن مخالفت

کرد»^{۱۹}

چون توان مقابله با آن را ندارد، فقط به زشت خواندن آن قناعت می‌کند.

۶.۲ اصول و پایه‌های جهان شمولی اسلام

دینی را که به صورت دین جهانی در عصر جهانی شدن می‌توان مطرح کرد فقط اسلام است؛ به این دلیل که تمام عناصر لازم برای جهانی شدن را دارد؛ پس می‌توان قاطعانه گفت: دینی که می‌تواند انسان جهانی شده را در عصر جهانی شدن، به سر منزل مقصود برساند و دین جهانی شود، فقط دین آسمانی و تحریف نشده‌ای است که بصیرت می‌بخشد و جهالت‌ها

^{۱۹}. روزنامه جمهوری اسلامی، ۱۶ تیر، ۱۳۸۰.

و خرافات و تعصبات را می‌زداید؛ یعنی اسلام که مایه آن در سرشت بشر نهاده شده و پاسخگوی فطرت و طبیعت انسان، اجتماع و جهان است.

یکی از نویسندگان می‌گوید:

« به نظر من، جهانی‌شدن یعنی در واقع فراگیر شدن اعتقاد به یک اصل، اعتقاد به یک ارزش نهایی، اعتقاد به حقیقه‌الحقایق، اعتقاد به این که خرد و عقل اگر بخواهد خردورزی کند تکیه‌گاه می‌خواهد. دین در نهایت بار دیگر در جهان فراگیر می‌شود و این جز در پرتو تعالیم انبیا و در پرتو ادیان ابراهیمی خالص، امکان ندارد»^{۲۰}.

مرتضی مطهری از راز جاودانگی اسلام پرده می‌دارد آن‌جا که گفته: «رسالت پیامبر اسلام با همه رسالت‌های دیگر این تفاوت را دارد که از نوع قانون است، نه برنامه؛ قانون اساسی بشریت است؛ مخصوص یک اجتماع کندرو یا تندرو یا چپ یا راست‌رو نیست. اسلام طرحی است کلی و جامع و همه جانبه و متعادل، که حاوی همه طرح‌های جزئی و کارآمد در همه موارد است»^{۲۱}.

نگاهی به عناصر اولیه نشان می‌دهد که دین اسلام یگانه دین پویا و قادر بر ایجاد ارتباطات جهانی‌شدن است و توانایی کافی دارد تا از فراز و نشیب‌های سخت و دشوار این دوران موفق به درآید.

۶.۲.۱ فطرت

یکی از مفاهیم جاودانه اسلام که به زمان و مکان خاصی مربوط نیست، فطرت است؛ زیرا از ویژگی‌های دین جامع و فراگیر، هماهنگی آن با فطرت انسانی است. اگر بنا باشد که دین برای همه اعصار دارای پیام باشد، باید دستورهای آن با فطرت مطابق باشد؛ زیرا فطرت همان بُعد ثابت حیات انسانی است که هیچ‌گاه دستخوش تغییر نمی‌شود. اشتراک انسان‌ها در ابعاد فطری آنان است. انسان‌های گوناگون قرون به جهت امور فطری خود می‌توانند با یکدیگر

^{۲۰}. عماد افروغ، پرتو سخن، ش ۵/۱۱۳

^{۲۱}. مطهری، مرتضی، شش مقاله، قم، صدرا، ۱۳۸۰، ص ۸۵.

وجوه اشتراک داشته باشند. انسانیت انسان به فطرت او است و فطرت، مبنای نیاز همه انسان‌ها به یک سلسله دستورهای جاودانه و همیشگی است. اسلام نیز دین فطری است؛ یعنی همه آموزه‌های آن با فطرت هماهنگ است، و همین، یکی از رموز جاودانگی این دین شمرده می‌شود.

« فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ »^{۲۲}

پاکدلانه به دین روی آور. این فطرت الهی است که مردم را بر آن اساس آفریده. آفرینش الهی هیچ‌گونه تغییرپذیر نیست. این دین استوار (جاوید و همگانی) است.

به این ترتیب است که این مفهوم، همه زمان‌ها و مکان‌ها را می‌پیماید و در همه دوره‌ها، نوعی سازوکار خودجوش و پویا دارد. در واقع فطرت، صبغه‌الله و رنگی خدایی است که همواره و در همه اوضاع وجود داشته و دارد، و بر اثر زمان و تحوّل مکان کمرنگ و دگرگون نخواهد شد. دین اسلام که اصل و پایه آن، فطرت است، بر فطری بودن درون انسان‌ها تأکید دارد و در دوره جهانی شدن نیز این آموزه همچنان تداوم و استمرار خواهد داشت.

۶.۲.۲. انعطاف‌پذیری آموزه‌های دینی در اسلام

از ویژگی‌های تعالیم اسلامی این است که توانسته از جاودانگی و پویایی خاصی برخوردار باشد، و دارای انعطاف و تحوّل معرفتی مبتنی بر شرایط زمان و مکان باشد.

دین اسلام به ویژه از دیدگاه شیعه دارای آموزه‌های انعطاف‌پذیر فراوانی است که می‌توان گفت این انعطاف‌پذیری محصول و دستاورد اصل «اجتهاد» است که از درون این اجتهاد، اصل انعطاف‌پذیری بیرون می‌آید، زیرا دینی جاوید می‌ماند و می‌تواند برای همه زمان‌ها حرفی برای گفتن داشته باشد؛ که نیازهای هر عصر را در نظر گرفته، طبق آن و در سایه همان آموزه‌های جاوید و انعطاف‌پذیر، پاسخ مناسب را فراهم سازد.

شهید صدر، اجتهاد را برای بازفهمی نظام عقیدتی اسلام لازم می‌داند تا هم در اصول و هم در فروع، از آن مدد گیرد و بتواند با آن، اسلام را مطابق با نیازهای واقعی زمان عرضه کند.

وی به برپایی دین و هماهنگی آن با زمانه، باور دارد و می‌گوید:

« اسلام در عمق خود عقیده‌ای زنده، نظامی کامل برای حیات، و روشی مخصوص برای تربیت و

اندیشیدن دارد.»^{۲۳}

و در جایی دیگر می‌گوید:

« اسلام توان اداره زندگی بشر و تنظیم شئون آن را در طرح‌ها و قالب‌های زنده برای همیشه

در اختیار دارد.»^{۲۴}

لذا اگر صاحبان اندیشه دینی به درستی انعطاف‌پذیری و عقلانیت - به دور از جمودگرایی - آموزه‌های دینی را دریابند، در عرصه جهان‌گستری، این مفاهیم پویا می‌تواند بسیاری از انتظارات انسان مدرن را برآورده سازد. و این با توجه به عقلانی بودن دستورهای دینی است که پویایی ویژه‌ای را به آن‌ها می‌دهد و آن‌ها را برای هر عصری منعطف می‌سازد؛ زیرا دستورهای عقلانی، کهنه‌شدنی نیست!

البته باید توجه داشت که دین، باید اصول ثابتی داشته باشد و ارائه دهد، تا جاودانگی خود را به عرصه ظهور برساند و اصالت خود را طی قرون و اعصار حفظ کند .

۶.۲.۳ اجتهاد و فهم مقتضیات زمان و مکان

در قسمت قبلی روشن گردید که اجتهاد، پویا و قابل انعطاف با شرایط زمان است و می‌تواند پاسخگوی نیازهای روزمره انسان در همه اعصار باشد.

نظریه‌پردازان فرهنگ و اندیشه بر این باورند که برخی اندیشه‌ها بر اثر گذر زمان دچار فرسودگی می‌گردد و به اصلاح و تجدیدنظر نیاز دارد. و این طبق نظریه «فتح باب اجتهاد» می‌باشد و اجتهاد یکی از اصولی است که در برخی مکاتب اسلامی نقشی اساسی و کلیدی

^{۲۳}. محمدباقر صدر، اقتصادنا، قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۵، ص ۲۷.

^{۲۴}. محمدباقر صدر، الاسلام یقود الحیاه، تهران، وزارت ارشاد اسلامی، ۱۴۰۳ق، ص ۴۳.

ایفامی کند و با نگرشی منطقی و عقلی، و فهمی نوشونده و تکاملی، دستورات دینی، با مقتضیات زمان همگام می‌گردد، و لذا در زمان‌های مختلف، این اصل، رهگشای بسیاری از بن‌بست‌ها و مشکلات خواهد بود.

بنابراین در صورتی می‌توان از جهانی‌شدن حقیقی و واقعی سخن به‌میان‌آورد که برای انسان، ذات و جوهری، و حقوق و غایتی قائل باشیم و تنها در صورتی می‌توان برای انسان ذات و غایت و حقوقی متصور شد که برای او خالق متصور باشیم...». این گفتمان، انسان را دارای دو بعد مادی و معنوی می‌داند. جهان را متعلق به پروردگار دانسته و او را حاکم و ناظر بر اعمال و رفتار خود در تمام زمینه‌های فردی و اجتماعی می‌بیند. براین اساس «به میزانی که ما شاهد انسان‌گرایی مرتبط با خداگرایی و اصل‌گرایی و باور به حقیقه الحقائق و حقیقت غائی در جهان کنونی باشیم، می‌توانیم جهانی‌شدن حقیقی را از آن درک و استنباط کنیم.

۷. نتیجه‌گیری

گرچه غرب و به ویژه امریکا بر تکنولوژی‌های ارتباطی سلطه دارند اما رشد و گسترش این تکنولوژی‌ها به ویژه اینترنت و ماهواره، فضایی را ایجاد کرده‌است که می‌توان فناوری اطلاعاتی و ارتباطی، فرصت ارزنده‌ای برای مسلمانان فراهم کرده‌است. پایگاه‌های فعال اینترنتی، شبکه‌های ماهواره‌ای، موجب گسترش موج اسلام‌گرایی به ویژه در امریکا و اروپا گردیده، به گونه‌ای که اسلام در موقعیت برتری نسبت به دیگر ادیان قرار گرفته است.

مخاطب امروز رسانه‌ها دیگر مخاطبی منفعل نیست که به راحتی تحت تأثیر پیام‌های رسانه‌ای قرار گیرد بلکه مخاطبی فعال است که با درک و آگاهی خود دست به انتخاب می‌زند و پیامی را می‌پذیرد و از قبول کردن پیامی خودداری می‌کند و پیام‌های والای دین اسلام که با فطرت انسان‌ها هماهنگ است به راحتی می‌تواند مورد پذیرش مخاطبین فعالی از رسانه‌ها قرارگیرد که هنوز غبار غفلت بر سرشت پاک انسانی آن‌ها ننشسته است و این امر مستلزم هشیاری و تیزبینی اندیشمندان جهان اسلام است که بتوانند از این شرایط بهترین استفاده را بکنند و این اصل را ثابت کنند که اسلام موافق جهانی‌شدن است.

کشورهای اسلامی دارای فرهنگی غنی و انسان‌ساز هستند، و باید با بهره‌گیری از ابزارهای ارتباطی و اطلاعاتی، هرچند محدود، به رویارویی با جنبه‌های منفی این روند بپردازند. انقلاب فناوری ارتباطات و اطلاعات، هم تهدید است و هم فرصت. ما باید بکوشیم تا این تهدید را به فرصت مبدل کنیم. برخورد منفعلانه و نادیده گرفتن واقعیات جهان، جز افزایش تهدید، رهاورد دیگری نخواهد داشت. به عکس، با استفاده از یک سیاستگذاری جامع و جدید برای مدیریت و رهبری امکانات موجود، می‌توان الگوی جدیدی برای رویارویی با سیطره‌طلبی غرب ارائه کرد. بنابراین، بیداری دوباره و باز تعریف وحدت جهان اسلام و تلاش برای طراحی یک برنامه معقول و منطقی برای پاسداری از جایگاه جهان اسلام در سطوح گوناگون نظری و علمی، رمز موفقیت در عصر جهانی‌شدن است.

با این رویکرد، جهانی‌شدن، فرصتی است مناسب برای گسترش تعالیم والای اسلامی و زمینه‌ای است برای تحقق حکومت جهانی اسلام؛ آن چنان که در آیات قرآن کریم بدان وعده داده شده است: « لیظهره علی الدین کله».

منابع:

- ۱- قرآن مجید
- ۲- آیت‌اللهی، حمیدرضا؛ نقش رسانه در فرصت‌ها و تهدیدهای جهانی‌شدن برای دین، دین و رسانه.
- ۳- افروغ، عماد؛ پرتو سخن، ش ۵/۱۱۳.
- ۴- ایران‌زاده، سلیمان؛ جهانی‌شدن و تحولات استراتژیک در مدیریت و سازمان؛ ۱۳۸۰.
- ۵- بهروز لک، غلامرضا، بابا اکبری، رضا؛ فرصت‌های جهانی‌شدن برای انسجام اسلامی؛ فصلنامه علوم سیاسی
- ۶- هینس، جف؛ دین جهانی‌شدن و فرهنگ سیاسی در جهان سوم، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی، سال ۱۳۸۱.
- ۷- روزنامه جمهوری اسلامی، ۱۶ تیر، ۱۳۸۰.

- ۸- عاملی، سعیدرضا؛ جهانی‌شدن و فضای مذهبی (مجموعه مقالات جهانی‌شدن دین، محمد جواد صاحبی)، قم، احیاگران، ۱۳۸۲.
- ۹- سجادی، سید عبدالقیوم؛ جهانی‌شدن و جهان اسلام: فرصتها و تهدیدها، سایت مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی.
- ۱۰- صاحبی، محمد جواد؛ جهانی‌شدن و دین، قداستها و چالشها، ۱۳۸۲.
- ۱۱- صدر، محمدباقر؛ اقتصادنا، قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۵.
- ۱۲- صدر، محمدباقر؛ الاسلام يقود الحياه، تهران، وزارت ارشاد اسلامی، ۱۴۰۳ق.
- ۱۳- معرفت، محمد هادی؛ جهانی‌شدن، زمینه جهانی سازی یا در انتظار «یوم موعود»، قیسات، سال نهم، پاییز ۱۳۸۳.
- ۱۴- مطهری، مرتضی؛ شش مقاله، قم، صدرا، ۱۳۸۰.
- ۱۵- نصر، سید حسین؛ اسلام و تنگناهای انسان متجدد، ترجمه انشاءالله رحمتی، چاپ دوم، تهران، دفتر نشر و پژوهش سهروردی، ۱۳۸۵.

بازسازی معکوس هندسه یک جسم با هدایت حرارتی توسط الگوریتم میکروژنتیک

مرضیه حکیمی^۱، سمیرا پایان^۲، سید مسعود حسینی سروری^۳

چکیده

در این تحقیق، هندسه یک جسم دوبعدی با انتقال حرارت هدایتی با اندازه‌گیری دمای چند نقطه نمونه روی جسم بطور معکوس بازسازی شده است. مسئله مستقیم شامل انتقال حرارت هدایتی و پایا در جسم جامد بوده و به وسیله روش حجم‌های محدود فرموله می‌شود. مسئله معکوس جهت بازسازی هندسه جسم جامد با استفاده از الگوریتم میکروژنتیک و از طریق کمینه‌کردن یک تابع هدف که بصورت مجموع مربعات اختلاف دمای اندازه‌گیری شده و دمای حاصل از محاسبات تعریف می‌شود، حل می‌گردد. هدف از حل مسئله معکوس ارزیابی هندسه دیواره بالایی جسم با استفاده از اندازه‌گیری دما روی نقاط نمونه‌برداری خاص روی سطح جسم است. در نهایت، به منظور مطالعه کارایی روش در بازسازی معکوس هندسه با استفاده از اطلاعات دمای اندازه‌گیری شده روی جسم جامد چند شکل مشخص بازسازی شده و اثر پارامترهایی مانند تعداد و مکان حسگرها و خطاهای اندازه‌گیری در دقت حل معکوس مورد بررسی قرار می‌گیرد. نتایج بدست آمده نشان‌دهنده کارایی و دقت قابل قبول روش حاضر در بازسازی هندسه جسم است.

مقدمه

یکی از مهم‌ترین فاکتورهای موفقیت در صنعت پیش بینی شرایط کار قطعات مکانیکی و اطلاع از موقعیت و عملکرد صحیح آن‌ها است. برای مثال، اگر قطعه‌ای در اثر فرسایش یا

^۱. استاد دیپارتمنت انجینیری موسسه تحصیلات عالی اشراق ؛ Marzeiehakimi2000@yahoo.com

^۲. دانشجوی دکتری، دانشگاه سیستان و بلوچستان ؛ s_payan_usb@yahoo.com

^۳. استاد دانشگاه شهید باهنر کرمان ؛ sarvari@mail.uk.ac.ir

خوردگی دچار تغییر شکل شده باشد، یا اگر قطعه در اثر تحمل بار بیش از حد یا متناوب دچار ترک یا شکستگی شده باشد، باید هرچه سریعتر نسبت به تعویض آن اقدام گردد. در غیر این صورت، استفاده بیش از حد از قطعه معیوب می تواند صدمات قابل ملاحظه ای را به سایر قطعات وارد آورد، و خسارات مادی زیادی را به خط تولید تحمیل نماید. از این رو، اهمیت ارزیابی معکوس شرایط کاری قطعات کلیدی در خط تولید با استفاده از تکنیک های تست غیر مخرب در سال های اخیر رواج یافته است. با این وجود استفاده از این روش ها ممکن است پرهزینه باشد و دقت نتایج حاصله بستگی به فاکتورهای متعدد دارد.

یکی از روش های موثر و ساده در ارزیابی معکوس هندسه یک قطعه استفاده از روش های انتقال حرارت معکوس است. مسائل انتقال حرارت معکوس در کاربردهای صنعتی دارای اهمیت زیادی می باشند. هدف از مسائل انتقال حرارت معکوس برای بهبود ویژگی های سببی از اطلاعات در زمینه دما می باشد. ویژگی های سببی از انتقال گرما که عبارتند از شرایط مرزی، شرایط اولیه، خواص ترموفیزیکی، چشمه حرارتی حجمی و همچنین ویژگی های هندسی جسم هدف مطالعه می باشند.

تعدادی از نشریات که با کاربردهای صنعتی مسائل هندسه معکوس (IGPs) در زمینه انتقال حرارت سروکار دارند، وجود دارد.

در [۱] و [۲] از سطح مجازی برای حل مسئله انتقال حرارت معکوس جهت بدست آوردن هندسه دیوار کوره استفاده می شود. حل مسائل انتقال حرارت معکوس فرایندی تکراری را می طلبد که این امر از طریق حل چندمسئله رو به جلو امکان پذیر می باشد. فرناندز و همکاران [۳] از یک روش تحلیلی گذرای سه بعدی مبتنی بر تابع گرین جهت کاهش زمان محاسباتی در حل مسائل انتقال حرارت هدایت معکوس استفاده نمودند. هوانگ و لیو [۴] مسأله معکوس تعیین هندسه سه بعدی را با انجام تخمین همزمان هندسه های دو رویه در یک محدوده مرکب با سه ناحیه آزمایش توسط روش گرادیان مزدوج انجام داده اند.

NOMENCLATURE			
$f(x)$	un known boundary configuration	Greek sempols	
f	objective function	θ	normal distributed random variable
k	conductivity(J/mk)	σ	standard deviation of the measurement errors
L	refrence length(m)	ζ	an arbitrary small positive number
N	number of sampling points	ω	
T_{ref}	refrence temperature(K)	μ	standard deviation of measured error
T_i	Temperatures evaluated at sample points (K)	ε	stop criteria
Y_i	measured temperature(K)	n	number of sampling point
		*	non dimension

random number

با استفاده از تکنیک‌های انتقال حرارت معکوس، هندسه مرز جسم می‌تواند با اندازه‌گیری دما در نقاط نمونه‌برداری در دسترس به گونه‌ای موثر ارزیابی شود. پژوهشهای اندکی در زمینه بازسازی معکوس هندسه با استفاده از روشهای انتقال حرارت معکوس صورت گرفته است. از میان آنها می‌توان به کار هوانگ و همکاران [۵] در ارزیابی معکوس شکل مرزی یک جسم جامد با اندازه‌گیری دما روی جسم جامد با استفاده از دو روش گرادیان مزدوج و لونبرگ-مارکوئٹ اشاره کرد.

دان و همکاران [۶] بهینه‌سازی هندسه یک کوره تابشی با محیط شفاف را برای ایجاد شرایط مرزی مطلوب روی دیواره‌ها مورد مطالعه قرار دادند. الگوریتم‌های عددی متفاوتی برای حل کردن مسائل معکوس استفاده می‌شود.

یکی از معایب اصلی روشهای گرادیانی وابستگی آنها به مشتقات می‌باشند. که در بسیاری از موارد محاسبه مشتقات تابع هدف بسیار دشوار و بسیار هزینه‌بر می‌باشد. به علاوه برخی از توابع هدف موجود در دنیای واقع نا پیوسته بوده و دارای مشتق نیستند. از جمله دیگر معایب روشهای گرادیانی وابستگی نتایج به حدس اولیه می‌باشد. اگر بیش از یک بهینه محلی در مسئله وجود داشته باشد نتیجه به انتخاب نقطه اولیه وابسته خواهد بود و وجود بهینه عمومی را تضمین نمی‌نماید. الگوریتم ژنتیک که اولین بار توسط هلند [۷] مورد استفاده قرار گرفته است و به عنوان یکی از ابزارهای توانمند در مسائل بهینه‌سازی و بازسازی معکوس در دهه‌های اخیر مورد استقبال قرار گرفته‌است. الگوریتم ژنتیک به عنوان محبوبترین الگوریتم‌های تکامل تدریجی در فضاهای جستجوی نامعین کاربرد وسیعی پیدا کرده و یک روش جستجوی

کارآمد برپایه سازوکار انتخاب طبیعی برای بهینه‌سازی کلی درسیستم‌های پیچیده می‌باشد. مباحث جامع در خصوص الگوریتم ژنتیک توسط گلدبرگ [۸] و اوزیسیک [۹] ارائه شده‌است. علاوه بر این چون الگوریتم، فضای وسیعی را مورد جستجو قرار می‌دهد از گیرافتادن در بهینه محلی در امان است. وقتی اندازه جمعیت خیلی زیاد باشد (به عنوان مثال بین ۳۰-۲۰۰) برای همگراشدن الگوریتم ژنتیک باید زمان زیادی را صرف کرد. از طرف دیگر اگر اندازه جمعیت خیلی کم باشد الگوریتم ژنتیک ممکن است به بهینه محلی همگرا شود که جواب اصلی مسئله نباشد. با این وجود راه‌های مختلفی برای کم کردن زمان محاسبات وجود دارد که یکی از این روش‌ها، به عنوان الگوریتم میکروژنتیک μGA مشهور است که توسط کریشنا کومار [۱۰] توسعه داده شده‌است. الگوریتم میکروژنتیک می‌تواند با جمعیت‌های کم (حدود ۵-۸) کار کند. الگوریتم ژنتیک مستقل از مقدار حدس اولیه و مشتقات بوده و به مقدار بهینه کلی همگرا می‌شود. عیب اصلی الگوریتم ژنتیک بالا بودن هزینه محاسباتی بویژه کاربرد در مسائل مهندسی می‌باشد. الگوریتم ژنتیک در کاربرد فرآیندهای موازی به خوبی عمل می‌کند.

پژوهش‌های اندکی در زمینه بهینه‌سازی هندسه بر مبنای الگوریتم ژنتیک انجام شده‌است. لامپین [۱۱] شکل بهینه بادامک را با در نظر گرفتن سیستم میل بادامک بدست آورد، و بهینه‌سازی را با استفاده از الگوریتم ژنتیک انجام داد، و از منحنی‌های بی‌اسپیلاین برای ساختن شکل بادامک استفاده کرد.

یاماتو و اینوی [۱۲] کاربرد الگوریتم ژنتیک را برای بهینه‌سازی هندسه آیرودینامیک توصیف کردند. یک رویکرد برای طراحی محدود شده اشکال آیرودینامیک توسط پیگین و اپستین [۱۳] ارائه شده‌است. ژانگ و همکاران [۱۴] از الگوریتم ژنتیک برای بهینه‌سازی ساختار جامدات الاستیک استفاده کردند. الگوریتم ژنتیک، که برای کار حاضر از آن استفاده شده‌است، برای محاسبه تابع هدف با توجه عدم وابستگی آن به مشتق و حدس اولیه، به آسانی می‌توان از آن برای مسائل بهینه‌سازی توابع بسیار پیچیده و ناپیوسته با تعداد زیاد پارامتر استفاده کرد و بدین وسیله به مقدار زیادی در وقت و هزینه صرفه‌جویی خواهد شد. سروری [۱۵] بهینه‌سازی

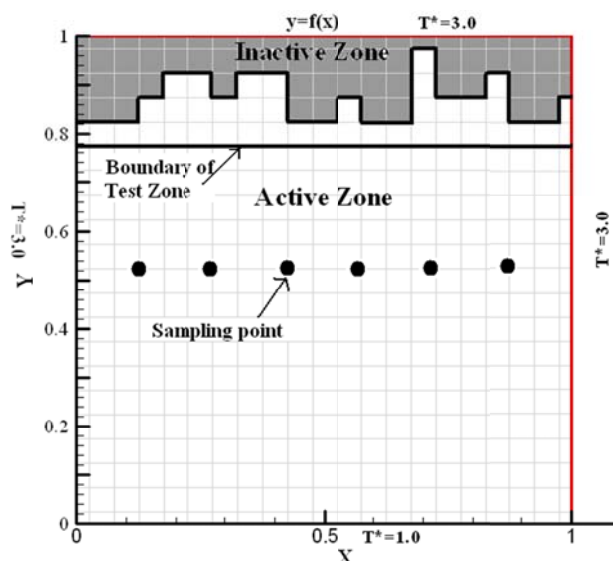
هندسه یک کوره تابشی برای دستیابی به شارحرارتی و دمای یکنواخت بر روی سطح طراحی را توسط الگوریتم ژنتیک انجام داد. برای تعیین شکل محفظه وی از منحنی B-spline استفاده کرد. بهینه‌سازی شکل یک پره و آرایه‌ای از پره‌ها با در نظر گرفتن انتقال تابشی توسط آذرکیش و همکاران [۱۶، ۱۷] بررسی شده است.

در این تحقیق هندسه مرزی یک جسم جامد با انتقال حرارت هدایت با اندازه‌گیری دمای چند نقطه نمونه‌برداری روی جسم به کمک الگوریتم میکروژنتیک بازسازی شده است. در مسئله مستقیم انتقال حرارت هدایتی در شکل اصلی جسم جامد بوسیله روش حجم‌های محدود فرمولبندی شده و دستگاه معادلات حاصل با استفاده از روش‌های عددی حل می‌گردد. سپس در فرآیند حل معکوس با حذف حجم کنترل‌های غیرفعال از شکل اصلی شکل هندسی جسم جامد بازسازی می‌شود. تابع هدف به صورت مجموع مربعات تفاضل بین دماهای اندازه‌گیری شده و دماهای ارزیابی شده روی سطح جسم تعریف می‌شود. عملکرد و دقت روش حل معکوس برای بازیابی چندین شکل متفاوت مورد مطالعه قرار می‌گیرد. اثرات تعداد و نحوه قرارگیری نقاط نمونه‌برداری و میزان دقت حل معکوس در اشکال متفاوت و رفتار متفاوت آنها در بهینه‌سازی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

شرح مسئله

در این مسئله، با فرض طویل بودن بعد سوم جسم در مقایسه با دیگر ابعاد، جسم دوبعدی در نظر گرفته شده و انتقال حرارت درون جسم پایا بوده و از دیگر گونه‌های انتقال حرارت درون جسم صرف‌نظر شده است. دمای همه دیواره‌های جسم معلوم در نظر گرفته می‌شوند. هدف از حل مسئله معکوس ارزیابی هندسه دیواره بالایی که شامل پروفیل‌های مثلثی، پله‌ای و تک سهموی، دوسهموی و سه‌سهموی در مرکز با استفاده از اندازه‌گیری دما روی نقاط نمونه‌برداری خاص روی سطح جسم است. بدین منظور میدان حل به دو ناحیه فعال و ناحیه آزمایش تقسیم می‌شود. سپس با اندازه‌گیری دما روی نقاط مشخص در داخل میدان حل در ناحیه فعال، محدوده ناحیه غیرفعال درون محدوده آزمایش بدست می‌آید. بدین منظور، مقدار هدایت‌پذیری المان‌های حجمی در ناحیه غیرفعال باید به سمت مقادیر بسیار بزرگ میل کند

($K_{inactive} \rightarrow \infty$). در پژوهش حاضر به دلیل اینکه منطقه غیرفعال یک مرز جامد همدم را نشان می‌دهد، پس از مقداردهی بی‌نهایت حجم کنترل‌های غیرفعال، دمای موجود در مرز قبل از مقداردهی (مرز اسمی) بر روی حجم کنترل‌های فعال (مرز واقعی) منتقل می‌شود و عملاً حجم کنترل‌های غیرفعال از ناحیه آزمایش حذف می‌شوند.

شکل ۱: شماتیک ناحیه حل و مناطق فعال و غیر فعال

مسئله مستقیم

برای توصیف متدولوژی برای توسعه عباراتی جهت کاربرد در تعیین هندسه مرز مجهول در یک محیط همگن، ما مسئله انتقال حرارت هدایت معکوس حالت پایا و دو بعدی را ملاحظه می‌نماییم. شکل ۱ هندسه و مختصات را برای فیزیک مسئله دو بعدی نشان می‌دهد. در این صورت انتقال حرارت هدایت دائم درون جسم از قانون هدایت فوریه پیروی می‌کند:

$$\nabla \cdot (k \nabla T) = 0 \quad (۱)$$

در حل مسئله از شکل بدون بعد معادله (۱) بصورت زیر استفاده می‌گردد.

$$\frac{\partial}{\partial x^*} \left(k^*(x^*, y^*) \frac{\partial T^*}{\partial x^*} \right) + \frac{\partial}{\partial y^*} \left(k^*(x^*, y^*) \frac{\partial T^*}{\partial y^*} \right) = 0 \quad (۲)$$

همچنین

بازسازی معکوس هندسه یک جسم با هدایت حرارتی توسط الگوریتم میکروژنتیک / ۴۹

$$k^* = kT_{ref} / L \quad (۳)$$

k^* هدایت پذیری بی بعد مستقل از دما و تابع مکان می باشد. شرایط مرزی روی دیواره ها به صورت زیر می باشد.

$$Ts^*=3.0 @ x=0, Ts^*=3.0 @ x=1$$

$$Ts^*=1.0 @ y=0, Ts^*=3.0 @ y=f(x)$$

ناحیه حل به تعدادی حجم محدود تقسیم می شود و معادله (۲) بوسیله روش حجم های محدود منفصل شده و سیستم معادلات جبری حاصله با استفاده از روش های عددی حل می گردد.

مساله معکوس

برای مسئله معکوس، هندسه مرز $y=f(x)$ جسم مورد نظر مجهول در نظر گرفته شده و دیگر موارد معادله ۲ معلوم می باشند. به عبارتی هدف از حل مسئله معکوس ارزیابی هندسه دیواره بالایی با استفاده از اندازه گیری دما روی نقاط نمونه برداری خاص روی سطح جسم است و بدین منظور با تقسیم میدان حل به دو ناحیه فعال و ناحیه آزمایش و اندازه گیری دما روی نقاط مشخص در ناحیه فعال، محدوده ناحیه غیر فعال درون محدوده آزمایش بدست می آید. به علاوه مقادیر اندازه گیری شده دما برای نقاط نمونه برداری جهت تحلیل موجود می باشند. فرض می شود که m حسگر در ردیفهای متفاوت پس از مرز ناحیه آزمایش جهت ثبت اطلاعات دمایی نقاط نمونه برداری برای تعیین شکل مرز $y=f(x)$ در محاسبات معکوس قرار داده شده است. با این حال مقدار هدایت پذیری المان های حجم ناحیه آزمایش بین دو مقدار هدایت پذیری ناحیه فعال (K_{active}) و هدایت پذیری ناحیه غیر فعال ($K_{inactive}$) متغیر می باشد.

اگر دمای نشان داده شده توسط حسگرها را با $Y_i, i=1-m$ نشان دهیم، m تعداد ترموکوپلها را نشان می دهد. در مرحله اولیه محاسبات معکوس Y_i بدون خطای اندازه گیری و در مرحله بعد Y_i شامل خطای اندازه گیری نیز می باشد. سپس مسئله معکوس بدین صورت

بیان خواهد شد که با استفاده از دمای اندازه‌گیری مذکور Y_i شکل مرز مجهول بالای جسم تخمین زده می‌شود. حل مسئله معکوس فوق با مینیمم کردن تابع هدف تعریف شده به صورت مجموع مربعات اختلاف بین مقادیر ارزیابی شده از حل عددی و مقادیر اندازه‌گیری شده دما برای نقاط نمونه برداری تعریف می‌شود.

$$f(T_i(k)) = [Y_i - T_i(k)]^2 \quad (\varepsilon)$$

در معادله $f(T_i(k))$ تابع هدف در مسئله و T بردار دماهای ارزیابی شده در نقاط نمونه برداری (X_i) می‌باشند. این مقادیر از حل مسئله مستقیم با هندسه معلوم در نقاط نمونه برداری شده به دست می‌آیند و بردار K دربرگیرنده مقادیر هدایت پذیری المان‌های حجمی در ناحیه آزمایش است.

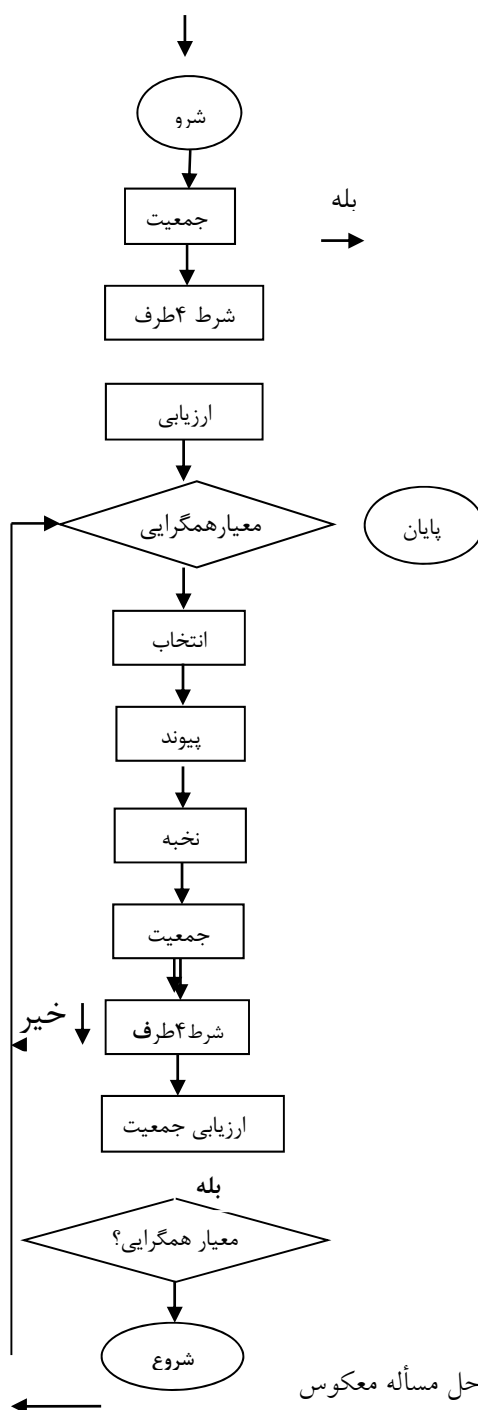
الگوریتم کلی حل

در کار حاضر از الگوریتم میکروژنتیک که رویکردی تصادفی جهت یافتن پاسخ بهینه می‌باشد، جهت بازسازی معکوس هندسه مرز $y=f(x)$ در جسم جامد استفاده می‌گردد [۱۸]. با مراجعه به شکل ۱ ناحیه بالایی مرز را ناحیه آزمایش نامیده شده و فضای جستجو برای الگوریتم فوق شامل ناحیه آزمایش متشکل از حجم کنترل‌های فعال و غیرفعال می‌باشد. سپس با اندازه‌گیری دما روی نقاط مشخص در داخل میدان حل در ناحیه فعال، محدوده ناحیه غیرفعال درون ناحیه آزمایش و به تبع آن شکل مورد نظر بازسازی خواهد شد. الگوریتم میکروژنتیک به کار برده شده در مطالعه حاضر بر پایه کد الگوریتم ژنتیک کارول [۱۹] می‌باشد. با توجه به این که روش بازسازی در مطالعه حاضر بر پایه میکروژنتیک بنا شده است، گام اول در فرآیند بازسازی توسط الگوریتم ایجاد یک جمعیت اولیه از متغیرهای طراحی می‌باشد (مقادیر هدایت پذیری المان‌های حجمی در ناحیه آزمایش) که به صورت یک آرایه دودویی تولید می‌شود (ژن). رشته‌ها برای جداسازی پارامترها در یک رشته بزرگتری گروه بندی می‌شوند (کروموزوم). افراد به صورت تصادفی از فضای جستجو تعیین می‌شوند. برازندگی حل‌ها توسط تابع برازندگی تعیین می‌شود. روش بازسازی شامل عملگرهای اصلی ژنتیک، انتخاب،

بازسازی معکوس هندسه یک جسم با هدایت حرارتی توسط الگوریتم میکروژنتیک / ۵۱

پیوند و عملگر دیگر نخبه‌گرایی می‌باشد. انتخاب به سادگی فرایندی است که تصمیم می‌گیرد که کدام رشته باید باقی بماند و چه تعداد کپی از آنها باید در نسل بعد تولید شود.

افراد تولید شده با بالاترین برازندگی از شانس بالایی جهت باقی ماندن در نسل بعد را برخوردارند. فرآیند پیوند اطلاعات را (به صورت دودویی) بین دوفرد انتخاب شده تصادفی از جمعیت مبادله می‌کند. فرآیند نخبه‌گرایی بهترین افراد را در نسل بعد جایگزین می‌نماید. به طور کلی الگوریتم میکروژنتیک بر روی جمعیت‌های خیلی کوچک عمل می‌کند. برای حفظ تنوع ژنتیکی در جمعیت، الگوریتم میکروژنتیک یک استراتژی RESTART را بکار می‌برد. استراتژی فوق پس از همگرایی جمعیت فعلی جمعیت جدید را با اندازه یکسان که شامل بهترین افراد از جمعیت همگرا شده قبلی و بقیه آن به صورت تصادفی تولید می‌کند. این روش تا جایی ادامه می‌یابد که مقدار بهینه کلی حاصل شود. حال با توصیف نحوه عملکرد هریک از عملگرها و قسمت‌های مختلف الگوریتم میکروژنتیک، روند بازسازی هندسه به طور معکوس توسط الگوریتم به شرح زیر می‌باشد. الگوریتم پس از تولید جمعیت اولیه از متغیرهای طراحی با محاسبه برازندگی هر رشته و انتخاب بهترین عضو (نخبه‌گرایی) به سراغ انتخاب برای تولید جمعیت بعدی می‌رود. انتخاب بر مبنای سازوکار مسابقه می‌باشد که در آن رشته‌ها پس از گروه بندی تصادفی در مسابقه شرکت داده شده و عضوی با بالاترین شایستگی برای نسل جدید انتخاب می‌گردد. سپس عمل پیوند اعمال می‌گردد تا حل به مقدار بهینه اسمی برسد. به ازاء هر جمعیت تولید شده خاص برای جسم تعدادی از المان‌های حجم در داخل ناحیه آزمایش بعنوان المان‌های غیر فعال از شکل جسم حذف شده، و بقیه المان‌های درون ناحیه آزمایش به ناحیه فعال متصل می‌گردند و یک هندسه جدید از ناحیه فعال تولید می‌شود. سپس به منظور تعیین شایستگی هندسه تولید شده معادلات انتقال حرارت حاکم برای کل میدان حل شامل ناحیه فعال و ناحیه آزمایش حل می‌گردد. فلوچارت کلی حل برای مسئله معکوس به صورت شکل ۲ می‌باشد.

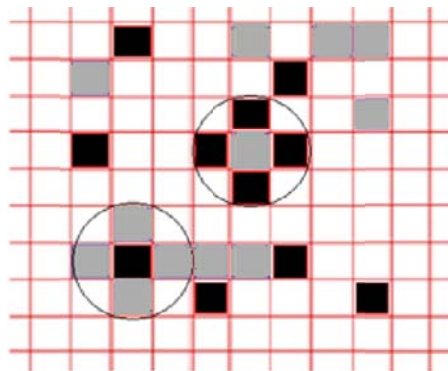

شکل ۲: فلوچارت کلی حل مسأله معکوس

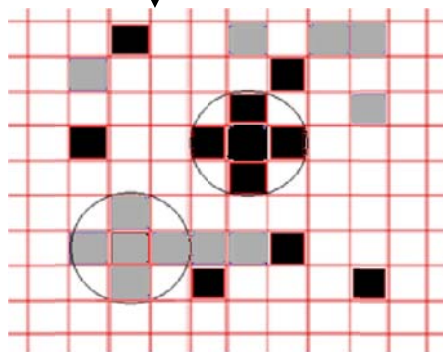
گزینه افزوده شده به الگوریتم میکروژنتیک شرط ۴ طرف می باشد که در شکل ۳، نشان داده شده است. گزینه مذکور در مسأله معکوس پس از ایجاد هندسه در هر جمعیت فعال شده و

بازسازی معکوس هندسه یک جسم با هدایت حرارتی توسط الگوریتم میکروژنتیک / ۵۳

به این صورت عمل می‌کند که هرگاه یک حجم کنترل، محصور بین چهار حجم کنترل فعال یا غیرفعال قرار گیرد، با اعمال این بخش مشابه حجم کنترلهای اطراف خود فعال یا غیر فعال خواهد شد.

پس از اعمال شرط چهار طرف

شکل ۳: اعمال شرط چهار طرف

که این امر به سرعت همگرایی برنامه کمک شایانی می‌کند.

معیار توقف

اگر خطای اندازه‌گیری نداشته باشیم، معیار توقف به صورت زیر می‌باشد.

(۵. الف) $\epsilon < \epsilon$

که در آن ϵ یک عدد مثبت کوچک و دلخواه می‌باشد. برای خطاهای اندازه‌گیری دما از قاعده اختلاف [۲۰] استفاده می‌شود.

$$\epsilon < N\mu^2 \quad (\text{ه-الف})$$

که μ انحراف استاندارد خطای اندازه‌گیری شده و N تعداد نقاط نمونه‌برداری است.

نتایج بحث

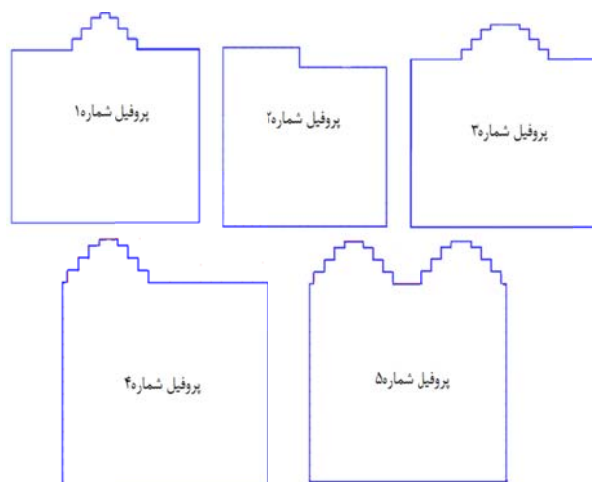
به منظور بررسی عملکرد و دقت روش موجود برای بازیابی هندسه $y=f(x)$ با آگاهی از دماهای اندازه‌گیری شده در تعدادی نقاط نمونه روی جسم جامد، اقدام به بازسازی اشکال مورد نظر می‌نماییم. هدف از این مقاله، نشان دادن دقت روش حاضر در تخمین $f(x)$ بدون هیچگونه اطلاعی از چگونگی هندسه مرز فوقانی جسم می‌باشد. جهت بدست آوردن دماهای اندازه‌گیری شده بدین صورت عمل می‌شود که ابتدا مسئله مستقیم برای جسم با مرز بالایی شامل هندسه‌های معلوم مثلثی، پله‌ای، تک سهمی و دوسهمی و سهمی در مرکز جسم حل می‌شود. حال دماهای بدست‌آمده در نقاط اندازه‌گیری به عنوان اطلاعات آزمایشگاهی بدون خطای اندازه‌گیری در نظر گرفته خواهد شد. حال به منظور اعمال خطاهای تصادفی روی اطلاعات اندازه‌گیری‌شده، خطاهای تصادفی با توزیع نرمال دارای میانگین صفر و انحراف استاندارد ثابت به دماهای اندازه‌گیری شده در نقاط نمونه اضافه می‌شود، بنابراین دماهای اندازه‌گیری شده Y_n ($n=1, \dots, N$) بر حسب (K) به وسیله رابطه زیر تولید می‌شوند [۲۱].

$$Y_{n,measured} = Y_{n,exact} + \omega\sigma \quad (۶)$$

که ω در آن یک متغیر تصادفی با توزیع نرمال و σ انحراف استاندارد اندازه‌ها می‌باشد. مقدار ω توسط سابروتین DRNNOR از IMSL [۲۲] برای خطاهای توزیع شده نرمال تولید می‌شود و به احتمال ۹۹٪ مقدار ω در محدوده $-2.576 < \omega < 2.576$ قرار می‌گیرد. بمنظور مطالعه کارایی روش در بازسازی معکوس هندسه سه شکل مختلف برای مرز بالایی جسم جامد شامل پروفیل‌های مثلثی (پروفیل شماره ۱)، پله‌ای (پروفیل شماره ۲)، سهمی در

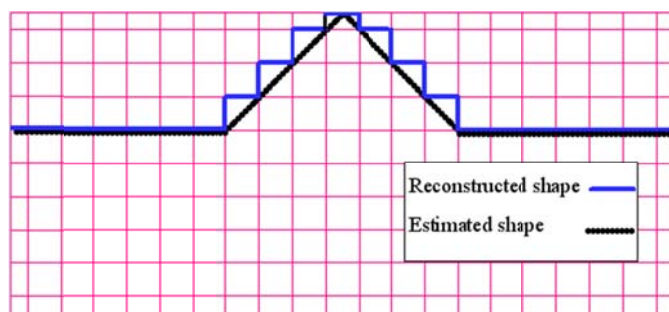
بازسازی معکوس هندسه یک جسم با هدایت حرارتی توسط الگوریتم میکروژنتیک / ۵۵

مرکز (پروفیل شماره ۳)، و تک سهمی (پروفیل شماره ۴) و دو سهمی (پروفیل شماره ۵) در نظر گرفته می شود (شکل ۴).

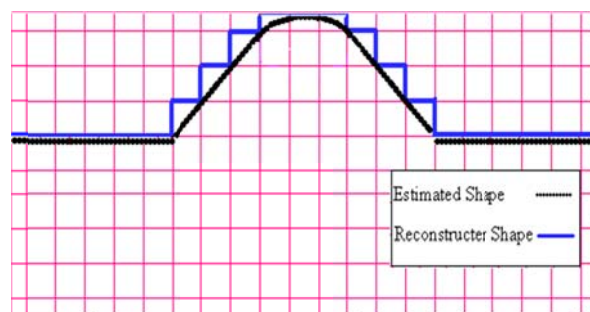

شکل ۴: نمونه هایی از پروفیل های متفاوت مرز بالای جسم جامد

ذکر این نکته حائز اهمیت است که در این تحقیق از روش حجم های محدود برای منفصل سازی معادلات استفاده شده نتیجتاً پروفیل های بهینه شده توسط برنامه معکوس، با حجم کنترل ها مشخص می شوند. این امر باعث ایجاد مرز نامنظم توسط گام های مربعی و نمای پلکانی پروفیل ها می شود. اما می توان پروفیل های بازسازی شده توسط برنامه معکوس که به صورت گام های مربعی هستند را، با پروفیل های شکل ۲، تخمین زد. نمونه ای از پروفیل بازسازی شده توسط برنامه معکوس و پروفیل تخمین زده شده متناسب با آنها در شکل ۵، نشان داده شده است.

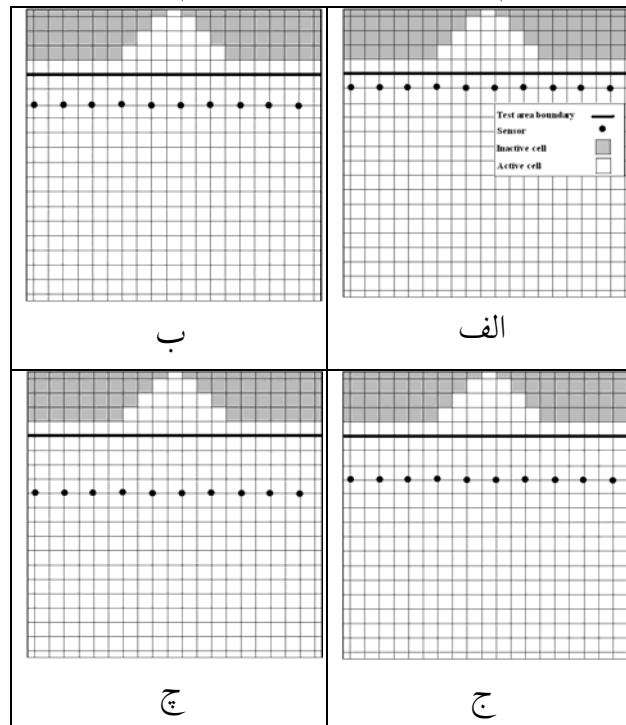
الف: پروفیل مثلی

ب: پروفیل سهموی در مرکز

شکل ۵: پروفیل موجود و پروفیل بازسازی شده توسط برنامه معکوس

جهت بررسی اثر موقعیت حسگرها، اندازه‌گیری برای حالت بدون خطای اندازه‌گیری دما در ده نقطه نمونه‌برداری و در چهار حالت متفاوت قرارگیری حسگرها انجام می‌شود. شکل‌های ۶، ۷، ۸، ۹ و ۱۰ هندسه‌های حاصل از چهار حالت متفاوت موقعیت نقاط نمونه‌برداری نشان می‌دهد.

شکل ۶: پروفیل

شماره (۱) بهینه شده برای

قرارگیری حسگرها الف:

ردیف اول، ب: ردیف

دوم، ج: ردیف سوم، د:

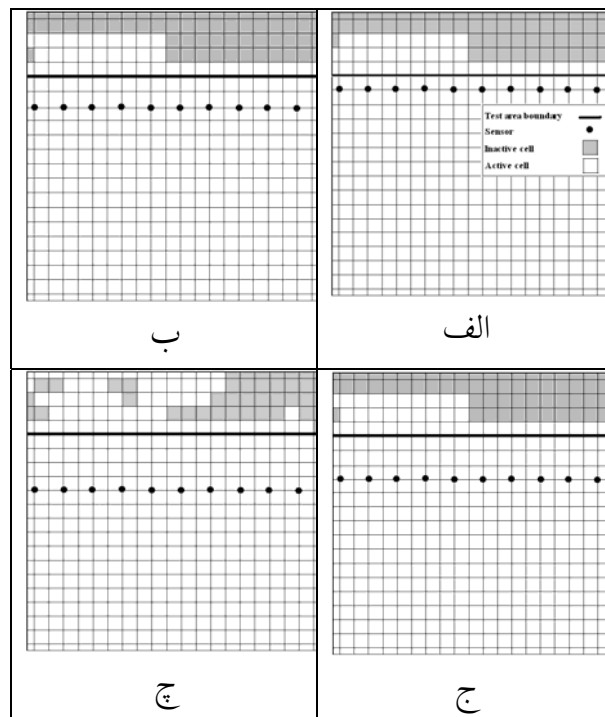
ردیف چهارم پس از مرز

ناحیه آزمایش ح: ردیف

میانی جسم، خ: اولین

ردیف پس از مرز تحتانی

جسم

شکل ۷: پروفیل

شماره (۲) بهینه شده برای

قرارگیری حسگرها الف:

ردیف اول، ب: ردیف دوم،

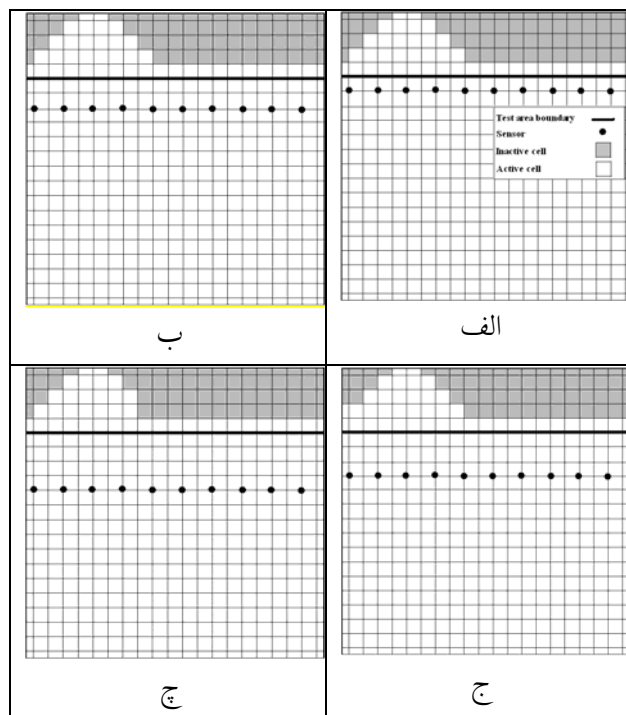
ج: ردیف سوم، د: ردیف

چهارم پس از مرز ناحیه

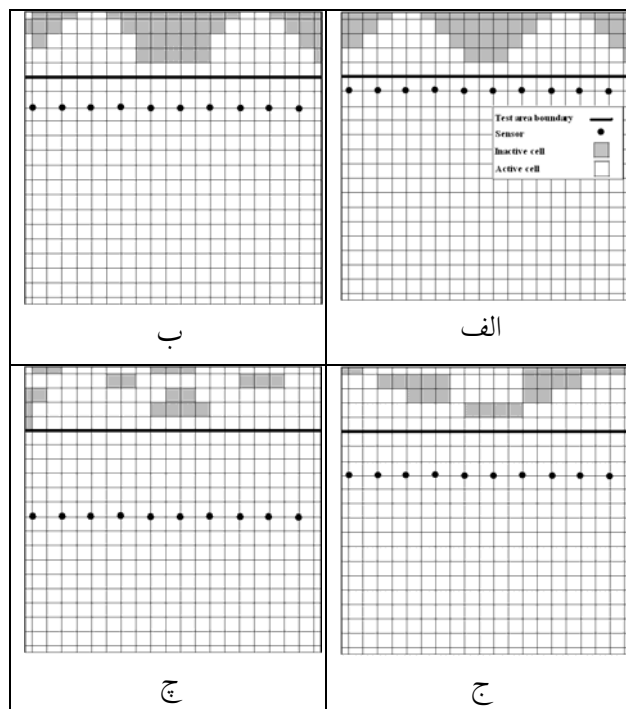
آزمایش ح: ردیف میانی

جسم، خ: اولین ردیف پس

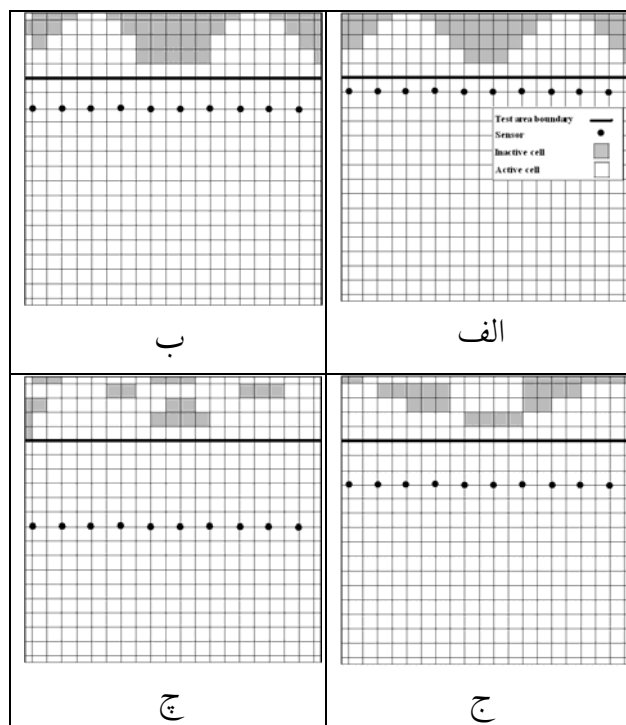
از مرز تحتانی جسم

شکل ۸: پروفیل شماره (۳) بهینه شده برای قرارگیری حسگرها الف: ردیف اول، ب: ردیف دوم، ج: ردیف سوم، د: ردیف چهارم پس از مرز ناحیه آزمایش ح: ردیف میانی جسم، خ: اولین ردیف پس از مرز تحتانی جسم

شکل ۹: پروفیل شماره (۴) بهینه شده برای قرارگیری حسگرها الف: ردیف اول، ب: ردیف دوم، ج: ردیف سوم، د: ردیف چهارم پس از مرز ناحیه آزمایش ح: ردیف میانی جسم، خ: اولین ردیف پس از مرز تحتانی جسم

شکل ۱۰: پروفیل

شماره (۵) بهینه شده برای

قرارگیری حسگرها الف:

ردیف اول، ب: ردیف

دوم، ج: ردیف سوم، چ:

ردیف چهارم پس از مرز

ناحیه آزمایش ح: ردیف

میانی جسم، خ: اولین

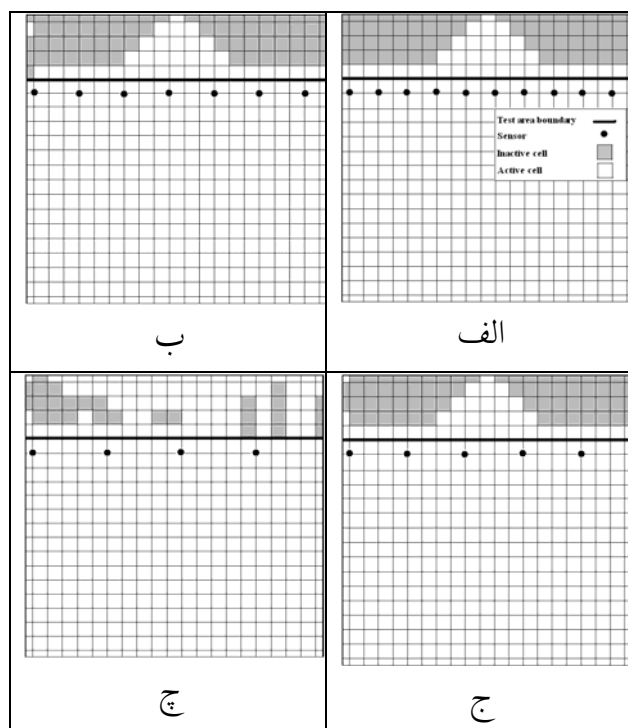
ردیف پس از مرز تحتانی

جسم

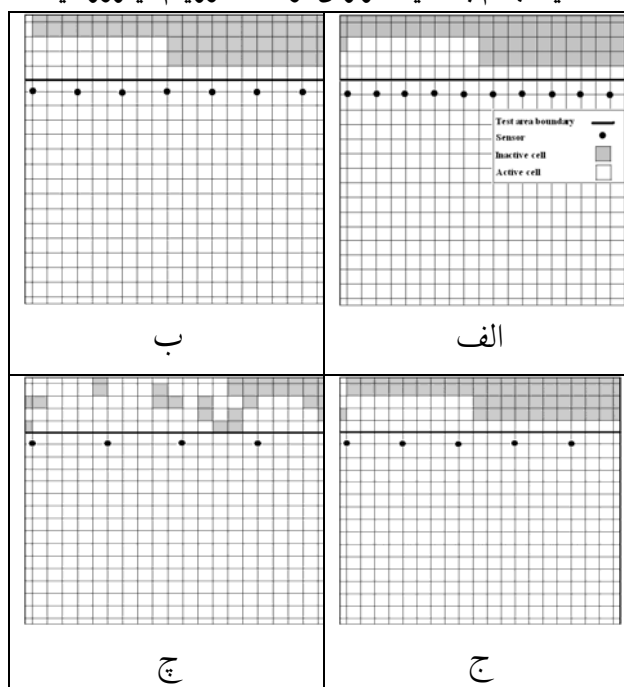
همانگونه که مشاهده می‌شود، با دور شدن مکان حسگرها از مرز ناحیه آزمایش خطای ارزیابی معکوس هندسه افزایش می‌یابد. از آنجایی که مکانیزم دیفیوژن عامل پخش حرارت در جسم جامد می‌باشد، می‌توان نتیجه گرفت که با فاصله گرفتن نقاط نمونه‌برداری از مرز ناحیه آزمایش، اطلاعات این ناحیه به میزان بیشتری در نواحی پایین دست پخش شده و از اینرو اطلاعات کمتری از هندسه بالا دست به نقاط پایین دست می‌رسد، و بنابراین بازسازی هندسه مرز بالایی با استفاده از اندازه‌گیری دما در نقاط پایین دست از دقت کمتری برخوردار است.

بمنظور بررسی اثر تعداد حسگرها در ارزیابی معکوس هندسه، پروفیل‌های بدست آمده به ازاء تعداد متفاوت حسگرها و خطای اندازه‌گیری صفر در شکل‌های ۱۵-۱۱ مورد مقایسه قرار گرفته‌اند. دیده می‌شود که با کاهش تعداد حسگرها شکل پروفیل حاصل از حل معکوس، حتی برای هندسه‌های ساده، انحراف زیادی از شکل واقعی دارد. از اینرو، بمنظور

اطمینان از بازسازی دقیق از هندسه مرز بالایی جسم جامد حداقل تعداد نقاط نمونه‌برداری برابر با ۷ مناسب بنظر می‌رسد.

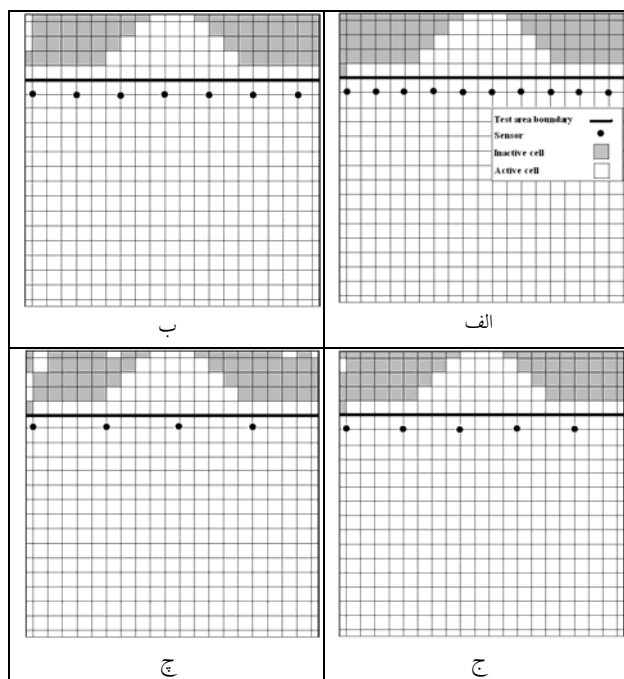

شکل ۱۱: پروفیل
شماره ۱ بازسازی شده
برای تعداد متفاوت
حسگرها (الف) ۱۰ عدد
(ب) ۷ عدد (ج) ۵ عدد، (چ)
۳ عدد

شکل ۱۲: پروفیل شماره (۲) بازسازی شده برای تعداد متفاوت حسگرها (الف) ۱۰ عدد

(ب) ۷ عدد (ج) ۵ عدد، (د) ۴ عدد

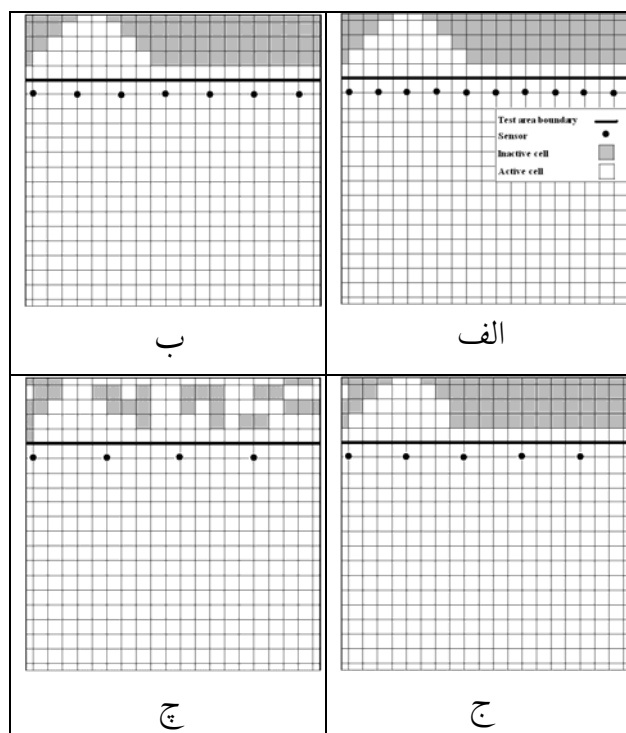
شکل ۱۳: پروفیل

شماره (۳) بهینه شده برای

تعداد متفاوت حسگرها

(الف) ۱۰ عدد (ب) ۷ عدد

(ج) ۵ عدد، (د) ۴ عدد

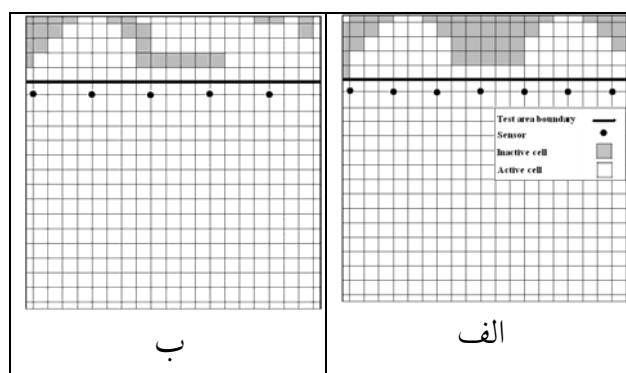
شکل ۱۴: پروفیل

شماره (۴) بهینه شده برای

تعداد متفاوت حسگرها

(الف) ۱۰ عدد (ب) ۷ عدد

(ج) ۵ عدد، (د) ۴ عدد

شکل ۱۵: پروفیل

شماره (۵) بهینه شده برای

تعداد متفاوت حسگرها

(الف) ۱۰ عدد (ب) ۷ عدد

(ج) ۵ عدد، (د) ۴ عدد

در نهایت، اثر خطاهای اندازه‌گیری با مقایسه نتایج به دست آمده برای مقادیر مختلف انحراف

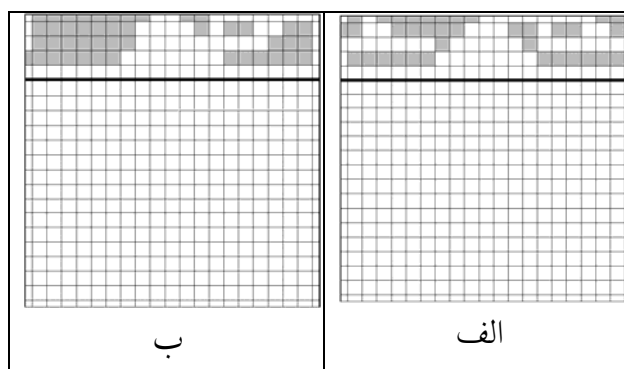
استاندارد مورد مطالعه قرار می‌گیرند. داده‌های اندازه‌گیری شده بوسیله رابطه (۶) برای انحراف

استانداردهای معادل $\sigma = 0, 0.01, 0.03$ تولید شده‌اند.

بازسازی معکوس هندسه یک جسم با هدایت حرارتی توسط الگوریتم میکروژنتیک / ۶۳

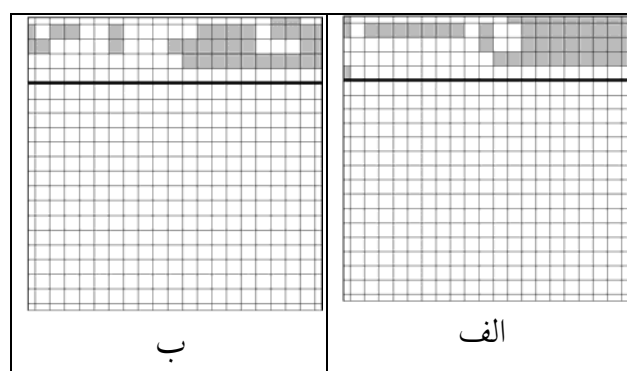
اشکال بازسازی شده با تاثیر ورود خطای $\sigma = 0.01, 0.03$ دردهماهای اندازه گیری شده

در شکل ۱۶-۲۰ مقایسه شده اند.

شکل ۱۶: تاثیر خطا در داده های اندازه گیری بر تخمین پروفیل شماره (۱): (الف) $\sigma = 0.01$

و (ب) $\sigma = 0.03$

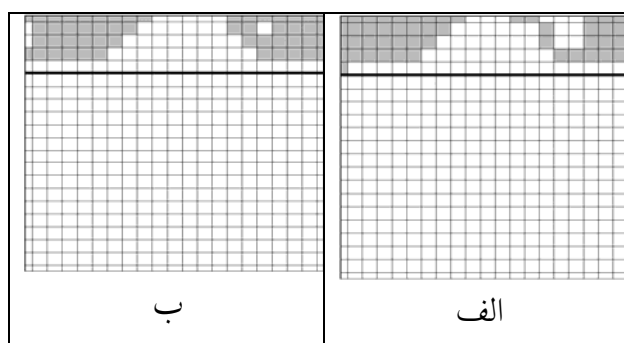
شکل ۱۷: تاثیر خطا در

داده های اندازه گیری بر

تخمین پروفیل شماره (۲):

(الف) $\sigma = 0.01$ و (ب)

$\sigma = 0.03$

شکل ۱۸: تاثیر

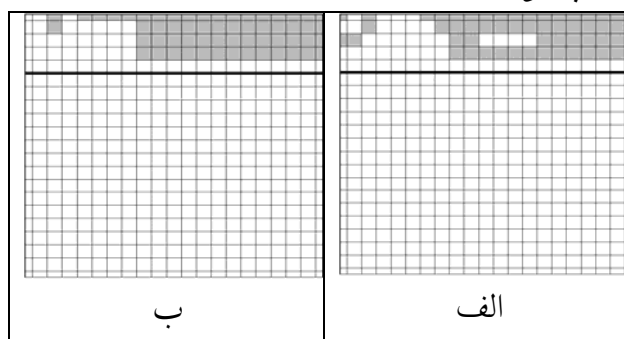
خطا در داده های

اندازه گیری بر تخمین

پروفیل شماره (۳):

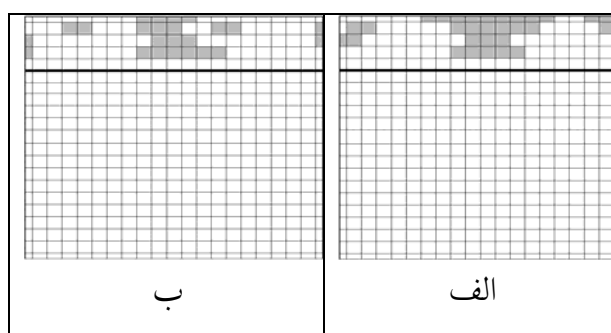
(الف) $\sigma = 0.01$ و

(ب) $\sigma = 0.03$

شکل ۱۹: تاثیر خطا در داده‌های اندازه‌گیری بر تخمین پروفیل شماره (۴): (الف) $\sigma = 0.01$

و (ب) $\sigma = 0.03$

شکل ۲۰: تاثیر خطا در داده‌های اندازه‌گیری بر تخمین پروفیل شماره (۵): (الف) $\sigma = 0.01$

و (ب) $\sigma = 0.03$

همانگونه که انتظار می‌رفت با افزایش خطای اندازه‌گیری دقت نتایج بگونه‌ای قابل ملاحظه کاهش می‌یابد. با این حال، اشکال حاصل از حل معکوس با وجود خطای اندازه‌گیری همچنان بگونه‌ای مناسب هندسه مرز جسم جامد را پیشگویی می‌نماید.

نتیجه‌گیری و جمع‌بندی

یک آنالیز معکوس برای بازسازی هندسه یک جسم جامد با آگاهی از دماهای اندازه‌گیری شده روی جسم انجام گرفت. مجموعه معادلات خطی حاصل از انفصال معادلات انتقال حرارت هدایت با استفاده از روش های عددی حل معادلات جبری حل شد. برای مساله معکوس، هندسه جسم مجهول فرض شده و دماهای اندازه‌گیری شده بوسیله حسگرها برای

بازسازی معکوس هندسه یک جسم با هدایت حرارتی توسط الگوریتم میکروژنتیک / ۶۵

چند نقطه نمونه معلوم فرض می‌شوند. از الگوریتم میکروژنتیک برای کمینه کردن تابع هدف، که به صورت مجموع مربعات اختلاف بین مقادیر تخمینی و اندازه‌گیری شده دما در نقاط نمونه‌برداری روی جسم تعریف می‌شود استفاده گردید. مسئله معکوس برای تعداد و آرایش-های متفاوت حسگرها در درون ناحیه جامد حل شد. مقایسه نتایج نشان می‌دهد که با دور شدن مکان استقرار حسگرها از مرز ناحیه آزمایش و به ازاء تعداد اندک حسگرها دقت حل معکوس در بازسازی هندسه مرزی جسم جامد بگونه‌ای قابل ملاحظه کاهش می‌یابد از هندسه مطلوب دور می‌شود. اثرات انحراف استاندارد داده‌های اندازه‌گیری‌شده روی دقت مساله معکوس با مقایسه نتایج حاصل برای انحراف استانداردهای مختلف مورد مطالعه و ارزیابی قرار گرفت و نشان داده‌شد که نتایج حاصل از حل معکوس حتی با خطاهای اندازه‌گیری قابل اطمینان است. همچنین نتایج فوق نشان می‌دهد که هندسه تخمین زده شده توسط قرارگیری حسگرها به فاکتورهایی از جمله نوع هندسه که ساده یا پیچیده باشد و یا سطحی با تغییرات شدید(پله‌ای) و یا به صورت هموار (تک سهمی) باشد، بستگی دارد. این بدین منظور است که هرچه هندسه ساده‌تر و یا هموارتر باشد با قرار دادن حسگرها در فاصله دورتری از مرز ناحیه آزمایش و همچنین با تعداد کمتری حسگر به پاسخ قابل قبولی دست خواهیم یافت.

مراجع

- [1] C.R. Su, C.K. Chen, Geometry Estimation of the Furnace Inner Wall by an Inverse Approach, International Journal Heat Mass Transfer 50 (2007) 3767-3773.
- [2] C.K. Chen, C.R. Su, Inverse Estimation for Temperatures of Outer Surface and Geometry of Inner Surface of Furnace With Two Layer Walls, Energy Conversion and Management 49 (2008) 301-310.
- [3] Fernandes Ana P., Priscila F.B. Sousa, Valerio L. Borges, Gilmar Guimaraes, Use of 3D-transient Analytical Solution Based on Green's function to Reduce Computational Time in Inverse Heat Conduction Problems, Applied Mathematical Modelling, article in press, 34 (2010), 4040-4049.
- [4] Huang, C.H., Liu, C.H., A Three-Dimensional Inverse Geometry Problem in Estimating Simultaneously Two Interfacial Configurations in a Composite Domain, International Journal of Heat and Mass Transfer, Vol 53, pp. 48-57, 2010
- [5] Huang, C.H., An inverse geometry problem in identifying irregular boundary configurations, Journal Heat Mass Transfer, 40 (1997) 2045-2053.
- [6] K. J. Daun, J. R. Howell, and D.P. Morton, Design of Radiant Enclosures Using Inverse and Non-linear Programming Techniques, Inverse Problems in science & Engineering., 11 (2003), 541-560.
- [7] J. H. Holland, Adaptation of Natural and Artificial Systems, University of Michigan Press, Ann Arbor, MI, 1975
- [8] D. E. Goldberg, Genetic algorithms in Search, Optimization and Machine Learning, Addison-Wesley, Reading, MA, 1989.

- [9] A. Osyczka, Evolutionary Algorithms for Single and Multicriteria Design Optimization, Springer-Verlag, Berlin, 2002.
- [10] K. Kirishnakumar, Micro Genetic Algorithms for Stationary and Non-Stationary Function Optimization, SPIE Intelligent Control and Adaptive Systems 1196, (1989) 289-296.
- [11] J., Lampinen., Cam Shape Optimization by Genetic Algorithm, Computer-Aided Design, 35, (2003), 727-737.
- [12] K. Yamato and O. Inoue, Applications of Genetic Algorithm to Aerodynamic Shape Optimization, Tech. Rep. AIAA-95-1650-CP, AIAA, 1995.
- [13] S. Peigin and B. Epstein, Robust Optimization of 2-D Airfoil Driven by Full Navir-Stokes Computations, Comput. Fluids, 33, (2004), 1175-1200.
- [14] Z. Q. Zhang, J. X. Zhou, X. M. Wang, and L. Zhang, Shape Optimization Using Reproducing Kernel Particle Method and an Enriched Genetic Algorithm, Compu. Meth. Appl. Mech. Eng., 194, (2005), 4048-4070.
- [15] Sarvari, S.M.H., Optimal Geometry Design of Radiative Enclosures Using the Genetic Algorithm, "Numerical Heat Transfer", A. 52, (2003), 127-143.
- [16] Azarkish, H., Sarvari, S.M.H., Behzadmehr, A., "Optimum design longitudinal fin array with convection and radiation heat transfer using the genetic algorithm", International Journal of Thermal Sciences, 49, (2010), 2222-2229.
- [17] Azarkish, H., Sarvari, S.M.H., Behzadmehr, A., "Optimum Geometry Design of a Longitudinal Fin with Volumetric Heat Generation, Energy Conversion and Management", 51, (2010), 1938-1946.

- [18] Haupt R.L.,Haupt S.E. Practical Genetic Algorithm,John Wiley and Sons INC,USA, 2004.
- [19] D. L. Carroll, Genetic Algorithms and Optimizing Chemical Oxygen-Iodine Lasers, Dev. Theor. Appl. Mech., 28,(1996), 411-424.
- [20] Alifanov,O.M.,. Inverse Heat Transfer Problems, Springer-Verlag, New York, 1994.
- [21] Namjoo,A.,Sarvari,S.M.H.,Behzadmehr,A.,Mansouri,S.H.,2010.Inverse Radiation Problem of Temperature Distribution in One-Dimensional Isotropically Scattering Participating Slab With Variable Refractive Index, Journal of Quantitative Spectroscopy & Radiative Transfer ,110,491-505
- [22] IMSL Library Edition10.0 User's Manual : Math Library Version 1.0, IMSL, Houston, TX,1987.

تأثیر تعهد صادراتی بر استراتژی تطبیق ترفیع و عملکرد شرکت‌های

صادراتی

محمد علی حیدری^۱

دکتر فربرز رحیم نیا^۲

چکیده

در دو دهه اخیر، محققان بیش از پیش به اهمیت تأثیر عوامل درونی شرکت‌های صادراتی (از قبیل تعهد صادراتی، تجربه بین الملل و نوع محصول) و عوامل بیرونی شرکت‌های صادراتی (از قبیل ویژگی های بازار صادرات و سطح رقابت)، بر آمیخته بازاریابی پی برده‌اند چرا که این عوامل، و همچنین آمیخته بازاریابی، بر عملکرد شرکت‌های صادراتی تأثیرگذار می‌باشند. در تحقیق حاضر هدف، تعیین تأثیرگذاری تعهد صادراتی بر عملکرد شرکت‌های صادراتی مستقر در شهر مشهد می‌باشد و همچنین تعیین این تأثیرگذاری از طریق متغیر واسطه استراتژی تطبیق ترفیع انجام خواهد شد. در تحقیق حاضر، چهار فرضیه مطرح شد. روش تحقیق، ماهیتی پیمایشی کاربردی دارد. داده های این تحقیق با نظرسنجی از مدیران صادراتی شرکت های صادراتی شهر مشهد، از طریق پرسشنامه جمع‌آوری شده است. ضریب آلفای کرونباخ جهت سنجش پایایی پرسشنامه برابر با ۰/۹. به دست آمد. تحلیل آماری داده‌ها با استفاده از روش آماری مدل‌های معادلات ساختاری انجام شد. نتایج تحقیق، تایید کلیه فرضیه‌ها را نشان داد. تعهد صادراتی، بر عملکرد صادراتی تأثیر می‌گذارد و همچنین تعهد صادراتی بر عملکرد صادراتی از طریق متغیر تطبیق استراتژی ترفیع به صورت غیرمستقیم تأثیرگذار است.

۱. استاد دیپارتمنت مدیریت و اقتصاد موسسه تحصیلات عالی اشراق

۲. استاد دیپارتمنت مدیریت دانشگاه فردوسی مشهد. Frahimnia@hotmail.com

کلمات کلیدی: تعهد صادراتی، تطبیق استراتژی ترفیع، عملکرد صادراتی، مدل معادلات ساختاری

مقدمه

امروزه فعالیت صادراتی از دیدگاه شرکت‌ها، از اهمیت بسزایی برخوردار است. از دیدگاه دولت‌ها، فعالیت صادراتی، بسیار جدی است زیرا فعالیت صادراتی، دخیل در توسعه اقتصادی ملت‌ها است. تأثیراتش علاوه بر اینکه منجر به افزایش واردات یک کشور می‌شود، مقداری ارز خارجی را نیز ذخیره می‌کند. علاوه بر آن، صادرات، رونق اجتماعی را ارتقاء می‌بخشد و کمک می‌کند تا صنایع ملی، گسترش یابند، و بهره‌وری را بهبود می‌بخشد و باعث ایجاد شغل‌های جدید می‌شود. بطور کلی، صادرات، دسترسی مصرف‌کنندگان رابه انواع گوناگون محصولات و خدمات، وسعت می‌بخشد و استاندارد معاش و کیفیت زندگی را بهبود می‌بخشد. از سویی دیگر، بازاریابی به خاطر تمرکز بر مشتریان و رقبا، برای افزایش و بهره‌برداری از منافع جهانی شدن بخصوص از طریق صادرات، موقعیت خوبی یافته است. همانطور که بازارها سریعاً بدون مرز می‌شوند، استراتژی‌های بازاریابی که به دلیل عدم تشخیص شباهت‌های بازارها بی‌نتیجه می‌مانند می‌توانند یک مانع رقابتی باشند (زاوو و کاوسجیل^۳، ۲۰۰۲)؛ از این رو، در محیط بازرگانی امروزی، که به وسیله افزایش جهانی شدن بازارها و وابسته کردن اقتصادها به هم توصیف شده است، استراتژی‌های بین‌المللی شدن، به طور خاصی اهمیت یافته‌اند؛ و بین‌المللی شدن شرکت، بر سطح تطبیق آمیخته بازاریابی و عملکرد صادراتی‌اش تأثیر خواهد گذاشت (اُکاس و جولیان^۴، ۲۰۰۳). در نتیجه انتظار می‌رود شرکت‌های صادراتی، تغییرات در قوانین، تکنولوژی، ترجیحات مشتریان و اقدامات رقبا را پی‌گیری کنند و اقدامات و محصولاتشان را تعدیل نمایند. در واقع، تعهد شرکت‌ها به صادرات موجب می‌گردد تا شرکت‌ها بر تطبیق آمیخته بازاریابی و جمع‌آوری مداوم اطلاعات مرتبط با بازارهای

^۳ Zou & Causgil

^۴ O'Cass & Julian

صادراتی‌شان و توانایی‌های رقبا، و کاربرد این اطلاعات در جهت خلق ارزش برتر برای مشتریان، تمرکز یابند و در نهایت، عملکرد صادراتی بهتری در این بازارها داشته باشند.

تحقیقات در زمینه عملکرد صادرات به اوایل دهه ۱۹۶۰ با تحقیق توکی^۵ در سال ۱۹۶۴ بر می‌گردد. او برخی عوامل مرتبط با موفقیت صادرات را شناسایی کرد (کاتسیکس^۶، ۲۰۰۰). از آن زمان تاکنون مطالعات بسیاری در زمینه عوامل تعیین‌کننده عملکرد صادرات صورت گرفته است. به طور مثال، تأثیر عواملی نظیر استراتژی بازاریابی و نگرش مدیریت (آبی و اسلاتر^۷، ۱۹۸۹)، تعهد به صادرات، برنامه ریزی موثر و توانایی در تحقیقات و بازاریابی (ایوانگلیستا^۸، ۱۹۹۴)، بر موفقیت صادرات تأیید شده است. عملکرد صادراتی، مفهومی که زیاد مورد مطالعه قرار گرفته، اشاره به نتایج فعالیت‌های صادراتی یک شرکت دارد؛ هر چند که، تعاریف عملیاتی و مفهومی‌اش در ادبیات، متفاوت‌اند (کاتسیکس و همکاران، ۲۰۰۰؛ شوهام، ۱۹۹۸). عواملی که بر عملکرد صادراتی تأثیر می‌گذارند، هم ویژگی‌های داخلی شرکت (برای مثال، تعهد صادراتی) را در برمی‌گیرند و هم ویژگی‌های بیرونی شرکت می‌باشند (کاووسجیل و زاوو، ۱۹۹۴؛ کاوسجیل و همکاران، ۱۹۹۳؛ لئونیدو^۹ و همکاران، ۲۰۰۲) که تطبیق این عوامل با استراتژی بازاریابی شرکت، سطح عملکرد صادراتی را تعیین می‌کند. از سویی، مرور ادبیات مربوط به عملکرد صادراتی نیز بر این موضوع دلالت می‌کند که مجموعه وسیعی از ناشناخته‌ها و عدم قطعیت‌ها وجود دارد که ایجاد یک پیش‌بینی معتبر و قابل اعتماد برای عملکرد موفق را کاری بسیار سخت می‌نمایند (کاووسجیل و زاوو، ۱۹۹۴). همچنین می‌توان گفت که عملکرد صادراتی باید رضایت مدیریتی را در برداشته باشد زیرا یک شاخص محک عملکرد در مقابل انتظارات سازمانی، ارائه می‌کند و بر انتخاب استراتژی‌های آینده تأثیر می‌گذارد (شوهام،

^۵Tooke

^۶Katsikeas

^۷Aaby and Slater

^۸Evangelista

^۹Leonidou

۱۹۹۹). به طور ویژه، رویکردی که اغلب به آن روی می‌آورند، این است که اجماع رضایتمندی با عملکرد گوناگون، به عنوان معیار عملکرد صادراتی است (کاتسیکیس و همکاران، ۲۰۰۰).

محققین به تعهد صادراتی از دو دیدگاه توجه کرده‌اند: دیدگاه رفتاری و دیدگاه نگرشی (استامپ^{۱۰} و همکاران، ۱۹۹۹). تعهد یک عامل استراتژیک است که می‌تواند تخصیص منابع را در سازمان جهت‌دهی کند. از دیدگاه نگرشی، تعهد صادراتی را می‌توان به عنوان اراده مدیران جهت واگذاری منابع مالی، منابع انسانی و مدیریتی به فعالیت صادرات تعریف کرد. از طرف دیگر، از دیدگاه رفتاری، تعهد صادراتی چنین تعریف شده است؛ منابعی (اعم از منابع مالی، انسانی و مدیریتی) که شرکت معمولاً جهت عملیات تجارت خارجی واگذار می‌کند برای اینکه به نتایج مورد انتظار مدیران برسد (کاسجیل و زاو، ۱۹۹۴). لاجس و مونته‌گومری^{۱۱} (۲۰۰۴) اشاره کردند، تعهد صادراتی تمایل مدیران به تلاش بیشتر جهت دستیابی به اهداف بین‌المللی که برای شرکت‌شان تنظیم کرده‌اند را ارتقاء خواهد داد، و همچنین رهنمودهای استراتژیکی که تصمیم‌گیری‌شان را در بازارهای خارجی جهت دهی خواهد کرد را پیشنهاد می‌کند. همه اینها کارائی و اثربخشی تخصیص منابع را بهبود می‌بخشد و انگیزه اساسی را برای بالا بردن فروش بین‌المللی و رضایت مدیران، در جهت عملکرد صادراتی شرکت ارائه می‌کند. مطالعات متفاوتی اثبات رابطه مثبت بین تعهد صادراتی و عملکرد صادراتی را پیدا کرده‌اند (ناوارو^{۱۲} و همکاران، ۲۰۱۰ الف؛ اکاس و جولیان، ۲۰۰۳؛ ناوارو، ۲۰۰۰؛ کاسجیل و زاوو، ۱۹۹۴؛ ایوان گلیستا، ۱۹۹۴ آبی و اسلاتر، ۱۹۸۹).

تطبیق آمیخته‌های بازاریابی، بیان‌کننده تغییر در هر ویژگی محصول (بر چسب، نام برند و ...)، قیمت، توزیع و یا برنامه ترفیعی جهت تعدیل با توجه به بازار هر کشور (فرهنگ، درآمد

^{۱۰} Stump

^{۱۱} Lages & Montgomery

^{۱۲} Navarro

تأثیر تعهد صادراتی بر استراتژی تطبیق ترفیع و عملکرد شرکت‌های صادراتی / ۷۳

فردی، ترجیحات و سلائی مصرف کننده و ...) می‌باشد (شوهام^{۱۳}، ۱۹۹۹). بالباکی و مال-هوترا^{۱۴} (۱۹۹۳) نشان دادند که تطبیق استراتژی ترفیع مشروط به مهیا بودن و پوشش رسانه‌ها، تلویزیون، رادیو و روزنامه‌های تجاری در بازارهای محلی است. به این ترتیب، بازاریابان در آمریکا و برخی کشورهای اروپایی به خاطر مهیا بودن پوشش وسیع رسانه‌هایی مثل رسانه-های چاپی، رادیو، تلویزیون، سینماها، تابلوها، ایمیل‌های مستقیم، و اینترنت، می‌توانند به مشتریان مورد انتظار دست یابند. با وجود این، در ملل کمتر توسعه یافته، جایی که سلسله کاملی از رسانه‌ها ممکن است مهیا نباشد، بازاریابان مجبور به تطبیق استراتژی ترفیع‌شان هستند (جینت و هنسی^{۱۵}، ۲۰۰۱).

در این تحقیق، سعی می‌شود از یک سو به بررسی تأثیر مستقیم متغیر تعهد صادراتی بر عملکرد صادراتی پرداخته شود، و از سوی دیگر، تأثیر غیر مستقیم این متغیر به واسطه تطبیق استراتژی ترفیع بر عملکرد صادراتی در بین شرکت‌های صادراتی شهر مشهد بررسی شود.

۱. متغیرهای تحقیق

۱.۲ تعهد صادراتی

تعهد صادراتی، مدت زیادی می‌شود که به عنوان پیش نیاز مهم برای عملکرد صادراتی موفقیت آمیز، شناسایی شده است (استامپ و همکاران، ۱۹۹۹؛ سینگر^{۱۶} و زینکوتا^{۱۷}، ۱۹۹۴). مفاهیم کلی تعهد صادراتی، پذیرفته شده‌اند و با مرور ادبیات، دو رویکرد مهم جهت توصیف تعهد صادراتی آشکار می‌گردد. اول اینکه تحقیقات، تعهد را به عنوان یک نگرش بیان کرده‌اند. به عنوان یک حالت مثبت مداوم که به وسیله مدیریت، نسبت به عمل صادراتی، در نظر گرفته شده است. برای مثال بیلو و بارکس دالی^{۱۸} (۱۹۸۶) بحث می‌کنند که صادرکنندگان

^{۱۳}Shoham

^{۱۴}Baalbaki&Malhotra

^{۱۵}Jeannet& Hennessey

^{۱۶}Czinkota& Singer

^{۱۷}Czinkota& Singer

^{۱۸}Bello&Barksdale

متعهد، قویا معتقدند که صادرات می‌تواند در دستیابی اهداف شرکت‌شان دخیل باشد. و کاووسجیل و نوین^{۱۹} (۱۹۸۱) بحث می‌کنند که صادرکنندگان متعهد، متمایل‌اند که منابع ضروری را به صادرات، تخصیص دهند. دوم اینکه یک جریان مطالعاتی، تعهد صادراتی را به عنوان یک رفتار، متصور شده‌اند.

کاووسجیل و زاو (۱۹۹۴) علاوه بر بکارگیری معیارهای مطالعات گذشته (برای مثال لاجس و همکاران، ۲۰۰۸) تعهد را به عنوان مقدار برنامه‌ریزی منابع مالی و مدیریتی، مجسم کرده‌اند که شرکت به صادرات، تخصیص می‌دهد و با وجود ارتباط عملکرد تعهد رفتاری، متخصصین (برای مثال لئونیدو و همکاران، ۱۹۹۸) بحث می‌کنند که یک توصیف جامع از تعهد، می‌تواند به وسیله ترکیب نگرش‌ها، علاوه بر رفتارها بدست آید. در تحقیق حاضر، تعهد صادراتی، به عنوان تمایل مدیریت شرکت به تخصیص منابع مالی، مدیریتی و انسانی کافی جهت فعالیت‌های صادراتی نیز تعریف شده است (ناوارو و همکاران، ۲۰۱۰ ب). تعهد صادراتی، یک متغیر سازمانی است که بر نحوه عمل شرکت‌ها نسبت به بهبود بخشی از تخصیص منابع صادراتی، تمرکز می‌کند. بنابراین، تعهد صادراتی، به عنوان پدیده‌ای پویا و چند بعدی مرور می‌شود که هم بعد رفتاری و هم بعد نگرشی را در بردارد (استامپ و آتاید و آکسین^{۲۰}، ۱۹۹۹). تعهد صادراتی نگرشی، حالتی مطلوب و مداوم نسبت به درگیری در صادرات است که به وسیله یک اعتقاد قوی (اینکه صادرات برای سازمان، سودمند است) یک تعلق احساسی به صادرات، و قصد پی‌گیری استراتژی ورود به بازار بین‌الملل، نشان داده شده است. تعهد صادراتی رفتاری، اشاره دارد به حدی که منابع و تلاش‌ها، به طور واقعی جهت پشتیبانی استراتژی صادراتی سازمان، تخصیص داده می‌شوند و به وسیله شدت هزینه کردن منابع نشان داده می‌شوند، و نیز به وسیله حدی که این منابع، سرمایه‌گذاری‌های بلند مدت یا دارایی‌های غیر منقول را ارائه می‌کنند و همچنین ثبات سطح سرمایه‌گذاری در تمام مدت،

^{۱۹} Cavusgil&Nevin

^{۲۰} Stump&Athaide&Axinn

تأثیر تعهد صادراتی بر استراتژی تطبیق ترفیع و عملکرد شرکت‌های صادراتی / ۷۵

نشان داده می‌شوند. ادبیات بازاریابی صادرات نیز پیشنهاد می‌کند موقعی که تعهد شرکت به معامله صادراتی افزایش می‌یابد، منابع بیشتری به فعالیت صادراتی، تخصیص می‌دهد، و متعاقباً شرکت، قادر است رویه‌های برنامه ریزی‌اش را بهتر بهبود دهد و استراتژی‌های تطبیقی بیشتری را بکار گیرد (لاجس و مونگومری، ۲۰۰۴). متعهد بودن در نگرش، اما تخصیص ندادن منابع مورد نیاز جهت دریافت مزیت بالقوه بازار صادرات، سطوح پایین عملکرد صادراتی را در پی خواهد داشت (استامپ و همکاران، ۱۹۹۸). با این حال، مدیران باید هر مانعی را که ممکن است شرکت‌شان را از اجرا کردن نگرش‌های تعهد شده، بازدارد را شناسایی کنند و این بازدارنده‌ها را حذف کنند.

۱.۱.۲ تعهد صادراتی و دیدگاه منبع مدار

دیدگاه منبع‌مدار، یکی از تئوری‌های پذیرفته شده در بازاریابی بین‌الملل است (لاجس، استایلز و سیلوا^{۲۱}، ۲۰۰۹). این تئوری، شرکت‌ها را به عنوان مجموعه‌ای منحصر به فرد از منابع و توانایی‌هایی توصیف می‌کند که برای معاملات بازرگانی شرکت، به کار گرفته می‌شوند (ناوارو و همکاران، ۲۰۱۰ ب). همگی منابع و توانایی‌ها، در نهایت منجر به تغییراتی در عملکرد شرکت می‌شوند (تیس، پیزانو و شوئن^{۲۲}، ۱۹۹۷). منطق بر مبنای منبع، بر این عقیده است که مدیران صادرات، منابع و توانایی‌هایی را در تدبیر حرکت‌های استراتژیک استفاده می‌کنند که به شکل مزیت‌های موقعیتی در بازارهای خارجی، به برتری رقابتی دست می‌یابند (مورگان و همکاران، ۲۰۰۴).

تعهد صادراتی، عدم اطمینان و ریسک‌های مرتبط با صادرات را افزایش می‌دهد ولی، استقرار سیستم اطلاعات بازار، عدم اطمینان و ریسک‌های مرتبط با صادرات را کاهش می‌دهد. این موضوع، شرکت را قادر می‌سازد که منابع را به دقت و به صورت پوشش گرایانه، به

^{۲۱} Lages&Silva&Styles

^{۲۲} Tecco&Pisano&Shuen

پیشرفت^{۲۳} فعالیت‌های صادراتی جهت دستیابی به مزیت‌های وضعیت خارجی، تخصیص دهد (استایلز و آمبر^{۲۴}، ۲۰۰۰). به طور خلاصه، تعهد صادراتی، شرکت را جهت سازماندهی فعالیت‌های استراتژی بازاریابی قادر می‌سازد؛ در حالی که این فعالیت‌های استراتژی بازاریابی، با سختی کمتری، جهت دستیابی به مزیت در بازارهای صادراتی رقابتی، بکار گرفته می‌شوند. در نتیجه، با استفاده از دیدگاه منبع مدار، نقش محوری برای تعهد صادراتی در به‌کارگیری اثربخش استراتژی منبع مدار^{۲۵} استدلال می‌شود.

۲.۲ تطبیق استراتژی ترفیع

تطبیق استراتژی ترفیع، اشاره دارد به درجه ای که در آن، برنامه ترفیعی (مثل تعیین موقعیت، بسته بندی، برچسب گذاری، و رویکرد ترفیعی) برای یک محصول، در میان مرزهای ملی، تفاوت می‌کند (چین، ۱۹۸۹). عوامل متعددی نیاز به استراتژی ترفیع را مشخص می‌سازد؛ از جمله: ۱) افزایش فاصله فیزیکی بین تولیدکننده و مصرف کننده که خود باعث مشکل ارتباطات می‌شود؛ ۲) رقابت شدید بین منابع گوناگون و شرکت‌های مربوط به یک صنعت که فشار زیادی بر برنامه های ترفیعی فروشندگان وارد می‌آورد. عده‌ای از متخصصان مدیریت و بازاریابی معتقدند که در اقتصاد امروز مصرف‌کنندگان، بیشتر در صدد برطرف کردن و ارضای خواسته‌هایشان هستند تا نیازهایشان؛ به عبارت دیگر آنها معتقدند که نیازهای مشتریان، راکد مانده‌است و باید با فعالیت‌های ترفیعی، این نیازها را مطرح ساخت. به همین دلیل استراتژی ترفیع، اهمیت زیادی دارد. در بعضی از جوامع بزرگ‌ترین بخش هزینه‌های بازاریابی، به برنامه‌های ترفیعی اختصاص دارد (روستا، ونوس و ابراهیمی، ۱۳۸۱).

مباحثه در مورد استانداردسازی برنامه‌های بازاریابی در مقابل تطبیق برنامه‌های بازاریابی در بازارهای بین‌المللی، برای بیش از دو دهه، ادامه داشته است. اولین تحقیقاتی که استانداردسازی فعالیت‌های بازاریابی بین‌الملل را بررسی کرد، تحقیقات بارتلز (۱۹۶۸) و بازل (۱۹۶۸) بود.

^{۲۳} ongoing

^{۲۴} Styles & Amber

^{۲۵} Resource-Led Strategy

تاثیر تعهد صادراتی بر استراتژی تطبیق ترفیع و عملکرد شرکت‌های صادراتی / ۷۷

بارتلز (۱۹۶۸) بحث می‌کند که اصول بازاریابی، در اصل، در همه جا یکسان‌اند، و اینکه تفاوت‌های عمده، به خاطر ویژگی‌های محیطی بازارها است. سپس بیان می‌کند که، حداقل برای محصولاتی که کمتر تحت تاثیر نیروهای محیطی قرار گرفته‌اند، استراتژی استانداردسازی، به عنوان یک راهکار می‌باشد. بازل (۱۹۶۸) مستقیماً منافع و موانع استانداردسازی بازاریابی را نشان می‌دهد. او همچنین سوال پیرامون اینکه کدام عناصر آمیخته بازاریابی، به چه میزان و تحت چه شرایطی باید استاندارد شوند را برجسته می‌سازد. این مجموعه سئوالات، مرکز توجه برای توسعه مفهومی بعدی این موضوع شده است.

با توجه به تحقیقات جین (۱۹۸۹)، و ویچمن و سورنسون (۱۹۷۵)، تحقیق در مورد عنوان استانداردسازی بازاریابی می‌تواند در دو جریان برنامه بازاریابی و فرایند بازاریابی، طبقه‌بندی شود. برنامه بازاریابی به جنبه‌های متنوعی از آمیخته بازاریابی اشاره دارد، در حالیکه فرآیند بازاریابی اشاره به ابزاری دارد که در توسعه و بکارگیری برنامه بازاریابی استفاده می‌شود. تحقیق حاضر، در ابتدا بر موضوعاتی که مرتبط با استانداردسازی برنامه ترفیع هستند، تمرکز می‌کند (کاووسجیل و زاو، ۱۹۹۳). در مقابل، استدلال‌های استانداردسازی معمولاً بر روندی در جهت با همگنی بازارهای جهانی و منافع صرفه‌جویی در هزینه ناشی از استانداردسازی برنامه ترفیع تاکید می‌کنند. با توجه به نظر این دسته از محققین، تکنولوژی بر همگنی الگوهای تقاضا دخالت دارد. جهت رقابت موثر در بازار جهانی، شرکت‌ها مجبورند به کارایی‌های هزینه‌ای به وسیله استانداردسازی برنامه‌های بازاریابی‌شان دست یابند. یکی از استدلال‌های قوی استانداردسازی، تحقیق لویت (۱۹۸۳) است. لویت بحث می‌کند که پیشرفت در تکنولوژی ارتباطات و حمل و نقل و افزایش مسافرت، در جهانی‌سازی بازارها دخالت دارند. به عنوان نتیجه، گروه‌های مشتری جهانی، شروع به پدیدار شدن کرده‌اند. برای بقا و موفقیت در بازار جهانی، یک شرکت باید ظرفیت را جهت توزیع محصولات با کیفیت و با یک قیمت رقابتی، گسترش بدهد. استانداردسازی برنامه‌های بازاریابی، یک وسیله ضروری برای شرکتی

است که می‌تواند به وضعیت رقابتی با هزینه پایین، در رقابت جهانی دست یابد، البته از زمانی که استانداردسازی، تحقق صرفه جویی‌های ناشی از مقیاس را در تمام فعالیت‌های ارزش افزوده، تسهیل می‌کند.

در نظریات جدید، محققین مطرح کرده‌اند که نه استانداردسازی کامل و نه تطبیق کامل برنامه بازاریابی، قابل تصور نیست. در عوض، آنها خواهان رویکرد اقتضائی در مورد موضوع تطبیق در مقابل استانداردسازی هستند. با توجه به این رویکرد، استانداردسازی و تطبیق، به عنوان دو حد یک طیف، مد نظر قرار خواهد گرفت (جین، ۱۹۸۹). علاوه بر این، میزان استانداردسازی یا تطبیق، با توجه به تنوع عوامل داخلی و خارجی، اقتضائی است (آگاه^{۲۶}، ۱۹۹۱؛ بازل، ۱۹۸۶؛ جین، ۱۹۸۹). اندیشه اصلی رویکرد امروزی برای این مبحث؛ بر پایه ایده درجه است، تا استانداردسازی یا تطبیق مطلق. طبق دیدگاه محققین، استراتژی بازاریابی، در طول یک طیف، از استانداردسازی مطلق تا تطبیق مطلق، تغییر می‌یابد؛ از اینرو، هرچه میزان تطبیق، بالاتر باشد، در نتیجه میزان استانداردسازی، پایین تر است. هیچ استراتژی درستی وجود ندارد؛ ممکن است در یک وضعیت خاص، بهتر از آن، وجود داشته باشد. از اینرو، بسیار مهم است که میزان تطبیق و نیروهایی را که بر آن تاثیر می‌گذارند را مورد ملاحظه قرار دهیم، تا اینکه تعیین کنیم آیا شرکت، استراتژی‌های بازاریابی‌اش را تطبیق خواهد داد یا خیر؟ (کاووسجیل و زاوو، ۱۹۹۴؛ سامی و روس، ۱۹۹۲).

به منظور داشتن فرصت‌های رشد موفقیت آمیز، محصول باید با شرایط بازار صادرات، تطبیق داده شود، و موقعیتیابی نسبی، بسته بندی/برچسب زنی، و رویکرد ترفیعی آن باید جهت سازگاری با طرز فکرهای خاص فرهنگی (برای مثال، زبان و نمادگرایی) در بازار صادرات، مرسوم شود (بازل، ۱۹۶۸؛ جین، ۱۹۸۹). استانداردسازی احتمالا با محصولات صنعتی است تا با محصولات مصرفی (پیکارد و بادیوین^{۲۷}، ۱۹۸۶؛ جین، ۱۹۸۹). تقاضا برای

^{۲۶} Akaah

^{۲۷} Picard & Buddewyn

کالاهای صنعتی تمایل دارد که در میان بازارها، همگن باشد، و استانداردسازی محصولات صنعتی و برنامه‌های ترفیعی‌شان را تسهیل می‌کند. در مقابل، تقاضا برای محصولات مصرفی، به وسیله سنت‌های فرهنگی و شرایط اقتصادی، احاطه شده‌است، و تطبیق استراتژی‌های محصول و ترفیع را ضروری می‌سازد. از سویی دیگر بیان شده‌است که آشنایی مشتریان صادراتی با محصول، بطور مثبتی مرتبط با جنبه‌های گوناگون تطبیق استراتژی ترفیع فرض شده است. تغییر سطوح آگاهی، دانش، آشنایی، و تأثیر با یک محصول/برند ممکن است در نتیجه نگرش‌های متفاوت نسبت به محصولات مشابه باشد. از اینرو، یک محصول آشنا می‌تواند نگرش‌های مطلوب‌تر و پذیرش بیشتری را موجب شود، و اجازه می‌دهد صادرکننده، در استانداردسازی استراتژی ترفیع، آزادی بیشتری داشته باشد (بازل، ۱۹۶۸). بطور کلی، یافته‌های تحقیقات، بطور وسیعی با رویکرد اقتضائی ادبیات تطبیق/استانداردسازی، سازگار است، و پشتیبانی تجربی محکمی را جهت برخی پیشنهادهاى کلیدی در ادبیات، ارائه می‌کند (برای مثال، بازل، ۱۹۶۸؛ جین، ۱۹۸۹).

۳.۲ عملکرد صادراتی

در جهان بازرگانی پیچیده امروزی، عملکرد، یک راهنمای اجتناب ناپذیر برای تجزیه و تحلیل هر شرکت، از سطح موفقیتش در حوزه‌های داخلی و حوزه‌های بین‌المللی است. ارزیابی عملکرد صادراتی، یک وظیفه کاملاً پیچیده است، و همچنین، عملکرد صادراتی می‌تواند در برخی راه‌ها، مفهوم‌سازی و کاربردپذیر باشد (دیامانتوپولوس و اشلگیلمیک^{۲۸}، ۱۹۹۴). عملکرد صادراتی، یک سازه محوری در مطالعات بازاریابی صادرات بوده است. محققانی تلاش کردند تا سوابق مدیریتی و سازمانی عملکرد صادراتی را شناسایی نمایند و همچنین اهمیت نسبی این سوابق را ارزیابی نمایند. با وجود این تلاش‌های ثمربخش، توافق اندکی در

^{۲۸} Diamantopoulos & Schlegelmikh

ادبیات، در مورد یک تعریف مفهومی از عملکرد صادراتی، علاوه بر تعریف عملیاتی‌اش وجود دارد.

میزان موفقیت یک شرکت در امر صادرات را می‌توان با عملکرد صادراتی آن ارزیابی نمود. در تعریفی دیگر به میزان موفقیت‌های اقتصادی شرکت در بازارهای صادراتی، عملکرد صادرات گفته می‌شود. عملکرد صادرات، ساختاری چند بعدی دارد که شامل اثربخشی (میزان دستیابی شرکت به اهداف و مقاصدش)، کارایی (نسبت نتایج به ورودی‌های مورد نیاز) و سازگاری (توانایی سازمان در واکنش به تغییرات محیط) می‌باشد (تافتن، ۲۰۰۵). عملکرد صادراتی به عنوان حدی که در آن، به اهداف شرکت، اعم از اقتصادی و استراتژیک، با توجه به صادرات یک محصول در یک بازار خارجی، دست یافته می‌شود، تعریف شده است. عملکرد صادرات شرکت‌ها را می‌توان بر اساس سه الگوی مبتنی بر منابع، اقتضائی و ارتباطی، توصیف کرد (سوسا و برادلی^{۲۹}، ۲۰۰۸). در واقع تحقیقات صورت گرفته در زمینه عملکرد صادرات بر اساس این سه الگو انجام شده‌اند (فرانسیس و داد^{۳۰}، ۲۰۰۰). تئوری مبتنی بر منابع، شرکت را به صورت مجموعه‌ای از منابع (دارایی‌ها، توانایی‌ها، فرآیندها، نگرش‌های مدیریت، اطلاعات و دانش) ملموس و ناملموس که به وسیله شرکت کنترل می‌شوند، در نظر می‌گیرد. این منابع، شرکت را قادر به طراحی و اجرای استراتژی‌هایی در جهت بهبود کارایی و اثربخشی می‌کنند (زو و استان، ۱۹۹۸). بر اساس تئوری مبتنی بر منابع، منابع داخلی سازمان، عوامل اصلی تعیین کننده عملکرد صادرات و استراتژی صادرات شرکت هستند (زو و کاووسجیل، ۱۹۹۵). در این تئوری، تاکید اندکی بر عوامل محیطی به عنوان عوامل تعیین کننده عملکرد و استراتژی صادرات، شده است (سوسا و برادلی، ۲۰۰۰). الگوی ارتباطی بر شبکه‌ای از تعاملات تجاری تمرکز دارد و توسعه صادرات را حاصل توسعه مداوم ارتباط با خریداران خارجی می‌داند (سوسا و برادلی، ۲۰۰۸). طبق این مفهوم، شرکت‌ها فرایند صادرات را با ایجاد

^{۲۹} Sousa & Bradley

^{۳۰} Francis & Dodd

ارتباطات آغاز می‌کنند که در نتیجه این ارتباطات، دانش تجربی به دست می‌آورد و بر اساس دانش به دست آمده منابع خود را به صادرات تخصیص می‌دهند. الگوی ارتباطی بر دو ویژگی مهم اطلاعات حاصل از ارتباطات شبکه‌ای تأکید می‌کند. اولاً طبق این الگو، اطلاعات و دانش حاصل از ارتباطات شبکه‌ای بر نحوه تصمیم صادرات شرکت، موثر است. ثانیاً این الگو پیشنهاد می‌کند که صادرکنندگان باید بر اطلاعات حاصل از تعامل با اعضای شبکه، بیش از تحقیقات از مشتری، اطلاعات ثانویه و سایر اطلاعات عینی، تکیه کنند. بر خلاف این انتظار که دانش تجربی و عینی همزمان با هم کسب می‌شوند و یکدیگر را تقویت می‌کنند، الگوی ارتباطی ادعا می‌کند که ارتباطات و تجربیات در اولویت هستند و به وسیله اطلاعات عینی تکمیل می‌گردند (استایلز و آمبلر^{۳۱}، ۲۰۰۰). طبق الگوی اقتضائی، عملکرد صادرات هر شرکت بستگی به محیطی دارد که شرکت در آن فعالیت می‌کند (رابرتسون و چتی^{۳۲}، ۲۰۰۰). در واقع این عوامل محیطی هستند که استراتژی‌های شرکت و عملکرد شرکت را متاثر می‌کنند. همچنین تأثیر ویژگی‌های مختلف شرکت بر عملکرد صادرات، بستگی به شرایط محیطی دارد. در الگوی اقتضائی، صادرات به عنوان واکنش استراتژیک شرکت به تأثیر و تأثر عوامل داخلی و خارجی شرکت، در نظر گرفته می‌شود. بدون در نظر گرفتن جایگاه تجاری شرکت و شرایط محیطی آن، نمی‌توان راه حلی ارزشمند برای موفقیت شرکت ارائه داد. فرض بنیادی تئوری اقتضائی این است که هیچ استراتژی، در هر شرایطی موثر نیست. تصمیمات بازاریابی جهانی در ارتباط با محصول، قیمت، ترفیع و توزیع با آنچه که در بازار خانگی اتخاذ می‌شود متفاوت است؛ زیرا هر کشور، محیط منحصر به فرد خود را دارد.

درمورد چگونگی اندازه‌گیری عملکرد صادراتی توافقی وجود ندارد. برای سنجش عملکرد صادراتی، سهم عیار مختلف مالی، غیرمالی و مرکب وجود دارد. معیارهایی چون: فروش، سود و رشد از جمله معیارهای مالی و معیارهایی نظیر: موفقیت، رضایت و دستیابی به هدف‌ها،

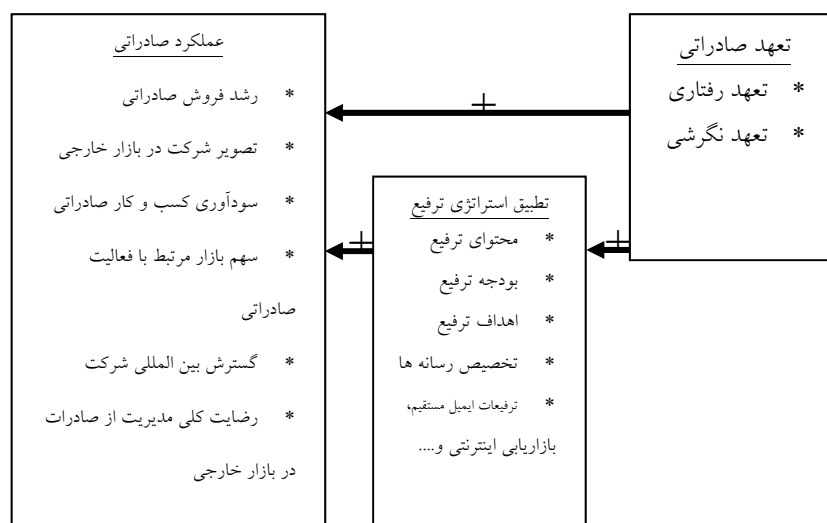
^{۳۱} Styles & Ambler

^{۳۲} Robertson & Chetty

ازجمله معیارهای غیرمالی به شمار می‌آیند؛ معیارهای مرکب نیز براساس انواع متنوعی از معیارهای عملکردی بنا شده‌اند (زو و استان، ۱۹۹۸). موفقیت، معیارهایی همچون: اعتقاد مدیران درباره اینکه صادرات چه سهمی از کل سودآوری شرکت را دارد و مقبولیت و شهرت-شان چقدر است را شامل می‌شود (سینگر و زینکوتا^{۳۳}، ۱۹۹۴). رضایتمندی، به رضایت کلی مدیران درباره عملکرد صادراتی شرکت برمی‌گردد. سرانجام مقیاسهای ترکیبی معیارهایی است که مبتنی بر امتیازات کلی از معیارهای متنوع عملکرد است. معیار عملکرد صادراتی، متشکل از شش عامل رشد فروش صادراتی، آگاهی و تصویر شرکت در بازارهای خارجی، سودآوری کسب و کار صادراتی، سهم بازار مرتبط با فعالیت صادراتی، گسترش بین‌المللی شرکت، رضایت کلی مدیریت از صادرات در بازار خارجی شرکت می‌باشد.

۳. فرضیه های تحقیق

با توجه به مبانی نظری و شواهد تجربی مطروحه، مدل مفهومی زیر و روابط مفروض در آن مبنای تحلیل داده ها واقع شده است.

^{۳۳} Singer&Czinkota

۴. روش تحقیق

۱.۴ جامعه، نمونه و روش تحلیل داده ها

جامعه آماری این تحقیق را مدیران و افرادی که مسئول صادرات شرکت‌ها هستند، تشکیل می‌دهند. این افراد آشنا به مسایل مربوط به صادرات هستند. همچنین شرکت‌های مورد نظر، واحدهای صادراتی هستند که عضو اتحادیه صادرکنندگان خراسان رضوی هستند. کل شرکت‌های صادراتی فعال مشهد بر اساس اطلاعات سازمان بازرگانی مشهد، ۱۸۹ شرکت می‌باشد که در نتیجه، جامعه آماری این تحقیق را تشکیل می‌دهند. با توجه به اطلاعات موجود، که هیچ دسته بندی و طبقه بندی خاصی وجود ندارد و لیست شرکت‌های صادراتی در دسترس می‌باشد به همین دلیل، روش نمونه‌گیری تصادفی ساده برای انتخاب نمونه‌ها استفاده شده‌است. در روش نمونه‌گیری تصادفی ساده برای تعیین حجم نمونه، ابتدا پیش نمونه‌گیری از جامعه آماری به تعداد ۹ شرکت انجام شد و با توجه به انحراف معیار این پیش نمونه (که به مقدار ۷۸۶٪ به دست آمد) و با توجه به حجم جامعه (۱۸۹ شرکت صادراتی) و جای‌گذاری در فرمول نمونه‌گیری تصادفی کوکران، حجم نمونه به تعداد ۱۰۰ عدد مشخص شد که محاسبات آن را در زیر مشاهده می‌کنید. بر همین اساس تعداد ۱۰۰ پرسشنامه توزیع گردید که ۷۴ پرسشنامه برگشت داده‌شد و همین تعداد، مبنای تحلیل قرار گرفت.

شایان ذکر است که ۸۳/۱۷ درصد پاسخ‌گویان مرد و ۱۶/۸۳ درصد پاسخ‌گویان زن هستند. به لحاظ تحصیلات، بیشترین درصد مدیران صادراتی شرکت‌های صادراتی مشهد یعنی ۴۸/۵۱ درصد آنان را افراد با تحصیلات لیسانس، تشکیل داده‌اند و در مجموع ۷۵ درصد پاسخ‌گویان دارای تحصیلات لیسانس و بالاتر می‌باشند. در این نمونه، بیشترین فراوانی (۳۷/۶۲ درصد) مربوط به افراد با سابقه ۱ تا ۵ سال هست و نیز، ۶۸/۳۲ درصد یعنی حدود دو سوم مدیران بخش صادراتی، خود را مسلط به زبان خارجی دانسته‌اند. بیشترین فراوانی از لحاظ سابقه فعالیت صادراتی (۳۱/۶۸ درصد) مربوط به شرکت‌های با سابقه ۵ تا ۱۰ سال هست.

برای تحلیل مدل‌های معادلات ساختاری از روش پی ال اس^{۳۴} استفاده می‌شود. در روش پی ال اس یا حداقل مربعات جزئی نیازی به حجم نمونه بالا نیست و در این روش به کمک بیشینه‌سازی واریانس، مدل برازش داده می‌شود؛ هم چنین نسبت به وجود شرایطی مانند هم-خطی متغیرهای مستقل، نرمال نبودن داده‌ها و کوچک بودن نمونه، سازگار می‌باشد. در این روش شاخص‌ها و تحلیل‌های خاص دیگری نیز انجام می‌شود که سودمندی و کاربری آنرا نسبت به لیزرل بیشتر کرده‌است. هائنلین^{۳۵} و کاپلان^{۳۶} (۲۰۰۴) دلایل متعددی را برای اینکه چرا در بعضی مواقع پی ال اس نسبت به لیزرل ترجیح داده می‌شود بیان کرده‌اند که از آن جمله می‌توان به حجم نمونه کمی که پی ال اس برای انجام تحلیل نیاز دارد اشاره کرد.

۲.۴ ابزار جمع آوری داده

به دلیل اینکه تحقیق حاضر پیمایشی می‌باشد و در قلمرو مکانی شرکت‌های صادراتی مشهد و به صورت میدانی انجام می‌گیرد، برای جمع‌آوری داده‌ها از پرسشنامه استفاده شده‌است. پرسشنامه حاضر، پرسشنامه‌ای استاندارد می‌باشد که سؤالات آن در تحقیقات خارجی مورد استفاده قرار گرفته‌است. این پرسشنامه شامل ۱۹ سؤال است که در سه بخش در ارتباط با متغیرهای مدل مفهومی تحقیق ارائه شده‌است که سؤالات مربوط به متغیرهای تعهد صادراتی، تطبیق استراتژی ترفیع و عملکرد صادراتی از تحقیق ناوارو و همکاران (۲۰۱۰ الف) اخذ شده‌است، در تحقیق مورد نظر، تاثیر مستقیم تعهد صادراتی بر عملکرد صادراتی شرکت‌ها سنجیده شده‌است؛ که همچنین تعهد صادراتی بر عملکرد صادراتی از طریق متغیر تطبیق استراتژی ترفیع به صورت غیرمستقیم تاثیرگذار بوده است. همچنین ۸ سؤال عمومی در ابتدای پرسشنامه آورده شده است. برای سنجش گویه‌های این تحقیق نیز مقیاس ۷ گزینه‌ای لیکرت به کار رفته است. پرسشنامه با مراجعه حضوری به دفاتر شرکت‌های صادراتی و تحویل به مدیر صادرات شرکت (هر شرکت یک پرسشنامه)، تکمیل شده‌است.

^{۳۴} PLS (Partial least square)

^{۳۵} Haenlein

^{۳۶} Kaplan

تأثیر تعهد صادراتی بر استراتژی تطبیق ترفیع و عملکرد شرکت‌های صادراتی / ۸۵

برای سنجش روایی پرسشنامه، تحلیل عاملی تأییدی به کارگرفته شد. در تحلیل عاملی تأییدی هر چه میزان بار عاملی^{۳۷} به عدد یک نزدیک تر باشد در واقع گویای این مسئله است که سئوالات پرسشنامه ارتباط قوی‌تری با متغیرهای مکنون دارند و اگر میزان بار عاملی استاندارد صفر باشد این به معنای عدم ارتباط بین سؤال پرسشنامه با متغیر مکنون است. بار عاملی منفی به معنای معکوس بودن جهت اثرگذاری سؤال پرسشنامه بر متغیر مکنون است. نتایج حاصله از تحلیل عاملی تأییدی در جدول زیر نمایش داده شده است.

Correlations (Dimension 1):		
Latent variable	Manifest	Standardized
تعهد صادراتی	Bcomm1	0.628
	Bcomm2	0.902
	Bcomm3	0.910
	Bcomm4	0.909
	Bcomm5	0.786
	Acomm1	0.818
	Acomm2	0.835
	Acomm3	0.727
تطبیق ترفیع	pro1	0.609
	pro2	0.808
	pro3	0.723
	pro4	0.801
	pro5	0.882
عملکرد صادراتی	xper1	0.621
	xper2	0.796
	xper3	0.831
	xper4	0.920
	xper5	0.947
	xper6	0.872

جدول ۱: تحلیل عاملی تأییدی گویه‌ها

برای سنجش پایایی ابزار اندازه‌گیری از آلفای کرونباخ استفاده شده است. جدول شماره ۲ ضریب آلفای کرونباخ هر یک از متغیرها را نشان می‌دهد.

^{۳۷} standardized loading

جدول ۲: ضریب آلفای کرونباخ متغیرهای تحقیق

Composite reliability:

Latent variable	Dimensions	Cronbach's alpha
تعهد صادراتی	8	0.925
تطبيق ترفيع	5	0.835
عملکرد صادراتی	6	0.911

Composite reliability:

Latent variable	Dimensions	Cronbach's alpha
تعهد صادراتی	8	0.925
تطبيق ترفيع	5	0.835
عملکرد صادراتی	6	0.911

جدول ۲: ضریب آلفای کرونباخ متغیرهای تحقیق

۵. یافته ها

در بررسی اثرات مستقیم متغیرهای تعهد صادراتی بر تطبيق استراتژی ترفيع و نیز عملکرد صادراتی، همان طور که در جدول ۳ مشاهده می‌کنید با توجه به اینکه مقدار احتمال (p-value) همه فرضیه ها، از سطح معنی داری ۰.۰۵ کمتر می‌باشد می‌توان نتیجه گرفت که این ضرایب مسیر در سطح خطای ۰.۰۵ معنی‌دار هستند یعنی تعهد صادراتی بر تطبيق استراتژی ترفيع، تعهد صادراتی بر عملکرد صادراتی تأثیر معنی‌دار و مثبتی دارد.

تأثیر تعهد صادراتی بر استراتژی تطبیق ترفیع و عملکرد شرکت‌های صادراتی / ۸۷

فر ضیه	مسیر غیر مستقیم	از طریق متغیر	ضریب مسیر غیر مستقیم	نتیجه
۴	تعهد صادراتی -- < عملکرد صادراتی	تطبیق استراتژی ترفیع	$0.682 \pm 0.691 = 0.471$	چون از ضریب مسیر مستقیم ۰.۳۱۲ بزرگتر است لذا فرضیه تأیید می شود.

جدول ۳: ضریب مسیر مستقیم متغیرهای چارچوب نظری تحقیق

در بررسی اثرات غیر مستقیم متغیر تعهد صادراتی بر عملکرد صادراتی، همان طور که در جدول ۴ مشاهده می‌کنید، چون ضریب مسیر غیرمستقیم، از ضریب مسیر مستقیم، بیشتر شده است و همه ضرایب معنی دار شده است لذا فرضیه‌های ۶ و ۷ تأیید می‌شوند. یعنی متغیر تطبیق استراتژی ترفیع، اثر مثبت و معنی داری بر رابطه بین تعهد صادراتی و عملکرد صادراتی دارد؛ و نیز، متغیر تطبیق استراتژی ترفیع، اثر مثبت و معنی داری بر رابطه بین شباهت بازار و عملکرد صادراتی دارد.

فرضیه	مسیر مستقیم	ضریب مسیر	آمار آزمون	معنادار ی	نتیجه
۱	تعهد صادراتی -- < عملکرد صادراتی	۰.۳۱۲	۵.۶۶۱	۰.۰۰۰	تأیید می شود
۲	تعهد صادراتی -- < تطبیق استراتژی ترفیع	۰.۶۹۱	۲.۳۷۷	۰.۰۱۸	تأیید می شود
۳	تطبیق استراتژی ترفیع -- < عملکرد صادراتی	۰.۶۸۲	۴.۹۱۱	۰.۰۰۰	تأیید می شود

جدول ۴: ضریب مسیر غیر مستقیم متغیرهای چارچوب نظری تحقیق

۶. بحث و نتیجه گیری

نتایج حاصل از بخش اول پرسشنامه (سئوالات عمومی) که مربوط به ویژگی‌های پاسخ-دهندگان می‌باشد، نشان می‌دهد که ۸۳/۱۷ درصد پاسخ‌دهندگان مرد هستند و از نظر تحصیلات نیز بیشتر پاسخ‌دهندگان یعنی ۷۵ درصد دارای مدرک لیسانس و بالاتر هستند. همچنین بیشترین فراوانی (۳۷/۶۲ درصد) در رابطه با سابقه فعالیت، مربوط به افراد با سابقه ۱ تا ۵ سال فعالیت در شرکت می‌باشد. با توجه به اینکه صادرات مقوله‌ای تخصصی است، گماردن افراد مجرب و دارای تحصیلات بالا به عنوان مسئول صادرات، می‌تواند برای شرکت مفید باشد. در ارتباط با ویژگی تسلط به زبان خارجی نیز مشخص گردید که در حدود ۶۸/۳ درصد از پاسخ‌دهندگان مسلط به زبان خارجی هستند. از آنجا که تسلط به زبان خارجی به عنوان یک شایستگی و مهارت مهم برای مدیران و مسئولان صادرات محسوب می‌گردد، تسلط اکثریت جامعه آماری به زبان خارجی مطلوب است. در انتها، در ارتباط با ویژگی سابقه فعالیت صادرات شرکت‌ها نیز مشخص گردید که بیشترین فراوانی (۳۱/۶۸ درصد) مربوط به شرکت‌های با سابقه ۵ تا ۱۰ سال هست.

در بررسی اثرات تعهد صادراتی بر عملکرد صادراتی، مشخص گردید که تعهد صادراتی بر عملکرد صادراتی مؤثر است و فرضیه اول تأیید می‌گردد. نتایج حاصل از بررسی این فرضیه با نتایج محققانی همانند ناوارو و همکاران (۲۰۱۰ الف)، اریک بی‌نس و همکاران (۲۰۰۷)، استامپ و همکاران (۱۹۹۹)، سوسا و برادلی (۲۰۰۲)، و لاجس و موننگومری (۲۰۰۳) مطابقت دارد. تأیید این فرضیه بدان معناست که تعهد مدیریت به صادرات (از قبیل تعهد منابع مالی، انسانی و مدیریتی)، بر عملکرد صادراتی شرکت‌ها (از قبیل رشد فروش صادرات، تصویر شرکت در بازارهای خارجی و آشنایی با آن، سودآوری کسب و کار صادراتی، سهم بازار مرتبط با فعالیت صادراتی، توسعه بین‌المللی شرکت، و رضایت کلی مدیریت از صادرات) تأثیر می‌گذارد.

تأثیر تعهد صادراتی بر استراتژی تطبیق ترفیع و عملکرد شرکت‌های صادراتی / ۸۹

در بررسی اثرات تعهد صادراتی بر تطبیق استراتژی ترفیع، مشخص گردید که تعهد صادراتی بر تطبیق استراتژی ترفیع مؤثر است و فرضیه دوم تأیید می‌گردد. نتایج حاصل از بررسی این فرضیه با نتایج محققانی همانند ناوارو و همکاران (۲۰۱۰ الف)، و لاجس و مونتگومری (۲۰۰۴) مطابقت دارد. تأیید این فرضیه بدان معناست که تعهد مدیریت به صادرات (از قبیل تعهد منابع مالی، انسانی و مدیریتی)، بر تطبیق استراتژی ترفیع شرکت‌ها (از قبیل زمینه/ایده تبلیغاتی، کانال‌های رسانه‌ای برای تبلیغات، اهداف ترفیع، بودجه برای ترفیع، تأکید بر روابط عمومی، و ایمیل پستی/بازاریابی مستقیم) تأثیر می‌گذارد.

در بررسی اثرات تطبیق استراتژی ترفیع بر عملکرد صادراتی، مشخص گردید که تعهد صادراتی بر عملکرد صادراتی مؤثر است و فرضیه سوم تأیید می‌گردد. نتایج حاصل از بررسی این فرضیه بر خلاف نتایج ناوارو و همکاران (۲۰۱۰ الف)، با نتایج محققانی همانند کاووسجیل و زاوو (۱۹۹۴)، لئونیدو و همکاران (۲۰۰۲)، مطابقت دارد. تأیید این فرضیه بدان معناست که تطبیق استراتژی ترفیع (از قبیل زمینه/ایده تبلیغاتی، کانال‌های رسانه‌ای برای تبلیغات، اهداف ترفیع، بودجه برای ترفیع، تأکید بر روابط عمومی، و ایمیل پستی/بازاریابی مستقیم)، بر عملکرد صادراتی شرکت‌ها (از قبیل رشد فروش صادرات، تصویر شرکت در بازارهای خارجی و آشنایی با آن، سودآوری کسب و کار صادراتی، سهم بازار مرتبط با فعالیت صادراتی، توسعه بین‌المللی شرکت، و رضایت کلی مدیریت از صادرات) تأثیر می‌گذارد.

در بررسی اثرات تعهد صادراتی بر عملکرد صادراتی، مشخص گردید که تعهد صادراتی بر عملکرد صادراتی مؤثر است و فرضیه چهارم تأیید می‌گردد. نتایج حاصل از بررسی این فرضیه با نتایج محققانی همانند اوکاس و جولیان (۲۰۰۳)، لاجس (۲۰۰۰)، ناوارو و همکاران (۲۰۱۰ الف)، بیمیش و همکاران (۱۹۹۹)، و استایلز و آمبلر (۲۰۰۰) مطابقت دارد. تأیید این فرضیه بدان معناست که تعهد مدیریت به صادرات (از قبیل تعهد منابع مالی، انسانی و مدیریتی)، بر عملکرد صادراتی شرکت‌ها (از قبیل رشد فروش صادرات، تصویر شرکت در بازارهای

خارجی و آشنایی با آن، سودآوری کسب و کار صادراتی، سهم بازار مرتبط با فعالیت صادراتی، توسعه بین‌المللی شرکت، و رضایت کلی مدیریت از صادرات)، از طریق تطبیق استراتژی ترفیع (از قبیل زمینه/ایده تبلیغاتی، کانال‌های رسانه‌ای برای تبلیغات، اهداف ترفیع، بودجه برای ترفیع، تاکید بر روابط عمومی، و ایمیل پستی/بازاریابی مستقیم) تأثیر می‌گذارد.

۷. جمع بندی

همچنین نتایج تحقیق، بیان‌کننده این است که رابطه‌ای مثبت و معنی دار بین تعهد صادراتی و عملکرد شرکت‌های صادراتی وجود دارد. متعهد بودن به صادرات، اما تخصیص ندادن منابع مورد نیاز جهت دریافت مزیت بالقوه بازار صادرات، سطوح پایین عملکرد صادراتی را در پی خواهد داشت. با این حال، مدیران باید هر مانعی را که ممکن است شرکت‌شان را از اجرا کردن نگرش‌های تعهد شده، بازدارد را شناسایی کنند و این بازدارنده‌ها را حذف کنند. نتایج تحقیق نیز نشان داد، رابطه‌ای مثبت و معنی‌دار بین تعهد صادراتی و تطبیق استراتژی ترفیع وجود دارد. شرکت می‌تواند تعهدقوی رابه صادرات نشان دهد که در نتیجه آن مدیران، بیشتر مستعد به کار سخت‌تر در مورد وظایف طاقت فرسای از قبیل تطبیق استراتژی بازاریابی می‌شوند.

نتایج تحقیق نشان داد، رابطه‌ای مثبت و معنی‌دار بین تطبیق استراتژی ترفیع و عملکرد شرکت‌های صادراتی وجود دارد. شرکت‌های صادراتی باید با به کارگیری ابزارهای تحقیقات بازاریابی، سعی در شناسایی خصوصیات مصرفی بازار هدف مصرف‌کننده خود نمایند تا با استفاده صحیح از درجه مناسب تطبیق استراتژی ترفیع، سطح عملکرد صادراتی خود را بهبود دهند.

فهرست منابع

۱. آذر، عادل (۱۳۸۱) *تحلیل مسیر و علت یابی در علم مدیریت*، مجله مجتمع آموزش عالی قم، سال چهارم، شماره پانزدهم.
۲. روستا، ا.، ونوس، د.، ابراهیمی، ع. (۱۳۸۱)، *مدیریت بازاریابی*، انتشارات سمت، تهران، چاپ ششم.
3. Aaby, N.E. and Slater, S.F. (1989), "Management influences on export performance: A review of the empirical literature 1978–1988". *International Marketing Review*, 6(4): 7–26.
4. Akaah, Ishmael P. 1991. Strategy standardization in international marketing: An empirical investigation of its degree of use and correlates. *Journal of Global Marketing*, 4(2): 39-62.
5. Albaum, G. and Tse, D.K. (2001), "Adaptation of international marketing strategy components, competitive advantage, and firm performance: A study of Hong Kong exporters". *Journal of International Marketing*, 9(4): 59–81.
6. Albaum, G., Strandkov, J., & Duerr, E. (2002). *International marketing and export management*. Harlow, England: Pearson Education.
7. Angle, H. and Perry, J. (1981), "An empirical assessment of organizational commitment and organizational effectiveness", *Administrative Science Quarterly*, Vol. 26, pp. 1-14.
8. Axinn, C. N. (1988). Export performance: Do managerial perceptions make a difference? *International Marketing Review*, 5(Summer), 61–71.

9. Baalbaki, I. B., and Malhotra, N. K. (1993). Marketing management bases for international market segmentation: An alternate look at the standardization/customization debate. *International Marketing Review*, 10(1) 19-44.
10. Bartels, Robert. 1968. Are domestic and international marketing dissimilar? *Journal of Marketing*, 32(July): 56-61.
11. Bello, Daniel C. and Hiram C. Barksdale (1986), "Exporting at Industrial Trade Shows," *Industrial Marketing Management*, 15 (3), 197-206.
12. Bello, and David I. Gilliland (1997), "The Effect of Output Controls, Process Controls, and Flexibility on Export Channel Performance," *Journal of Marketing*, 61 (January), 22-38.
13. Beamish, Lambros Karavis, Anthony Goerzen, and Christopher Lane (1999), "The Relationship Between Organizational Structure and Export Performance," *Management International Review*, 39 (1), 37-54.
14. Buzzell, Robert. 1968. Can you standardize multinational marketing? *Harvard Business Review*, 49(November-December): 102-113.
15. Boddewyn, J. J., Soehl, R., & Picard, J. (1986). Standardization in international marketing: Is Ted Levitt in fact right? *Business Horizons*, 29(6), 69-75.
16. Calantone, R.J. and Kim, D. and Schmidt, J.B., and Cavusgil, S.T. (2006), "The influence of internal and external firm factors on international product adaptation strategy and export performance: A three-country comparison". *Journal of Business Research*, 59: 176-185.

17. Cavusgil, S. Tamer and John R. Nevin (1981), "Internal Determinantsof Export Marketing Behavior: An Empirical Investigation," *Journal of Marketing Research*, 18 (February), 114–19.
18. Cavusgil, S.T., and Zou, S. (1994), "Marketing strategy-performance relationship: An investigation of the empirical link in export market ventures". *Journal of Marketing*, 58(1): 1–21.
19. Cavusgil, S.T. and Kirpalani, V.H. (1993), "Introducing products into export markets: successfactors", *Journal of Business Research*, Vol. 27 No. 1, pp. 1-14.
20. Cavusgil, S.T. and Zou, S. and Naidu G.M. (1993), "Product and promotion adaptation in export ventures: an empirical investigation". *Journal of International Business Study*, 24(3): 479– 506.
21. Diamantopoulos, A. and Schlegelmilch, B.B. (1994), "Linking exporting manpower to export performance: a canonical regression analysis of European and US data", in Cavusgil, S.T. and Axinn, C. (Eds), *Advances in International Marketing*, 6, JAI Press, Greenwich, CT.
22. Donthu, Naveen and Sam H. Kim (1993), "Implications of FirmControllable Factors on Export Growth," *Journal of GlobalMarketing*, 7 (1), 47–63.
23. Drogendijk, R., &Slangen, A. (2006). Hofstede, Schwartz, or managerial perceptions? The effects of differentcultural distance measures on establishment

mode choices by multinational enterprises. *International BusinessReview*, 15(4), 361–380.

24. Erik B.Nes and SolbergC.A. and SilkosetR. (2007), “The impact of national culture and communication on exporter–distributor relations and on export performance”, *International Business Review*, 16: 405–424.

25. Evangelista, F.U. (1994), “Export performance and its determinants: Some empirical evidence from Australian manufacturing firms”. *Advances in International Marketing*, 6: 207–229.

26. Francis, J. and Collins-Dodd, C. (2000). “The Impact of Firms’ ExportOrientation on the Export Performance of High-tech Small andMedium-Sized Enterprises”, *Journal of International Marketing*, Vol. 8 No. 3, pp. 84–103.

27. Griffith, D.A.and Jacobs, L. and Richey, R.G. (2006), “Fitting strategy derived from strategic orientation to international context”. *Thunderbird International Business Review*, 48(2): 239–262.

28. Hultman, Magnus, Matthew J. Robson, and Constantine S.Katsikeas (2009), “Export Product Strategy Fit and Performance:An Empirical Investigation,” *Journal of InternationalMarketing*, 17 (4), 1–23.

29. Jain, S. C. (1989). Standardization of international marketing strategy: Some research hypotheses. *Journal of Marketing*, 53(1), 70-79.

30. Julien, Pierre-Andre and Charles Ramangalahy (2003),“Competitive Strategy and Performance of Exporting SMEs:An Empirical Investigation of the Impact of Their ExportInformation Search and Competencies,” *EntrepreneurshipTheory and Practice*, 27 (3), 227–45.

31. Kim, Keysuk and Gary L. Frazier (1997), "Measurement of Distributor Commitment in Industrial Channels of Distribution," *Journal of Business Research*, 40 (2), 139–54.
32. Kim, Keysuk and Gary L. Frazier (1997), "Measurement of Distributor Commitment in Industrial Channels of Distribution," *Journal of Business Research*, 40 (2), 139–54.
33. Lages, Luis Filipe, Sandy D. Jap, and David A. Griffith (2008), "The Role of Past Performance in Export Ventures: A Short-Term Reactive Approach," *Journal of International Business Studies*, 39 (2), 304–325.
34. Lages, L.F. and Jap, S.D. (2002), "A contingency approach to marketing mix adaptation and performance in international marketing relationships", working paper no. 411, Faculdade de Economia, Universidade Nova de Lisboa, Lisboa.
35. Lages, L.F. and Montgomery, D.B. (2004), "Export performance as an antecedent of export commitment and marketing strategy adaptation: Evidence from small and medium-sized exporters". *European Journal of Marketing*, 38(9/10): 1186–1214.
36. Lages, Graça Silva, and Chris Styles (2009), "Relationship Capabilities, Quality, and Innovation as Determinants of Export Performance," *Journal of International Marketing*, 17(4), 47–70.
37. Lages Luis Filipe, and Abrantes Jose' Lui's, and Lages Cristiana Raquel, (2008), "The STRATADAPT scale A measure of marketing strategy adaptation to

international business markets". *International Marketing Review*. Vol. 25 No. 5, pp. 584-600.

38. Lages, L.F. and Lages, C.R. (2004), "The STEP scale: a measure of short-term export performanceimprovement", *Journal of International Marketing*, Vol. 12 No. 1, pp. 36-56.

39. Leonidou, Leonidas C., Constantine S. Katsikeas, and Nigel F.Piercy (1998), "Identifying Managerial Influences on Exporting:Past Research and Future Directions," *Journal of InternationalMarketing*, 6 (2), 74-102.

40. Leonidou, L.C.and Katsikeas, C.S.and Samiee, S. (2002), "Marketing strategy determinants of export performance: A meta-analysis". *Journal of Business Research*, 55(1): 51-67.

41. Morgan, N.A. and Kaleka, A.and Katsikeas, C.S. (2004), "Antecedents of export venture performance: A theoretical model and empirical assessment". *Journal of Marketing*, 68(1): 90-108.

42. Naidu, G.M. and V. Kanti Prasad, (1994), "Predictors of ExportStrategy on Export Sales Performance," *Journal of BusinessResearch*, 31 (2-3), 107-115.

43. Navarro, A. and Losada, F. and Ruzo, E. and Jose, A.D. (20۱۰a), "Implications of perceived competitive advantages, adaptation of marketing tactics and export commitment on export performance". *Journal of World Business*, 45: 49-58.

44. Navarro, A. Francisco J. Acedo, Matthew J. Robson, Emilio Ruzo,and Fernando Losada (2010b), "Antecedents and Consequences of Firms' Export

Commitment: An Empirical Study”. *Journal of International Marketing*, Vol. 18, No. 3, 2010, pp. 41–61.

45. O’Cass, A. and Julian, C. (2003), “Examining firm and environmental influences on export marketing mix strategy and export performance of Australian exporters”. *European Journal of Marketing*, 37(3/4): 366–384.

46. Ozsomer, A. and Simonin, B.L. (2004), “Marketing program standardization: A cross-country exploration”. *International Journal of Research in Marketing*, 21: 397–419.

47. Robertson, C. Chetty S.K. (2000), “A Contingency-Based Approach to Understanding Export Performance”, *International Business Review*, Vol. 9, pp. 211–235.

48. Samiee, Saeed& Kendall Roth. (1992). The influence of global marketing standardization on performance. *Journal of Marketing*, 56(April): 1-17.

49. Sang I.Park (2006), “An empirical investigation of the marketing program adaptation of Korean exporters”. Unpublished Ph.D, The George Washington University, United States, Washington.

50. Shoham, A. (1998), “Export performance: A conceptualization and empirical assessment”. *Journal of International Marketing*, 6(3): 59–81.

51. Sousa, C. (2004), “Export performance measurement: An evaluation of the empirical research in the literature”. *Academy of Marketing Science Review*, 9: 1–23.

52. Sousa, C. and Martinez-Lopez, F.J. and Coelho, F. (2008), "The determinants of export performance: A review of the research in the literature between 1998 and 2005". *International Journal of Management Reviews*, 10(4): 343-374.

53. Sriram, V. and Manu, F.A. (1995), "Country-of-destination and export marketing strategy: a study of US exporters", *Journal of Global Marketing*, Vol. 8 No. 3/4, pp. 171-90.

54. Styles, Chris and Tim Ambler(2000), "The Impact of Relational Variables on Export Performance: An Empirical Investigation in Australia and the UK," *Australian Journal of Management*, 25(3), 261-81.

55. Stump, R. and Athaide, G. and Axinn, C.N. (1999), "The conceptualization and measurement of export commitment". *American Marketing Association. Conference Proceedings*, 1999, 10, ABI/INFORM Global: 82.

56. Toften, K. (2005), "The Influence of Export Information Use on Export Knowledge and Performance Some Empirical Evidence", *Marketing Intelligence & Planning*, Vol. 23, No. 2, pp. 200-219

57. Walters, P.G.P. and Samiee, S. (1990), "A model for assessing performance in small U.S. exporting firms". *Entrepreneurship Theory and Practice*, 18(2): 33-50.

مقایسه میزان و عوامل موثر بر افت تحصیلی در میان دانشجویان ایرانی و افغانی دانشگاه فردوسی و دانشگاه هرات از دیدگاه خودشان

محدثه رضایی^۱، ابولفضل غفاری^۲، حسین کارشکی^۳

چکیده

افت تحصیلی یکی از آفت‌های بزرگ تعلیم و تربیت هر نظامی است که همه ساله به میزان زیادی امکانات، منابع و استعدادهای بالقوه انسانی و اقتصادی را تلف می‌کند و اثرات غیر قابل جبرانی را در ابعاد فردی و اجتماعی به جای می‌گذارد. از آنجا که این مسئله در آموزش عالی نقش حساس‌تر و پررنگ‌تری را ایفا می‌کند، تجزیه و تحلیل عوامل وقوع آن، و اعمال اقدامات پیشگیرانه در جهت کاهش آن همواره مورد توجه پژوهشگران و مسئولین مربوط می‌باشد. هدف از پژوهش حاضر مقایسه میزان و عوامل موثر بر افت تحصیلی دانشجویان ایرانی و افغانی دانشگاه فردوسی مشهد و دانشگاه هرات از دیدگاه خودشان است. بدین منظور نمونه‌ای مشتمل بر ۳۷۳ نفر از دانشجویان ایرانی دانشگاه فردوسی مشهد و ۸۶ نفر از دانشجویان افغانی این دانشگاه و ۳۴۸ نفر از دانشجویان دانشگاه هرات در مقطع کارشناسی در سال تحصیلی ۱۳۸۹، و از ۶ دانشکده مشترک در هردو دانشگاه (ادبیات، مهندسی، علوم، حقوق، اقتصاد و کشاورزی) به روش نمونه‌گیری چند مرحله‌ای انتخاب شدند. ابزار پژوهش پرسش‌نامه محقق ساخته جهت بررسی عوامل موثر بر افت تحصیلی بود که دارای سه خرده مقیاس عوامل فردی، عوامل آموزشی و عوامل خانوادگی بود. نتایج تحلیل عاملی جهت احراز روایی و هم‌چنین آلفای کرونباخ جهت احراز پایایی عوامل سه‌گانه به ترتیب ۰/۸۹، ۰/۸۵ و ۰/۸۲ و برای کل پرسش‌نامه ۰/۸۷، مورد تایید قرار گرفت. شاخص افت تحصیلی، معدل کل

^۱ - استاد دیپارتمنت روانشناسی موسسه تحصیلات عالی اشراق

^۲ - استاد دیپارتمنت روانشناسی دانشگاه فردوسی

^۳ - استاد دیپارتمنت روانشناسی دانشگاه فردوسی

نمرات دانشجویان شرکت‌کننده در تحقیق بود. تجزیه و تحلیل آماری اطلاعات از طریق تحلیل واریانس (ANOVA) و تحلیل واریانس چندمتغیره (MANOVA) انجام شد. نتایج، حاکی از آن بود که در رابطه با میزان افت تحصیلی در میان سه گروه دانشجویان تفاوت معنا-داری وجود دارد و دانشجویان افغانی دانشگاه فردوسی از دو گروه دیگر افت تحصیلی بیشتری دارند و دانشجویان دانشگاه هرات نسبت به دانشجویان فردوسی دارای افت تحصیلی بیشتری هستند. افت تحصیلی در میان دختران و پسران تفاوت معناداری نداشتند ولی در میان شش دانشکده موجود در پژوهش، دانشجویان دانشکده‌های مهندسی، ادبیات و علوم، افت تحصیلی بیشتری نسبت به دانشکده‌های کشاورزی، حقوق و اقتصاد داشتند. بین تاثیر عوامل فردی بر افت تحصیلی از دیدگاه دانشجویان سه گروه تفاوت معناداری وجود نداشت. اما در مورد عوامل خانوادگی میان سه گروه تفاوت معنادار بوده داشته و این عوامل از دیدگاه دانشجویان دانشگاه هرات، نسبت به دو گروه دیگر تاثیر بیشتری بر افت تحصیلی داشتند. میان عوامل آموزشی موثر بر افت تحصیلی از دیدگاه دانشجویان ایرانی و افغانی دانشگاه فردوسی تفاوت معناداری مشاهده نشد. اما از دیدگاه دانشجویان دانشگاه هرات این عوامل تاثیر بیشتری بر افت تحصیلی داشتند.

کلیدواژه ها: دانشجویان افغانی، افت تحصیلی، عوامل فردی، عوامل آموزشی، عوامل

خانوادگی

مقدمه

افت تحصیلی یکی از آفت‌های بزرگ تعلیم و تربیت هر نظامی است که همه ساله به میزان زیادی امکانات، منابع و استعداد های بالقوه انسانی و اقتصادی را تلف می‌کند و اثرات غیر قابل جبرانی را در ابعاد فردی و اجتماعی به جای می‌گذارد. به منظور پیشگیری از این عوارض نامطلوب و در بسیاری از موارد غیر قابل جبران، وجود سیستم آموزشی که بتواند دانشجویان در معرض خطر مشروطی را غربالگری و شناسایی نماید، ضروری به نظر می‌رسد زیرا با شناسایی به موقع دانشجویان در معرض خطر و همکاری درون بخشی واحدهای آموزشی و

مقایسه میزان و عوامل موثر بر افت تحصیلی در میان دانشجویان ایرانی و افغانی / ۱۰۱

دانشجویی و فرهنگی در دانشگاه‌ها و اهتمام اساتید راهنما، می‌توان موجب ارتقای وضع تحصیلی آنها گردید. بدیهی است که لازمه شناسایی دانشجویان در معرض خطر، شناسایی عوامل مرتبط با افت تحصیلی است.

از آنجا که این مسئله در آموزش عالی نقش حساس‌تر و پررنگ‌تری را ایفا می‌کند، تجزیه و تحلیل عوامل وقوع آن، اعمال اقدامات پیشگیرانه در جهت کاهش آن همواره مورد توجه پژوهشگران و مسئولین مربوط می‌باشد.

برای پیدا کردن علل یک مشکل به ویژه مشکلات انسانی و اجتماعی تنها نمی‌توان به یک علت بسنده کرد زیرا پدیده‌های اجتماعی همانند یک زنجیره با یکدیگر پیوند دارند و در به وجود آمدن یک مشکل دخیل هستند. بنا براین برای یافتن علل افت تحصیلی، باید مسائل گوناگونی را همچون: هوش، انگیزه، هدف، روش مطالعه، اضطراب امتحان، توجه و تمرکز، برنامه ریزی، عوامل جسمانی و روان شناختی، فضا و ساختار و امکانات آموزشی، شرایط عاطفی و امنیتی خانواده، شرایط اجتماعی و اقتصادی و فرهنگی و.... مورد توجه قرار داد. تمامی این عوامل را می‌توان به ۴ دسته کلی عوامل فردی، خانوادگی، اجتماعی و آموزشی تقسیم نمود.

فولر و هینمن^۴ (۱۹۸۹) عوامل موثر در یادگیری و پیشرفت تحصیلی فراگیران کشورهای جهان سوم را با درصد مطالعاتی که آنها را تأیید نموده‌اند، بشرح زیر مشخص کرده‌اند: مدت زمان آموزشی، یعنی ساعات و روزهای اختصاص یافته به سال تحصیلی، وجود کتابخانه در مدرسه و امکان دسترسی به کتابهای کتابخانه مدرسه و امانت گرفتن‌شان، کیفیت تربیت معلم، دوره‌های آموزشی معلمان پس از اخذ دیپلم، دروس تربیتی گذرانده‌شده، و آموزش ضمن خدمت، و کتابهای درسی و مواد آموزشی. (به نقل از فتاحی آذر ۱۳۷۲)

^۴ - Hynemand and Fuller.

یکی از مهم‌ترین مباحث در روان‌شناسی تربیتی و روان‌شناسی یادگیری، مبحث پیشرفت تحصیلی و بررسی عوامل و موانع آن است. و یکی از اساسی‌ترین سوال‌های مربوط به این حوزه این است که چرا بعضی از فراگیران، امر رشد و تکامل استعدادشان را دنبال نموده و به نتایج مطلوب آموزشی دست پیدا می‌کنند، در حالی که دیگران چنین نمی‌کنند. یا به بیان دیگر چرا دانش‌آموزانی که از لحاظ توانایی و استعداد یادگیری بسیار شبیه به هم هستند در پیشرفت تحصیلی تفاوت‌های زیادی با یکدیگر دارند؟ از دیدگاه روان‌شناسان تربیتی این جنبه از رفتار آدمی به حوزه انگیزش مربوط می‌شود. لذا شناسایی نظریه‌ها و تئوری‌های مربوط به انگیزش و تبیین رابطه انگیزش و پیشرفت تحصیلی یکی از جنبه‌های شناسایی عوامل فردی موثر بر افت تحصیلی است.

از نخستین نظریه پردازانی است، که به نقش انگیزش در یادگیری آموزشی اشاره کرد بلوم (۱۹۵۹) است. الگویی که بلوم ارائه کرده است سه سازه علی دارد که عبارت است از: رفتارهای ورودی شناختی^۵، رفتارهای ورودی عاطفی^۶ و کیفیت آموزش^۷. بر طبق مطالعات بلوم، رفتارهای ورودی شناختی ۴۹ درصد واریانس پیشرفت تحصیلی را تبیین می‌کند، در حالی که رفتارهای ورودی عاطفی تنها ۲۵ درصد پیشرفت تحصیلی را تبیین می‌کند (گانیه^۸، ۲۰۰۱). برادلی^۹ (۱۹۹۳) انگیزش را سازه یا فرایندی می‌داند که تصمیم‌گیری و انتخاب هدف را تحت تاثیر قرار می‌دهد.

یکی دیگر از نظریه‌های مربوط به انگیزش که در روان‌شناسی پرورشی جایگاه مهمی دارد نظریه انگیزش پیشرفت^{۱۰} یا نیاز به پیشرفت^{۱۱} است. واضعان اصلی نظریه انگیزش پیشرفت

^۵-Cognitive Entry Behaviors

^۶-Affective entry behaviors

^۷- Instruction Quality

^۸- Gagne

^۹- Broadly

^{۱۰}-Achievement motivation

^{۱۱}-Need for achievement

مقایسه میزان و عوامل موثر بر افت تحصیلی در میان دانشجویان ایرانی و افغانی / ۱۰۳

مک کللند^{۱۲}، اتکینسون^{۱۳}، کلارک^{۱۴}، و لول^{۱۵} (۱۹۵۳) هستند. آنها در کتاب معروف خود با عنوان انگیزه پیشرفت بیان کردند که بعضی افراد بلند پروازتر از دیگران اند و برای کسب موفقیت در زندگی می کوشند.

منظور از انگیزش پیشرفت یا نیاز پیشرفت میل یا اشتیاق برای کسب موفقیت و شرکت در فعالیت هایی است که موفقیت در آنها به کوشش و توانایی شخصی وابسته است (اسلاوین^{۱۶}، ۲۰۰۶). گیج و برلایندر^{۱۷} (۱۹۹۲) انگیزه پیشرفت را به صورت یک میل و علاقه به موفقیت کلی یا موفقیت در یک زمینه فعالیت خاص تعریف کرده اند.

در گذشته نظریاتی مانند رفتارگرایی اسکینری، به قدری بر تاثیر عوامل محیطی در تحول انسان تاکید داشتند که از تاثیر خصوصیات فردی و ویژگی های فرد بر رویدادها، تا حد زیادی غفلت شد. اما نظریاتی که امروزه محیطی^{۱۸} یا بوم شناختی^{۱۹}، نامیده می شوند، تصویر بسیار متعادل تری را از مشارکت افراد و محیطها در تاثیرگذاری بر رویدادها به نمایش می گذارند.

نظریه معنا سازی آلن ویکر^{۲۰} استاد دانشگاه کلارمونت، روشی است بر مبنای یک نظام اعتقادی که طبق آن آنچه به منزله واقعیت در نظر می گیریم فراورده های اجتماعی و مبتنی بر معانی مشترکی است که بین افراد در حال تعامل وجود دارد. به عبارت دیگر واقعیت چیزی است که توسط اجتماع تعیین می شود. بنا براین نتیجه می گیریم که ممکن است از جوامع متعدد واقعیت های متعددی ناشی شوند.

مفروضه اصلی و زیر بنایی نظریه ویکر این است که افراد به طور مداوم تلاش می کنند تا به مشغولیات محیطی خود معنا ببخشند. این تلاش از طریق این عقیده ضمنی بر انگیزه می -

^{۱۲} - Mc Clland

^{۱۳} - Atkinson

^{۱۴} - Clark

^{۱۵} - Lowell

^{۱۶} - Slavin, R.E.

^{۱۷} - Gage, N.L., & Berliner, D.C.

^{۱۸} - environmental

^{۱۹} - ecological

^{۲۰} - Wecker, A.W.

شود که شناخت موقعیت‌های روز مره به آنها کمک می‌کند تا نیاز فطری زنده ماندن و موفق- شدن را ارضا کنند. ارزش‌های اجتماعی و هنجارها، رویدادها و شرایط سیاسی، قانونی و اقتصادی، پیشرفت‌های تکنولوژیکی و شرایط و تغییرات جمعیتی و جغرافیایی، از جمله نیروهایی هستند که مستقیماً بر موقعیت رفتاری تأثیر می‌گذارند (ویکر، ۱۹۹۲). شرایط دنیای گسترده مادی / اجتماعی مستقیماً بر افراد تأثیر نمی‌گذارند بلکه از طریق ویژگی‌های موقعیت- های رفتاری آنان را تحت تأثیر قرار می‌دهد. به عبارت دیگر، موقعیت‌های رفتاری و مولفه‌های آنان میانجی‌هایی هستند که پیام‌ها و محدودیت‌های دنیای اجتماعی / مادی گسترده با افراد منتقل می‌کنند. برای مثال، ارزش‌های اجتماعی و نقشه‌های علی از طریق معلم، همشاگردی‌ها، مقررات مدرسه، کتاب‌ها، اینترنت و برنامه‌های تلویزیونی به کودکان یک مدرسه ابتدایی انتقال داده می‌شود.

محققان در نتایج پژوهش‌های خویش به عوامل آموزشی موثر برافت تحصیلی اشاره نموده‌اند. زیلی^{۲۱} (۱۹۷۱) در تقسیم‌بندی علل پدیده کم‌آموزی به عامل مدرسه توجه می‌کند. به نظر او محتوی دوره درسی نامناسب، آموزش ضعیف، محیط فیزیکی نامساعد در زمینه محرکات ذهنی و مشارکت و تأکید معلم بر همرنگی، مسائلی هستند که می‌توانند موجب عدم موفقیت این کودکان شوند. هم‌چنین ویت مور^{۲۲} (۱۹۸۰) در زمینه علل کم‌آموزی به محیط اجتماعی و تحصیلی مدرسه اشاره دارد. در این زمینه وی ابتدا فشارهای اجتماعی را در ارتباط با عدم موفقیت موثر می‌داند و سپس شکست در تجارب اولیه را مورد تأکید قرار می‌دهد.

کمبود معلمان مجرب، با سواد و توانا در انتقال مطالب و انواع موضوع‌های درسی به دانش‌آموزان، وجود ضعف در روش‌های تدریس و تکیه بر محفوظات، تراکم جمعیت در کلاس، فشردگی برنامه‌های درسی، کمبود کتاب‌های درسی و کمک‌آموزشی و ده‌ها مسئله

^{۲۱} - Zilli

^{۲۲} - Withmore

مقایسه میزان و عوامل موثر بر افت تحصیلی در میان دانشجویان ایرانی و افغانی / ۱۰۵

دیگر در مورد شرایط مطلوب آموزشی و امکانات و تسهیلات تحصیلی، از عوامل آموزشی قابل توجه در ایجاد افت تحصیلی است (افروز، ۱۳۷۵).

خانواده مهم‌ترین نهاد موثر در تربیت و رفتار آدمی و همچنین در نحوه تشکیل ساختار و شخصیت وی به شمار می‌آید. و سیستمی است که اولین تاثیرها را بر زندگی شخص اعمال نموده و میزان سازگاری او را با محیط اجتماعی اطرافش تعیین می‌کند (تورکام و همکاران، کیزیلتاس، بیک، یمینی^{۲۳}، ۲۰۰۵). عوامل مختلفی در یک خانواده وجود دارند که هر یک به نحوی بر فرایند تحول و رشد فرزندان اثر می‌گذارند. عواملی مانند: تعداد اعضای خانواده، سطح تحصیلات و درآمد والدین، روابط موجود در یک خانواده و میزان همبستگی‌های فرزندان و والدین از جمله متغیرهای موثر بر رشد فرزندان محسوب می‌شود (سامانی، ۱۳۸۱). در پی درک تاثیر محیط بر یادگیری در سال‌های اخیر مطالعه تاثیر خانواده و عوامل موجود در آن بر یادگیری و پیشرفت تحصیلی فرزندان افزایش یافته است (گزنالس و همکاران، ۲۰۰۵؛ اسپر، ۲۰۰۵؛ هر دو به نقل از زارع، ۱۳۸۶).

تاثیر خانواده در زمینه پیشرفت اساسی است و خانواده سایر عوامل و زمینه‌های پیشرفت در خارج از مدرسه را تعیین می‌کند (رینولد^{۲۴} ۱۹۹۱). اگر چه تا کنون به طور دقیق نقش والدین در پیشرفت فرزندان مشخص نشده است اما شواهد موجود نشان می‌دهد که ۱- رابطه نزدیک والدین و کودک. ۲- نگرش‌های مثبت والدین درباره مدرسه. ۳- انتظارات واقع گرایانه در باره پیشرفت. ۴- و ابراز علاقه والدین و توجه کردن به عملکرد تحصیلی فرزندان، از جمله عواملی است که در پیشرفت شخص در مدرسه نقش دارند. بنا براین نگرش‌ها و انتظارات والدین دو عامل موثر در پیشرفت تحصیلی فرزندان محسوب می‌شود. (فولگینی^{۲۵}، ۱۹۹۷).

²³ -Turkum et al.

²⁴ - Reynolds, A. J.

^{۲۵} - Fuligni, A.J.

بنابراینچه تا کنون بیان گردید بر مبنای تحقیقات انجام شده عوامل مختلفی در افت تحصیلی فراگیران دخالت دارند که شناسایی آنها و برنامه ریزی برای کاهش اثرات منفی آنها بر روی عملکرد فراگیران از وظایف مهم همه دست اندرکاران آموزش و پرورش وبالاخص آموزش عالی می باشد. با توجه به نقش اساسی فرهنگ در شکل گیری رفتار و با در نظر گرفتن اهمیت و ضرورت انجام پژوهش های بین فرهنگی برای بررسی تفاوت های موجود در ارزش ها و رفتارهای جوامع فرهنگی مختلف، در این پژوهش سعی بر این است که به بررسی تفاوت های موجود در عوامل موثر بر افت تحصیلی از دیدگاه دانشجویان کشور ایران و افغانستان پرداخته شود. با توجه به پیشینه فرهنگی و تمدنی مشترک میان این دو کشور تا کنون هیچ پژوهشی در سطح دانشجویان دو کشور و با هدف بررسی تفاوت های موجود در زمینه عوامل موثر بر افت تحصیلی از دیدگاه دانشجویان انجام نشده است، لذا انجام یک پژوهش مقایسه ای با توجه به ماهیت مشترک فرهنگی در دو جامعه ایران و افغانستان و بررسی عوامل موثر بر افت تحصیلی از دید دانشجویان هر یک از این کشورها، می تواند حاوی اطلاعات ارزشمند پژوهشی در زمینه میزان تاثیر گذاری فرهنگ بر رفتار و عملکرد انسان به ویژه در عرصه یادگیری و عوامل و موانع آن و بالاخص در زمینه افت تحصیلی بوده و علاوه بر آن زمینه ساز گسترش مطالعات بین فرهنگی در عرصه های مختلف آموزشی و تربیتی باشد.

پرسش های پژوهش

- ۱- آیا در رابطه با میزان شیوع افت تحصیلی در میان دانشجویان ایرانی و افغانستانی دانشگاه فردوسی و دانشگاه هرات تفاوت وجود دارد؟
- ۲- آیا بین میزان افت تحصیلی در بین دختران و پسران دانشجوی ایرانی و افغانستانی دانشگاه فردوسی و دانشگاه هرات تفاوت وجود دارد؟
- ۳- آیا بین میزان افت تحصیلی در رشته های مختلف دانشجویان ایرانی و افغانستانی دانشگاه فردوسی و دانشگاه هرات تفاوت وجود دارد؟

مقایسه میزان و عوامل موثر بر افت تحصیلی در میان دانشجویان ایرانی و افغانی / ۱۰۷

- ۴- آیا میان عوامل فردی موثر بر افت تحصیلی از دیدگاه دانشجویان ایرانی و افغانستانی دانشگاه فردوسی و دانشگاه هرات تفاوت وجود دارد؟
- ۵- آیا میان عوامل خانوادگی موثر بر افت تحصیلی از دیدگاه دانشجویان ایرانی و افغانستانی دانشگاه فردوسی و دانشگاه هرات تفاوت وجود دارد؟
- ۶- آیا میان عوامل آموزشی موثر بر افت تحصیلی از دیدگاه دانشجویان ایرانی و افغانستانی دانشگاه فردوسی و دانشگاه هرات تفاوت وجود دارد؟

روش تحقیق

روش نمونه‌گیری: روش نمونه‌گیری مورد استفاده در این تحقیق چند مرحله‌ای بود. با توجه به عدم همسانی میان دانشکده‌های موجود در دانشگاه فردوسی و دانشگاه هرات برای ایجاد هماهنگی و همتایی میان دانشکده‌های موجود در هر دانشگاه، تنها ۶ دانشکده (مهندسی، علوم، کشاورزی، ادبیات، علوم اداری و حقوق) که در میان هر دو دانشگاه مشترک بودند، انتخاب شدند. سپس در هر یک از دانشکده‌ها به نسبت جمعیت‌های گزارش شده توسط اداره‌ی آموزش دانشکده، چندین کلاس به صورت تصادفی انتخاب شد و پرسش‌نامه‌ها توسط دانشجویان تکمیل گردید. به طور طبیعی پراکنش جمعیت دختران و پسران در کلاس‌ها مطابق با جامعه‌ی اصلی بود.

نمونه: با توجه به حجم جامعه آماری با استفاده از جدول مورگان حجم نمونه برای دانشگاه فردوسی حدود ۳۷۳ نفر، برای دانشگاه هرات حدود ۳۴۸ نفر و برای دانشجویان افغانستانی دانشگاه فردوسی حدود ۸۶ نفر در نظر گرفته شد.

ابزار پژوهش: الف: پرسش‌نامه مشخصات فردی: شامل سن، جنس، معدل کل تا ترم گذشته، رشته تحصیلی، سال ورود به دانشگاه و سابقه مشروطی بود.

ب: پرسش‌نامه بررسی عوامل موثر بر افت تحصیلی: پرسش‌نامه مزبور از نوع مداد کاغذی و دارای ۹۰ سوال بود. در اجرای اولیه بر مبنای نتایج حاصل از آلفای کرونباخ و

نظریات کارشناسان، تعداد سؤال‌ها به ۶۸ سوال تقلیل یافت. در مرحله اجرای نهایی در میان سه گروه با توجه به نتایج به دست آمده در تحلیل عاملی تاییدی، عامل اجتماعی از کل پرسش‌نامه حذف گردید و در نهایت این پرسش‌نامه شامل ۴۶ سوال در غالب سه مقیاس، عوامل فردی، عوامل آموزشی و عوامل خانوادگی بود. این پرسش‌نامه بر مبنای مقیاس ۵ درجه-ای لیکرت، از کاملاً موافقم (۵) به کاملاً مخالفم (۱) تنظیم گردید. حد اقل نمره قابل کسب در این آزمون ۴۶ و حد اکثر نمره ۲۳۰ بود.

پایایی و روایی پرسش‌نامه بر اساس آلفای کرونباخ و تحلیل عاملی تاییدی بدست آمده و تایید شد. پایایی خرده آزمون‌های پرسش‌نامه به ترتیب فردی، آموزشی و خانوادگی ۰/۸۹، ۰/۸۵، ۰/۸۲ گزارش شد. پایایی کلی پرسش‌نامه نیز ۰/۸۷ گزارش شد. برای احراز روایی پرسش‌نامه در ابتدا بر مبنای نظریات کارشناسان و اعضاء هیئت علمی دانشکده علوم تربیتی دانشگاه فردوسی مشهد روایی محتوایی کسب شد و در اجرای نهایی از تحلیل عاملی تاییدی استفاده گردید. شاخص‌های حاصل از اجرای تحلیل عاملی تاییدی پرسش‌نامه افت تحصیلی روایی مناسب را نشان داد.

$$(\chi^2 = 2401/83 \quad df = 968 \quad GFI = 0/88 \quad RSMI = 0/043)$$

تجزیه و تحلیل داده‌ها

به منظور بررسی سوالات پژوهش از و تجزیه و تحلیل رگرسیون چند متغیره استفاده شد. برای سوال‌های اول تا سوم در ابتدا شاخص افت تحصیلی با استفاده از نمرات خام معدل گزارش شده توسط دانشجویان به دست آمده و سپس به مقایسه میزان افت تحصیلی و نیز مقایسه تاثیر جنسیت و رشته تحصیلی بر افت تحصیلی در میان دانشجویان سه گروه از روش تجزیه و تحلیل واریانس (ANOVA) استفاده گردید.

جهت بررسی سوالات چهارم تا ششم نیز نمرات مربوط به مقیاس‌های عوامل فردی (سوالات ۱ تا ۱۷)، عوامل آموزشی (سوالات ۱۸ تا ۳۸) و عوامل خانوادگی (سوالات ۳۹ تا ۴۶) به عنوان شاخص برای هر یک از این سه متغیر در نظر گرفته شد و سپس برای مقایسه تاثیر

مقایسه میزان و عوامل موثر بر افت تحصیلی در میان دانشجویان ایرانی و افغانی / ۱۰۹

هر یک از این عوامل در افت تحصیلی از دید دانشجویان هر کدام از دانشگاه‌ها از روش تجزیه و تحلیل واریانس چند متغیره (MANOVA) استفاده گردیده و داده‌ها مورد آزمون و تجزیه و تحلیل قرار گرفتند.

جدول ۱- تحلیل واریانس عاملی (جنسیت، گروه دانشگاهی و رشته تحصیلی)

افت تحصیلی (معدل)

منبع تغییرات	میانگین مجذورات	شاخص F	معناداری
جنسیت	7/86	3/97	0/04
رشته تحصیلی	14/02	7/09	0/00
گروه	33/42	16/90	0/00
جنسیت و گروه دانشگاهی	1/41	0/71	0/49
رشته تحصیلی و گروه دانشگاهی	7/37	3/72	0/00
جنسیت، گروه دانشگاهی و رشته تحصیلی	7/86	3/97	0/03

جدول ۲- آزمون تعقیبی شفه برای گروه

گروه ۱	گروه ۲	تفاوت میانگین (۱-۲)	خطای ولایتدار	معناداری
فردوسی	هرات	0/94*	0/10	0/00
	افغانی	0/95*	0/24	0/00
هرات	فردوسی	-0/94*	0/10	0/00
	افغانی	0/10	0/24	0/99
افغانی	فردوسی	-0/95*	0/24	0/00
	هرات	-0/01	0/24	0/99

جدول ۳- آزمون تعقیبی شفه برای رشته تحصیلی

معناداری	خطای ولایتدارد	تفاوت میانگین 1- (2)	رشته ۲	رشته ۱
0/00	0/20	-0/87*	کشاورزی	علوم پایه
1	0/18	0/00	ادبیات	
0/00	0/24	-1/11*	حقوق	
0/07	0/21	-0/69	اقتصاد	
0/86	0/18	0/25	مهندسی	
0/00	0/20	0/87*	علوم پایه	کشاورزی
0/00	0/17	0/87*	ادبیات	
0/95	0/23	-0/23	حقوق	
0/97	0/20	0/18	اقتصاد	
0/00	0/16	1/12*	مهندسی	
1	0/18	-0/00	علوم پایه	ادبیات
0/00	0/17	-0/87*	کشاورزی	
0/00	0/21	-1/11*	حقوق	
0/01	0/18	-0/69*	اقتصاد	
0/70	0/14	0/25	مهندسی	
0/00	0/24	1/11*	علوم پایه	حقوق
0/95	0/23	0/23	کشاورزی	
0/00	0/21	1/11*	ادبیات	
0/70	0/24	0/42	اقتصاد	
0/00	0/21	1/36*	مهندسی	
0/07	0/21	0/69	علوم پایه	اقتصاد
0/97	0/20	-0/18	کشاورزی	
0/01	0/18	0/69*	ادبیات	
0/70	0/24	-0/42	حقوق	
0/00	0/18	0/94*	مهندسی	
0/86	0/18	-0/25	علوم پایه	مهندسی
0/00	0/16	-1/12*	کشاورزی	
0/70	0/14	-0/25	ادبیات	
0/00	0/21	-1/36*	حقوق	
0/00	0/18	-0/94*	اقتصاد	

مقایسه میزان و عوامل موثر بر افت تحصیلی در میان دانشجویان ایرانی و افغانی / ۱۱۱

جدول ۴- آزمون معناداری پیلایز تریس مربوط به ترکیب خطی عوامل موثر بر افت

تحصیلی بر اساس گروه دانشگاهی				
اثر	ارزش	درجه آزادی	F	معناداری
گروه	0/13	18/36	6	0/00

جدول ۵- واریانس چند متغیری اثرات اصلی و تعاملی گروه دانشگاهی در عوامل

موثر بر افت تحصیلی					
اثرات	متغیرهای وابسته	درجه آزادی	میانگین مجزورات	شاخص F	معناداری
گروه	خانوادگی	2	737/57	13/78	0/00
	فردی	2	47/78	0/36	0/695
	آموزشی	2	7283/88	38/30	0/00

جدول ۶- آزمون تعقیبی شفه

متغیر وابسته	گروه ۱	گروه ۲	تفاوت میانگین (۱-۲)	خطای ولایتدار	معناداری
خانوادگی	فردوسی	هرات	$-2/23^*$	0/54	0/00
		افغانی	$-4/27^*$	1/00	0/00
		فردوسی	$2/23^*$	0/54	0/00
	افغانی	هرات	$-2/04$	1/00	0/12
		فردوسی	$4/27^*$	1/00	0/00
		هرات	$2/04$	1/00	0/12
فردی	فردوسی	هرات	$0/14$	0/85	0/98
		افغانی	$-1/19$	1/57	0/74
		فردوسی	$-0/14$	0/85	0/98
	افغانی	هرات	$-1/34$	1/57	0/69
		فردوسی	$1/19$	1/57	0/74
		هرات	$1/34$	1/57	0/69
آموزشی	فردوسی	هرات	$-8/74^*$	1/02	0/00
		افغانی	$-0/43$	1/89	0/97
		فردوسی	$8/74^*$	1/02	0/00
	افغانی	هرات	$8/30^*$	1/90	0/00
		فردوسی	$/43^*$	1/89	0/97
		هرات	$-8/30^*$	1/90	0/00

نتایج

در پاسخ به سوال ۱ با توجه به نتایج جدول ۱، در گروه‌های دانشگاهی مختلف از لحاظ افت تحصیلی تفاوت معناداری مشاهده شد ($F_{(2,671)} = 16/90, P < 0/0005$). بر مبنای نتایج جدول ۲، آزمون تعقیبی شفه نشان داد در میزان افت تحصیلی گروه دانشگاه فردوسی با گروه دانشگاه هرات ($0/94, P < 0/0005$) تفاوت میانگین) تفاوت معناداری وجود داشت. به این معنا که گروه دانشگاه هرات از گروه دانشگاه فردوسی دارای افت تحصیلی بیشتری بوده و در

مقایسه میزان و عوامل موثر بر افت تحصیلی در میان دانشجویان ایرانی و افغانی / ۱۱۳

میان گروه افغانی ها و ایرانی های دانشگاه فردوسی ($P < 0/005$, $0/95 =$ تفاوت میانگین) نیز تفاوت معناداری وجود دارد. یعنی گروه افغانی ها نسبت به گروه ایرانی های دانشگاه فردوسی دارای افت تحصیلی بیشتری بوده است. در پاسخ به سوال ۲، نتایج تفاوت معناداری میان افت تحصیلی دختران و پسران مشاهده نشد ($F_{(1,671)} = 3/97$, $P = 0/04$).

با توجه به نتایج گزارش شده در جدول شماره ۳، تفاوت معناداری ($16/90$, $F_{(5,671)} = P < 0/005$) در میان رشته های تحصیلی و افت تحصیلی مشاهده شد. در افت تحصیلی دانشجویان دانشکده کشاورزی و علوم ($P < 0/05$, $0/87 =$ تفاوت میانگین) تفاوت معناداری وجود دارد و دانشجویان دانشکده علوم از دانشجویان دانشکده کشاورزی افت تحصیلی بیشتری دارند. در افت تحصیلی دانشجویان دانشکده های ادبیات و کشاورزی ($P < 0/05$, $0/87 =$ تفاوت میانگین) تفاوت معناداری وجود دارد و دانشجویان دانشکده ادبیات نسبت به دانشجویان دانشکده کشاورزی افت تحصیلی بیشتری دارند. افت تحصیلی در میان دانشجویان دانشکده های مهندسی و کشاورزی ($P < 0/05$, $1/12 =$ تفاوت میانگین) تفاوت معناداری دارد و دانشجویان دانشکده مهندسی از دانشجویان دانشکده کشاورزی افت تحصیلی بیشتری دارند. در افت تحصیلی دانشجویان حقوق و دانشکده ادبیات ($1/11 =$ $P < 0/05$ تفاوت میانگین) تفاوت معناداری وجود دارد و دانشجویان دانشکده ادبیات از دانشجویان حقوق افت تحصیلی بیشتری دارند. افت تحصیلی در میان دانشجویان حقوق و مهندسی ($P < 0/05$, $1/36 =$ تفاوت میانگین) تفاوت معناداری دارد و افت تحصیلی دانشجویان دانشکده مهندسی نسبت به دانشجویان حقوق بیشتر است. و در افت تحصیلی دانشجویان دانشکده های اقتصاد و مهندسی ($P < 0/05$, $0/94 =$ تفاوت میانگین) تفاوت معناداری وجود دارد و افت تحصیلی دانشجویان مهندسی نسبت به دانشجویان اقتصاد بیشتر است.

با توجه به نتایج ارائه شده در جدول شماره ۵، عوامل موثر بر افت تحصیلی از دیدگاه دانشجویان ایرانی و افغانی دانشگاه فردوسی و دانشگاه هرات دارای تفاوت معناداری است. اما

عوامل فردی موثر بر افت تحصیلی ($F=0/36$, $P<0/0005$) از دیدگاه دانشجویان در میان گروه‌های دانشگاهی تفاوت معناداری نداشت. ولی میان عوامل خانوادگی موثر بر افت تحصیلی از دیدگاه دانشجویان ایرانی و افغانستانی دانشگاه فردوسی و دانشگاه هرات ($F=13/78$, $P<0/0005$) تفاوت معناداری وجود دارد. بر مبنای نتایج ازمون تعقیبی شفه عوامل خانوادگی موثر بر افت تحصیلی از دیدگاه دانشجویان دانشگاه فردوسی و هرات ($P<0/0005$ و $-2/23$ =تفاوت میانگین) و دانشجویان افغانی و ایرانی دانشگاه فردوسی ($P<0/0005$ و $-4/27$ =تفاوت میانگین) دارای تفاوت معنا داری بود که با توجه به تفاوت میانگین گروه‌ها، تاثیر عوامل خانوادگی بر افت تحصیلی از دیدگاه دانشجویان دانشگاه هرات بیشتر از دانشگاه فردوسی و در گروه دانشجویان افغانی دانشگاه فردوسی بیش از دانشجویان ایرانی این دانشگاه است.

بر اساس نتایج جدول شماره ۶، عوامل آموزشی موثر در افت تحصیلی از دیدگاه دانشجویان در میان گروه‌های دانشگاهی ($F=38/30$, $P<0/0005$) دارای تفاوت معنا داری بود. با توجه به بررسی دقیق‌تر و نتایج به دست آمده در جدول ۴-۱۰ تاثیر عوامل آموزشی از دیدگاه دانشجویان دانشگاه فردوسی با دانشگاه هرات ($P<0/0005$ و $-۸/۷۴$ =تفاوت میانگین) و گروه دانشگاه هرات با دانشجویان افغانی دانشگاه فردوسی ($P<0/005$ و $۸/۳۰$ =تفاوت میانگین) دارای تفاوت معناداری بود. و با توجه به تفاوت میانگین‌ها تاثیر عوامل آموزشی موثر بر افت تحصیلی از دیدگاه دانشجویان دانشگاه هرات بیش از دانشجویان ایرانی و افغانی دانشگاه فردوسی بود. ولی میان تاثیر این عوامل از دیدگاه دانشجویان ایرانی و افغانی دانشگاه فردوسی ($P=0/97$ و $-۰/۴۳$ =تفاوت میانگین) تفاوت معنادار نبود.

بحث و نتیجه گیری

به طور خلاصه بر مبنای نتایج ارائه شده می‌توان این گونه بیان کرد که افت تحصیلی در میان گروه‌های دانشگاهی دارای تفاوت معناداری است. میزان افت تحصیلی در دانشگاه هرات

مقایسه میزان و عوامل موثر بر افت تحصیلی در میان دانشجویان ایرانی و افغانی / ۱۱۵

بیش از دانشگاه فردوسی و میزان افت تحصیلی گروه افغانی بیش از گروه ایرانی دانشگاه فردوسی بود.

با در نظر گرفتن این موضوع که سیستم تازه احیاء شده آموزش عالی کشور افغانستان، در راستای ارتقاء سطح کیفی آموزش دچار نقائصی همچون کمبود پرسنل و نیروی انسانی مجرب، امکانات و تسهیلات آموزشی، ضعف در برنامه ریزی و عدم استفاده از سیستم‌های نوین آموزشی می‌باشد قطعاً وجود این مشکلات به صورت مشخص بر روند پیشرفت تحصیلی دانشجویان تاثیر گذار بوده است. در این راستا نتایج حاصل از این سوال پژوهش با تحقیقات هزاوه ای (۱۳۸۴)، رنزولی (۱۹۹۹) و لوگان (۲۰۰۴) که حاکی از وجود رابطه میان ضعف عملکرد نظام آموزشی، نامناسب بودن شیوه‌های تدریس و ارزش‌یابی، تراکم جمعیت در کلاس، فشردگی برنامه‌های درسی، کمبود کتاب‌های درسی و کمک آموزشی و عدم تسهیلات و امکانات کمک‌آموزشی، بر افت تحصیلی فراگیران است، همسویی دارد.

از سوی دیگر با توجه به مشکلات اقتصادی حاکم بر جامعه، وضعیت نابسامان وضعی اقتصادی، تاثیر بسزایی در میزان موفقیت و پیشرفت تحصیلی دانشجویان دانشگاه هرات داشته است زیرا تعداد قابل توجهی از دانشجویان افغان به ویژه در گروه پسران، اکثراً شاغل بوده و برای تامین مخارج خانواده به کار می‌پردازند. که این مشغولیت‌ها به نوعی باعث محدودیت آنها در راستای رسیدگی به امور تحصیلی و در نهایت افت تحصیلی ایشان شده‌است. نتایج تحقیقات خورشیدی (۱۳۸۱)، منیری و همکاران (۱۳۸۵) و رانسدل و همکاران (۲۰۰۱)، در رابطه با افزایش افت تحصیلی در میان دانشجویان شاغل و نیز رابطه معکوس میان وضعیت اقتصادی و درآمد خانواده با افت تحصیلی، با این یافته پژوهش همخوانی دارد.

نتایج آزمون‌ها نشان داد میان عوامل فردی موثر بر افت تحصیلی از دیدگاه دانشجویان سه گروه، تفاوت معنادار نیست. اما در عوامل خانوادگی و عوامل آموزشی تفاوت معناداری مشاهده شد. با توجه به تفاوت میانگین گروه‌ها، تاثیر عوامل خانوادگی از دیدگاه دانشجویان

دانشگاه هرات بیشتر از دانشگاه فردوسی و در گروه دانشجویان افغانی دانشگاه فردوسی بیش از دانشجویان ایرانی این دانشگاه است. و تاثیر عوامل آموزشی از دیدگاه دانشجویان دانشگاه هرات بیش از دانشجویان ایرانی و افغانی دانشگاه فردوسی بود. ولی میان تاثیر این عوامل در میان دانشجویان ایرانی و افغانی دانشگاه فردوسی تفاوت معنادار نبود.

با توجه به مطالب فوق‌الذکر میان دو کشور افغانستان از لحاظ وضعیت اجتماعی، اقتصادی و علمی تفاوت‌های اساسی وجود دارد ولی با توجه به ماهیت و پیشینه فرهنگی مشترک در میان این دو کشور، یافته‌های پژوهش در رابطه با عدم تفاوت در عوامل فردی موثر بر افت تحصیلی از دیدگاه دانشجویان دو دانشگاه هرات و فردوسی، این گونه قابل توضیح می‌باشد که با توجه به کلیت فرهنگ شرقی در دو کشور ایران و افغانستان و نیز نقاط مشترک مهمی همچون دین، زبان و فرهنگ و تمدن اسلامی، و از آن گذشته تاثیر هم‌جواری و قرابت جغرافیایی میان ولایت هرات و ولایت خراسان رضوی، عدم تفاوت در میزان تاثیرگذاری عوامل فردی بر افت تحصیلی از دیدگاه دانشجویان این دانشگاه‌ها قابل توجیه است. اگر چه تبیین دقیق‌تر و جامع‌تر این نتیجه نیازمند تحقیقات گسترده‌تر در این زمینه خواهد بود.

چنانچه قبلاً نیز ذکر شد وجود جو ناامنی و درگیری‌های نظامی در طول سه دهه در افغانستان، علاوه بر ایجاد و بروز و ظهور انواع نابسامانی‌های اقتصادی و فرهنگی و اجتماعی باعث صدمات جبران ناپذیری بر روح و روان مردم این سرزمین گردیده است. از طرف دیگر عدم ثبات اقتصادی، والدین را بر آن داشته است که به جای تمایل داشتن به دانش‌اندوزی فرزندان‌شان بیشتر به فکر تامین معاش خانواده خویش باشند. اگر چه پس از روی کار آمدن دولت جدید و ایجاد ثبات نسبی تا حدی از شدت این مشکلات کاسته شده ولی با این وجود ثمرات و اثرات آن به طور طبیعی دامن گیر نسل جوان فعلی و حتی نسل‌های بعدی نیز خواهد بود. بر این مبنا عدم انگیزه و تمایل والدین به تحصیل فرزندان و نیز پایین بودن سطح تحصیلات والدین و مشکلات اقتصادی و اجتماعی دلیل اصلی در پررنگ‌بودن تاثیر عوامل خانوادگی در افت تحصیلی از دیدگاه دانشجویان دانشگاه هرات است. از سوی دیگر مهاجرین

مقایسه میزان و عوامل موثر بر افت تحصیلی در میان دانشجویان ایرانی و افغانی / ۱۱۷

افغانی مقیم ایران نیز در بسیاری موارد از جمله مشکلات معیشتی و اقتصادی و نیز نیافتن فرصت برای ارتقاء سطح تحصیلات خویش در این ماجرا با هموطنان خویش هم داستان هستند. لذا با توجه به مطالب فوق‌الذکر یافته‌های پژوهش برای سوال ۵ با نتایج تحقیقات منیری (۱۳۸۵)، چنگیزی آشتیانی و همکاران (۱۳۸۸)، فتحی (۱۳۸۸) و اکرمی ابرقوئی (۱۳۸۸)، و زاپالا (۲۰۰۲) که حاکی از تاثیر نگرش والدین نسبت به تحصیل فرزندان، ارزش و اهمیت- گذاری آنان به تحصیل، و نیز رابطه میان وضعیت اقتصادی و افت تحصیلی در میان دانش- آموزان و دانش‌جویان می‌باشد، همخوانی دارد.

و در نهایت اینکه با توجه به توضیحاتی که پیرامون مسائل و معضلات موجود در سیستم آموزش عالی کشور افغانستان ارائه شد و با توجه به اینکه دانشجویان ایرانی و افغانی دانشگاه فردوسی هر دو از محیط و امکانات آموزشی مساوی بهره‌مند هستند، یافته‌های پژوهش برای سوال ۶ با نتایج تحقیقات اکبری و همکاران (۱۳۸۸) و محمودی (۱۳۸۲) همخوان است.

محدودیت‌ها و پیشنهادات پژوهش

به علت ناهمخوانی میان رشته‌های موجود در دو دانشگاه امکان بررسی تمام رشته‌ها وجود نداشت لذا نمی‌توان نتایج را با قطعیت کامل به کلیه زیر گروه‌های هر رشته تعمیم داد. و از آنجا که این پژوهش برای اولین بار به مقایسه میان یکی از دانشگاه‌های دولت ایران و افغانستان پرداخته‌است، با توجه به متعدد بودن تعداد دانشگاه‌ها در هر دو کشور نتایج حاصله قابلیت تعمیم به کل دانشگاه‌های ایران و افغانستان را ندارد. و از سوی دیگر به علت گستردگی مولفه‌های موجود در هر یک از مقیاس‌های پرسش‌نامه افت تحصیلی امکان بررسی بیشتر و جزئی‌تر برای پژوهشگر وجود نداشت.

بر این اساس پیشنهاد می‌شود با توجه به نتایج پژوهش حاضر و اهمیت و ضرورت بررسی و شناسایی عوامل موثر بر افت تحصیلی، تحقیقاتی در زمینه شناسایی این عوامل در کلیه ولایت‌ها و ولایات افغانستان صورت گیرد و علاوه بر آن پژوهش‌هایی در زمینه رابطه میان

سبک‌های فرزند پروری، جهت‌گیری‌های مذهبی، هوش هیجانی و دیگر مولفه‌های مربوطه و بررسی ارتباط آنان با پیشرفت تحصیلی دانشجویان انجام شود. با در نظر گرفتن اشتراکات فرهنگی موجود بین دو کشور ایران و افغانستان هر کدام از عوامل فردی و آموزشی و خانوادگی به صورت گسترده‌تر و عمیق‌تر در میان دانشجویان این دو کشور مورد بررسی قرار گرفته و نقاط اشتراک و افتراق شناسایی شود. و مطالعات مشابه بین فرهنگی در موضوعات آموزشی دیگری همچون عوامل موثر بر پیشرفت تحصیلی، شیوه‌های تدریس، سبک‌های یادگیری، اهداف پیشرفت و ... اجرا شود تا قدرت تعمیم‌پذیری نتایج افزایش یابد.

منابع

- افروز، غلامعلی (۱۳۷۵). روان‌شناسی تربیتی. تهران: انتشارات انجمن اولیاء و مربیان کشور.
- اکبری، حسین؛ میر حسینی، فخرالسادات؛ تقربی، زهرا و فخاریان، اسماعیل (۱۳۸۹). همبستگی عوامل موثر بر پیشرفت دانش‌آموختگان. پنجمین سمینار سراسری بهداشت روان، ۱۶-۱۵.
- اکرمی ابرقوئی، علی اصغر (۱۳۸۸). بررسی افت تحصیلی و عوامل موثر بر آن در میان دانش‌آموزان دبیرستانی شهرستان ابرکوه. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید باهنر کرمان.
- چنگیزی آشتیانی، سعید؛ شمسی، محسن و محمد بیگی، ابو الفضل (۱۳۸۸). فراوانی افت تحصیلی و برخی از عوامل موثر بر آن از دیدگاه دانشجویان علوم پزشکی اراک. مجله دانشگاه علوم پزشکی اراک، ۴، ۳۳-۱۴.
- خورشیدی، احمد؛ تقدسی، محسن و اطهری‌زاده، محمود (۱۳۸۱). بررسی وضعیت تحصیلی دانشجویان رشته پزشکی مقطع علوم پایه دانشگاه پزشکی علوم پزشکی همدان. طب و تغذیه، ۴۵، ۲۱-۱۶.

مقایسه میزان و عوامل مؤثر بر افت تحصیلی در میان دانشجویان ایرانی و افغانی / ۱۱۹

- زارع، مریم (۱۳۸۶). بررسی انعطاف پذیر و انسجام خانواده با جهت گیری هدف فرزندان. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شیراز.
- سامانی، سیامک (۱۳۸۱). مدل علی بررسی همبستگی خانوادگی، استقلال عاطفی و سازگاری. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شیراز.
- فتحی آذر، اسکندر (۱۳۷۲). عوامل مؤثر در پیشرفت تحصیلی فراگیران کشورهای جهان سوم. مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی تبریز، ۱۴۸ و ۱۴۹، ۱۳۰-۱۲۴.
- فتحی، محمد هوشیار (۱۳۸۸). شناسایی عوامل آموزشی مؤثر بر افت تحصیلی دانش آموزان پسر شاخه کار دانش شهر سنندج در سال تحصیلی ۸۸-۸۹. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبائی.
- محمودی، فیروز (۱۳۸۲). بررسی رابطه بین ویژگیهای فردی دبیران با کیفیت آموزشی آنها و پیشرفت تحصیلی فراگیران دوره متوسطه شهر تبریز با تاکید بر روش فلندرز. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تبریز.

Bloom, B.S. (1959). Human characteristics and school learning. New York: McGraw – Hill.

Bradley, R.H. (1993). Competence and the over justification effect: A developmental study. Journal of Personality and Social Psychology. 37, 1462-1468.

Fuligni, A.J.(۱۹۹۷) The academic achievement of adolescents from immigrant families: The roles of family background, attitudes, and behavior. Child development, ۶۸, ۳۵۱-۳۶۳.

Gage, N.L., & Berliner, D.C.(1992).Education psychology(5th ed) Hopewell, NJ: Houghton Mifflin.

Gagne , F.(2001). Mind-set and close relationship: When bias leads to(in) accurate predictions. *Journal of Personality and Social Psychology*. 81 , 85-96.

Logan, L. R. (2004). Factors that influence students academic performance. *Journal of College Student*. 38,23-50

Ransdell, S., Haekins, C.M. & Adams, R. (2001)."Results of the study". *International Journal of Educational Research*. 35, 373-389.

Renzulli, J. S., Baum, S. M., Hebert, T., Mc Cluskey, K. W. (1999). Reversing underachievement through enrichment. *Reclaiming Children and Youth*. 7, 217-223.

Reynolds, A. J.(۱۹۹۱). The middle schooling process: Influences on science and mathematics achievement from the longitudinal study of American youth. *Adolescence*. ۲۶, ۱۳۳-۱۵۸.

Slavin, R. E. (2006) *Education psychology: Theory and practice*(8th ed.)New york: Pearson.

urkum, A. S., Kiltas, A., Biyik, N. & Yemenici, B. (2005). The investigation of university student perceptions about family functioning. *International Review*. 5, 253-262.

Wiker, A.W. (1992). Making sense of environments. In W. B. Walsh, K. H. Craik, Price, R. H.(Eds.). *Person-environment psychology: Models and perspectives*. (157-192). Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Zappala, G. (2002). The influence of economic disadvantage in the academic performance. *J. Sociology*. 38,115-125.

«سیاست و حکومت در قرآن»

علی نقی فیاض^۱

چکیده

رسالت اصلی قرآن کریم، تمهید سعادت افراد جامعه در هردو بخش از حیات دنیوی و اخروی بشر است. این سند جاویدان، افزون بر ارائه مسائل عقیدتی و اخلاقی، در تلاش برای شکل دادن به ساختار اجتماعی براساس رهنمودهای الهی نیز بوده است. از این رو، پیوند دین با سیاست و حکومت، بیان گر این مطلب است که قرآن کریم، به عنوان معتبرترین سند حقانیت دین مقدس اسلام، پایگاه محکم و متینی است که باید اساس زندگی جمعی و فردی بر آن بنا شود.

واژگان کلیدی: دین، سیاست، حکومت، جامعیت.

مقدمه

بحث سیاست و حکومت در قرآن ارتباط نزدیک با مبحث جامعیت قرآن دارد. نقطه تمرکز مباحث این است که حدود بیانات قرآن تا کجا بوده و جامعیت آن، به چه معنی است. پیش از پرداختن به مفهوم جامعیت قرآن، لازم است نکاتی را به عنوان مقدمه متذکر شویم:

۱. سؤال اصلی: پرسش اساسی این است که آیا قرآن کریم هدفی صرفاً اخروی داشته یا این

که افزون بر آن، رسالتش دخالت در امور دنیایی مردم نیز بوده است؟

۲. فرضیه تحقیق: فرض ما بر این نکته مبتنی است که منابع دینی، از جمله قرآن کریم، دنیا

و آخرت را دو بخش از حیات انسان در نظر می گیرند و رسالت اصلی قرآن کریم را هدایت انسان در آن بخش ها می دانند.

^۱ استاد دیپارتمنت حقوق موسسه تحصیلات عالی اشراق

۳. ساماندهی تحقیق: با عنایت به نکات فوق، پژوهش حاضر حول دو محور کلی «تفکیک دین از سیاست و حکومت» و «پیوند دین با سیاست و حکومت» سامان یافته است. پیش از آن، به صورت اختصار مفهوم جامعیت قرآن را مورد بررسی قرار می‌دهیم. درباره مفهوم جامعیت قرآن و جهت‌گیری رهنمودهای دینی، نظرات گوناگونی ابراز شده که برخی از آن‌ها به شرح زیراند:

۱. جامعیت به معنای پرداختن به مسائل فردی و جمعی؛
 ۲. جامعیت به معنای پرداختن به مسائل عقیدتی، اخلاقی و عملی؛
 ۳. جامعیت به معنای بیان احکام و برنامه‌ها و شیوه‌های اجرا؛
 ۴. جامعیت به معنای احکام عبادی و ارزشها در ارتباط انسان با خدایش.^۲
- این محورها، اساس چهار نظریه عمده^۳ درباره رابطه دین با سیاست و حکومت را تشکیل می‌دهند که در ذیل خلاصه آن‌ها را متذکر می‌شویم:

الف) نظریه جدایی دین و سیاست: این نظریه، دین را به طور کلی در حوزه ارتباط فردی انسان و خدا منحصر می‌داند و نسبت به حوزه اجتماعی زندگی انسان، دین را بی تفاوت معرفی می‌کند.

ب) نظریه پیوند دین با سیاست و نه حکومت: این دیدگاه منکر وجود راهبردهای کلان سیاسی در دین و قرآن نیست. دستورات دینی را نیز منحصر به حوزه زندگی خصوصی افراد نمی‌داند و دین را نسبت به ابعاد اجتماعی انسان، دارای نظر و عقیده می‌داند. اما از مجموعه تعالیم دین و آیات قرآنی هرگز ارائه نظام حکومتی یا تکفل حکومت را به دست نمی‌آورد.

ج) نظریه پیوند دین با سیاست و ارتباط دین و حکومت: این دیدگاه گرچه دین را دارای شوؤن و ابعاد اجتماعی می‌بیند و راهبردهای خاص حکومتی را از قرآن و متون دیگر برداشت

^۲ - مهدی مهریزی، نگاهی تاریخی به مسأله فقه و زمان، مجله آئینه پژوهش، ش ۳۶، ص ۱۶ و ۱۷.

^۳ - برای اطلاع بیشتر در این زمینه، ر.ک: کاظم قاضی زاده، سیاست و حکومت در قرآن، ص ۲۴-۹۰.

می‌نماید، اما به این نکته اذعان دارد که آنچه در مجموعه شریعت وجود دارد، همه آنچه را که در اداره یک حکومت لازم است تأمین نمی‌کند.

(د) نظریه پیوند دین با سیاست و حکومت: این دیدگاه که می‌توان آن را دیدگاهی در بالاترین و گسترده‌ترین سطح دانست، حوزه دخالت دین را در سیاست بسیار وسیع می‌داند و دین را متکفل ارائه برنامه جامع زندگی انسان در همه ابعاد از جمله ابعاد اجتماعی آن می‌داند و بر لزوم استناد مجموعه راهبردهای حکومتی به دین تأکید دارد. این دیدگاه از دیرباز طرفدارانی داشته است و یکی از مشهورترین دیدگاه‌های اسلامی محسوب می‌شود.

نویسنده کتاب «سیاست و حکومت در قرآن» پس از بررسی مفصل این دیدگاه‌ها و نقد و ارزیابی ادله هر کدام، نظریه «پیوند دین با سیاست و ارتباط دین و حکومت» را به عنوان نظریه منتخب معرفی می‌کند.

به نظر می‌رسد که نظریه انتخابی وی با دیدگاهی که بر «پیوند دین با سیاست و حکومت» تأکید دارد، تفاوت ماهوی چندانی نداشته باشد؛ زیرا از یک سو، نویسنده «به توجه فی الجمله دین و قرآن به حوزه مسائل حکومتی و طرح بعضی از جزئیات لازم»^۴ اذعان دارد و برای پذیرش نظریه چهارم، همین توجه فی الجمله نیز کفایت می‌کند. از سوی دیگر، طرفداران نظریه چهارم نیز مقصودشان این نیست که گزاره‌های دینی مرتبط با سیاست و حکومت باید تمام جزئیات آنچه را که در اداره یک حکومت لازم است شرح داده باشد؛ بلکه آنچه که در مجموعه شریعت وجود دارد راهبردهای کلان سیاسی و حکومتی مربوط به اداره یک حکومت مطلوب است و برای تطبیق آن بر موارد جزئی باید از مکانیسم‌های دیگری که در شریعت تعبیه شده‌اند، استفاده نمود.

براساس آنچه که گفتیم، با اندکی دقت می‌توان چهار نظریه مشهور در باب ارتباط دین با سیاست و حکومت را به دو محور کلی «تفکیک دین از سیاست و حکومت» و «پیوند دین با

^۴ - پیشین، ص ۸۹

سیاست و حکومت» برگرداند و آن دو را از همدیگر متمایز ساخت. از این رو، رسالت اصلی این پژوهش، نقد و ارزیابی دیدگاه اول و مستندسازی نظریه دوم است؛ دیدگاهی که از سوی بسیاری از متکفران اسلامی مورد تقویت و تأکید فراوان قرار گرفته است.

۱. تفکیک دین از سیاست و حکومت

طرفداران این دیدگاه قلمرو دین را در مباحث اخروی و روابط انسان با خدایش محدود می‌کنند. به اعتقاد آنها، دین تنها در قلمرو محدودی دخالت می‌کند و ما باید «حداقل انتظار» را از دین داشته باشیم. طرفداران جدایی دین از سیاست، برای تمایز قایل شدن میان مسائلی که دین متکفل بیان آنهاست با سایر مسائل که از قلمرو دین بیرون می‌باشد، این نکته را متذکر می‌شوند که دین فقط در اموری که مربوط به آخرت هست دخالت می‌کند و کاری به دنیای مردم ندارد. بنابراین، سیاست از زمره امور دنیایی است و دین تنها مربوط به آخرت است و نه دین باید در حوزه سیاست دخالت کند و نه سیاست در حوزه دین دخالتی داشته باشد.^۵

برخی از طرفداران این نظرگاه، درباره جهت‌گیری اصلی دین و هدف قرآن‌کریم معتقدند که غرض اصلی خداوند از ارسال رسل و انزال کتب، کارهای این جهانی نیست^۶ و قرآن به منظور سامان دادن به معیشت ما در این جهان نازل نگردیده، بلکه تعلیمات دینی علی‌الاصول برای حیات اخروی جهت‌گیری شده‌اند. آنان حداکثر دخالت دین در امور دنیوی را از این جهت که به زندگی اخروی بهتر کمک کند، می‌دانند:

«دین علی‌الاصول برای تأمین سعادت اخروی آمده است اما چون راه ما آدمیان از دنیا می‌گذرد به میزانی که دنیا می‌تواند در کار آخرت امداد کند، مورد توجه دین قرار می‌گیرد.»^۷

در این سخن که دین هدفی صرفاً اخروی داشته و به میزانی که دنیا بتواند در کار آخرت کمک کند، مورد توجه آن قرار گرفته است، موارد نقد بسیار است. از جمله با این پرسش

^۵ - محدثی مصباح، نظریه سیاسی اسلام، ج ۱، ص ۵۳.

^۶ - رک: عبدالکریم سروش، مدارا و مدیریت، ص ۱۲۰-۱۴۴، مجتهد شبستری، ایمان و آزادی، ص ۸۵، علی عبدالرازق، الاسلام و اصول‌الحکم، ص ۴۵ و حسین بشیریه، دیپلاسی بر جامعه شناسی سیاسی ایران، ص ۱۵۹.

^۷ - عبدالکریم سروش، بسط تجربه نبوی، ص ۱۸۲.

اساسی مواجه می‌گردد که در منابع دینی، آموزه‌ها و رهنمودهای فراوانی درباره ساماندهی و تنظیم روابط انسان با انسان‌های دیگر و تنظیم امور دنیوی آنها وجود دارد. با این وصف، چگونه می‌توان پذیرفت که رسالت دین دخالت در امور دنیایی مردم نبوده و هدفی صرفاً اخروی داشته است؟ تفصیل بیشتر در این مورد را در مبحث بعدی پی می‌گیریم.

۲. پیوند دین با سیاست و حکومت

گرایش غالب در میان اندیشمندان اسلامی نسبت به قلمرو دین، نگاهی از بالا به پایین به همه پدیده‌ها، از جمله سیاست و حکومت، است. طرفداران این دیدگاه، معتقدند که:

«ما وقتی دستورات دین را ملاحظه می‌کنیم، پی می‌بریم که قلمرو دین محدود به مسائل فردی نیست، بلکه مسائل اجتماعی، از قبیل مسائل خانوادگی، مسأله ازدواج، طلاق و تجارت را در بر می‌گیرد و محدوده حلال و حرام و وجه ارزشی آنها را بیان می‌کند. در واقع، دین با بیان وجه ارزشی آن امور، جهت حرکت آنها را تبیین می‌کند و می‌گوید امور با چه شاکله‌ای به سمت خداوند جهت می‌گیرند و با چه شاکله‌ای به سوی شیطان تمایل دارند؛ چیزی که علم از بیان آنها عاجز است. بنابراین، همان‌گونه که رفتار فردی ما در سعادت و یا شقاوت ما تأثیر دارند، رفتار ما در امور سیاسی و اجتماعی نیز در شقاوت و یا سعادت ما تأثیر دارند؛ بلکه تأثیر آنها در این بخش افزون‌تر است. براین اساس، آیا می‌توان گفت نحوه اداره جامعه هیچ ارتباطی با سعادت نهایی انسان و یا شقاوت او ندارد و افراد جامعه مختارند که هر سبک و روشی را خواستند برای سامان‌دهی جامعه خود برگزینند و دین دخالتی در آن ندارد؟»^۸

طرفداران این دیدگاه حوزه دخالت دین در عرصه حیات اجتماعی را در مقایسه با سایر مکاتب بشری، بسیار گسترده می‌دانند و جهت‌گیری اصلی مجموعه تعلیمات دینی و آیات قرآنی را ارائه برنامه جامع زندگی در همه ابعاد ذکر می‌کنند.

^۸ - محدثی مصباح، نظریه سیاسی اسلام، ج ۱، ص ۵۹.

البته باید یادآور شد که در مواردی دین اسلام همه جزئیات را بیان کرده است؛ مثل عبادات و در مواردی دیگر در جزئیات تکلیف معین نکرده است، بلکه قواعد و اصول کلی ارائه داده است تا بر مبنای آن بتوان مسائل جزئی را مشخص کرد و مراد ایشان [مطهری] از طرحهای جزئی و کارآمد همین است.^۹

در مجموع، نظریه «پیوند دین با سیاست و حکومت» که دارای یک چارچوب نظری منطبق با واقعیت بوده و معتقد است که دین علاوه بر زندگی اخروی به زندگی دنیوی انسان نیز پرداخته، مستندترین نظریه در باب جامعیت قرآن و قلمرو دین محسوب می‌گردد.

۳. دلایل پیوند دین با سیاست و حکومت

پیش از بررسی دلایل پیوند دین با سیاست و حکومت، درباره دخالت دین در حوزه زندگی اجتماعی، می‌توان اظهار نظر چند تن از شخصیت‌های برجسته علمی و محافل آکادمیک غربی را یاد آور شد:

جرج ویگل، مفسر آمریکایی، می‌گوید:

«ما امروزه شاهد شکل‌گیری نوعی حرکت فراگیر احیاگرانه‌ی دینی، در تلاش برای «سکولاریسم زدایی از جهان» هستیم و با توجه به روند رو به رشد این نوع عرفی‌زدایی از جهان، ادیان به‌طور عام و دین اسلام به‌طور خاص از قابلیت‌های زیادی برای جهانی‌شدن برخوردارند.»^{۱۰}

به نظر می‌رسد که تحولات اخیر جهانی نیز مؤید دیدگاه ویگل باشد. به‌طور معمول، پویش سیاسی دین در مناطقی رخ داده است که تا مدت‌ها تصور بر آن بود که مذهب، حضور خود را در آن عرصه‌ها از دست داده است. به‌عنوان مثال، در گذشته گمان بر این بود که دین در اروپا به‌طور اجتناب‌ناپذیری در حال عرفی‌شدن است؛ اما به اعتقاد بسیاری از تحلیل‌گران بین‌المللی، جنگ داخلی بوسنی و هرزگوین در سالهای آغازین دهه ۱۹۹۰، میان طرفهای

^۹ - حسین عزیزی و علی غفار زاده، اندیشه اسلامی ۲، ص ۱۳۱

^{۱۰} - جف هینس، دین، جهانی‌شدن و فرهنگ سیاسی در جهان سوم، ترجمه داوودکیانی، ص ۲۰.

مسیحی و صرب از یک سو و مسلمانان بوسنی از سوی دیگر، عملاً نوعی منازعه دینی به شمار می‌رود^{۱۱} و از نقش تعیین‌کننده نظام سیاسی اسلام در چشم انداز تحولات جهانی و آینده بشر حکایت دارد.

برنارد شاو، نویسنده و محقق ایرلندی که آثار وی در دنیا معروف است، در پاسخ این سؤال که آیا ممکن است اسلام در عصر جدید دنیا را رهبری کند؟ می‌نویسد:

«من همیشه نسبت به دین محمد[ص]، به سبب خاصیت زنده بودن شگفت‌آورش، نهایت احترام را داشته‌ام، به نظر من، اسلام تنها دینی است که استعداد توافق بر حالات گوناگون و صور متغیر زندگی و مواجهه با قرون مختلف را دارد. من چنین پیش‌بینی می‌کنم و از هم‌اکنون هم آثار آن پدیدار شده است، که ایمان محمد[ص] مورد قبول اروپای فراد خواهد بود.»
وی سپس، می‌افزاید:

«به عقیده من اگر مردی چون او، صاحب اختیار دنیای جدید شود، طوری در حل مسایل و مشکلات دنیا توفیق خواهد یافت که صلح و سعادت آروزی بشر تأمین خواهد شد».^{۱۲}
برخی دیگر از پژوهش‌گران غربی نیز ضمن طرح موضوع «نسبت اسلام و پدیده‌های جدید» بر قابلیت و توانمندی آموزه‌های دینی برای انطباق و سازگار نمودن خود با پدیده‌ها و شرایط جدید زندگی بشر تأکید نموده و بر این نکته اذعان می‌کنند که، با توجه به مایه‌های قوی دموکراتیک در درون فرهنگ اسلام، قدرت انطباق آن با پدیده‌های جدید در سطح قابل توجهی قرار دارد. در این میان «جان اسپوزیتو» و دکتر «جان وال» در باب مناسبات اسلام و دموکراسی، در مقاله‌ای ضمن طرح این پرسش که «آیا دموکراسی با تجدید حیات اسلامی

^{۱۱} - همان، ص ۲۱.

^{۱۲} - برنارد شاو، رساله خداپرستی و افکار روز، ص ۴۷، به نقل از: مهدی نکویی سامانی، پیشین، ص ۲۴۹.

سازگار است؟» اظهار می‌دارند که این امر در شبکه مفاهیم دینی و متناسب با زبان و محتوای دین قابل بازسازی است.^{۱۳}

ژان ژاک روسو در کتاب *قرارداد اجتماعی* در بحث از جایگاه دین در حیات اجتماعی، ضمن برشمردن کاستی‌های ادیان دیگر، اسلام را تنها دینی می‌داند که در آن، نظام سیاسی با نظام مذهبی کاملاً هماهنگ است و چنین دینی، هم نظم اجتماعی را برقرار می‌کند و هم انسان را به سوی فضیلت و سعادت سوق می‌دهد. به اعتقاد وی:

«حضرت محمد[ص] از حکومت برداشت بسیار درستی داشت و نظام سیاسی خود را کاملاً با نظام مذهبی یکی کرد. تا زمانی که ساختار حکومت او برقرار بود، حکومت منسجم بود و خوب اداره می‌شد.»^{۱۴}

اظهارات بالا که از برجسته‌ترین شخصیت‌های علمی و استادان و پژوهش‌گران صاحب‌نظر از دانشگاه‌ها و مراکز تحقیقاتی کشورهای مختلف غربی نقل شد، همگی بر نقش منحصر به فرد نظام سیاسی اسلام در تنظیم منطقی روابط و مناسبات اجتماعی بر محور قسط و عدل تأکید دارند، و از گسترش یافتن آن تا اقصی نقاط عالم به منظور بسط ارزشهای انسانی و نیل بشر به کمال و سعادت واقعی، حکایت می‌کنند. تفصیل این مطلب را در بحث ادله پیوند دین با سیاست و حکومت، دنبال می‌کنیم. برای اثبات این موضوع، دلایل بسیاری وجود دارد که عمده‌ترین آنها را در دو حوزه برون‌دینی و درون‌دینی، می‌توان دسته‌بندی نمود.

۱/۳. دلایل برون‌دینی بر پیوند دین با سیاست و حکومت: مهم‌ترین دلایل و شواهدی

برون دینی بر تلازم دین و سیاست، عبارتند از:

۱/۱/۳. **دلیل انسان‌شناختی:** مطابق دلیل انسان‌شناختی، اگر دین پیوندی با سیاست و حکومت نداشته باشد، لازمه آن این است که به انسان در عرصه حیات اجتماعی نظر استقلالی

^{۱۳} - ر.ک: عبدالقیوم سجادی، مبانی فقهی مشارکت سیاسی، مجله علوم سیاسی، ش ۸، ص ۷۷ - رحیم پور ازغدی، ماهیت دموکراتیک اسلام، کتاب نقد، ش ۲ و ۳، ص ۳۲۶.

^{۱۴} - ژان ژاک روسو، *قرارداد اجتماعی*، ترجمه مرتضی کلانتریان، ص ۴۹۲.

داشته باشیم. در بینش دینی و توحیدی انسان عین‌الربط به خداوند و محصور میان مبدأ و مقصد الهی است. طبق نگرش دین، انسان همواره به هدایت خداوند نیازمند بوده و این امر در هر شرایطی اجتناب ناپذیر است. بنابراین، نظر استقلال‌ی داشتن به انسان، معارض نگرشی است که دین الهی نسبت به وی دارد. از این‌رو، انسان‌شناسی دینی با تفسیری که تفکر جدایی دین از سیاست و حکومت برای انسان ارائه می‌دهد، کاملاً متفاوت است. بدین ترتیب، انسان در عرصه حیات اجتماعی نیز به راهنمایی دین و تشکیل حکومت به منظور تنظیم صحیح و عادلانه روابط دنیایی، نیازمند خواهد بود.

۲/۱/۳. دلیل روان‌شناختی: احساس بی‌نیازی از دین، زمینه‌ساز آزادی‌ها و تمایلات غیرمشروع مهار ناشدنی است. گستره وسیع آزادی‌ها به طغیان انسان در حیات اجتماعی در برابر محدودیت‌های ارزشی (دینی- اخلاقی) می‌انجامد. چنان‌که روشن است این امر، در تعارض آشکار با اهدافی که خداوند از ارسال رسل و انزال کتب آسمانی دارد، قرار می‌گیرد.

۳/۱/۳. دلیل جریان‌شناسی: عدم تلازم دین با سیاست و حکومت، در نهایت به غلبه باطل و صعوبت طی کردن مسیر حق در امور اجتماعی می‌انجامد و این درحالی است که انسان مؤمن از یک‌سو موظف به مقابله و مبارزه با باطل بوده و از سوی دیگر، مکلف است تنها مسیر حق را پیموده و به مقصد (قرب‌الی‌الله) دست یابد. با توجه به جریان غالب چیرگی ظاهری باطل و تیره شدن فضای حق، دین نمی‌تواند در مسائل مربوط به سیاست و اداره امور اجتماعی مردم بی‌تفاوت باشد.

۴/۱/۳. دلیل غایت‌شناسی: با تفکیک دین از سیاست و حکومت، اعمال سیاسی فارغ از اهداف غایی (کمال‌یابی و تأمین سعادت واقعی) شکل می‌گیرد و اهداف متعالی ارزشی نفی می‌شود. به همین دلیل، دین برای دستیابی بشر به اهداف غایی ناگزیر از پیوند با سیاست و حکومت است.

۵/۱/۳. دلیل خداشناسی: دین خواستار تسلیم و انقیاد انسان در برابر دستورات خداوند در همه امور و عرصه‌هاست، در حالی که تفکیک دین از سیاست موجب تسلیم‌ناپذیری انسان در عرصه حیات اجتماعی از خداوند می‌گردد. از این رو، تفکر جدایی دین از سیاست و حکومت با هدف اصلی و روح کلی حاکم بر دین کاملاً ناسازگار است.

۲/۳. دلایل دروندینی بر پیوند دین با سیاست و حکومت: افزون‌بر آنچه که از منظر برون‌دینی درباره پیوند دین با سیاست و حکومت گفتیم و بدین منظور به برخی از دلایل و شواهد در این حوزه اشاره کردیم، این مسأله با رویکرد دروندینی و از منظر آیات و روایات نیز قابل اثبات است. در این قسمت به برخی از مستندات دروندینی اشاره می‌کنیم:

۱/۲/۳. قرآن و شأن حکومتی پیامبر اسلام: این ادعا که در زمان رسول‌گرامی اسلام دو عنصر دیانت و سیاست با هم عجین شده بود و ایشان ضمن توجه به روابط فرد با خدا و زندگی آن جهانی، به تنظیم روابط سیاسی و اجتماعی مسلمانان نیز می‌پرداخت، سخنی است که مورد تأیید بسیاری از آیات قرآنی قرار گرفته است. در ذیل به چند نمونه اشاره می‌کنیم.

«و ما کان لمؤمن و لا مؤمنه اذا قضی الله و رسوله امرأ أن یکون لهم الخیره من امرهم»؛ هیچ مرد و زن با ایمانی حق ندارند هنگامی که خداوند و پیامبرش امری را ضروری بشمرند، اختیاری (در برابر دستور خداوند) داشته باشند.^{۱۵}

در این آیه شریفه اختیار نقض تصمیم خداوند و پیامبرش از مؤمنان سلب شده است. پس غیر از دستورات خدا و قوانین ثابت الهی، قوانین وضع شده توسط پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) نیز بر همه افرادی که در حوزه حکومت اسلامی زیست می‌کنند لازم الاجراست و کسی حق ندارد از پذیرش آن قوانین شانه خالی کند.^{۱۶}

^{۱۵} - احزاب/۳۶.

^{۱۶} - محمدتقی مصباح، نظریه سیاسی اسلام، ج ۱، ص ۴۳.

مطابق این آیه، بالاترین مرتبه «حق قانون‌گذاری» برای پیامبر منظور گردیده و علاوه بر قوانین ثابت الهی، پذیرش قوانین الزام‌آور پیامبر که متغیرند و بر حسب اقتضای شرایط زمان و مکان جعل می‌گردند، نیز برای اداره امور جامعه لازم و ضروری است.

«النبي أولى بالمؤمنين من انفسهم»؛ پیامبر (نسبت) به مؤمنان از خود آنها سزاوارتر است.^{۱۷} آیه نامبرده، از اولویت رسول‌گرامی اسلام (صلی الله علیه و آله و سلم) در مقایسه با دیگران، بر مؤمنین نسبت به اموری که به زندگی دنیایی آنان مربوط می‌شود خبر می‌دهد. اولویت به این معنی، در نزد بسیاری از اندیشمندان اسلامی پذیرفته شده است.

شیخ طوسی «أولى بالمؤمنين» را به «أحق بتدبيرهم»^{۱۸} تفسیر کرده است که مطابق آن، پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) برای تدبیر و سامان‌دهی امور اجتماعی مردم، از دیگران شایسته‌تر است. افزون بر ایشان، بسیاری دیگر از مفسران نیز بر این عقیده‌اند که «أولویت» در آیه، تنها ناظر به مسائل دینی نبوده، بلکه همه مسائلی مرتبط با دین و دنیای آنان را دربر می‌گیرد.^{۱۹} هم‌چنین در تأیید این تفسیر، روایتی از امام باقر (علیه السلام) نقل شده که می‌فرمایند:

«این آیه درباره فرماندهی و رهبری نازل شده است».^{۲۰}

شأن نزول آیه نیز مؤید دیگری است که اولویت در آن، رهبری سیاسی و اجتماعی را نیز دربر می‌گیرد؛ زیرا طبق برخی از نقل‌های تاریخی، هنگامی که رسول‌گرامی اسلام (صلی الله علیه و آله و سلم) تصمیم به جنگ تبوک گرفت و فرمان بسیج عمومی صادر کرد، عده‌ای برای حرکت در سپاه حضرت به‌دنبال اجازه پدر و مادر خویش بودند، خداوند با فرستادن این آیه، رسول اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) را به‌عنوان عالی‌ترین مقام زعامت و رهبری

^{۱۷} - احزاب/۶.

^{۱۸} - شیخ طوسی، التبیان فی التفسیر القرآن، ج ۸، ص ۳۱۷.

^{۱۹} - محمود زمخشری، تفسیر کشاف، ج ۳، ص ۵۲۳ - محمدحسین طباطبائی، المیزان، ج ۱۶، ص ۲۷۶.

^{۲۰} - فخرالدین طریحی، مجمع‌البحرین، ماده ولی، ص ۴۲.

جامعه اسلامی، که هیچ نظر و رأی دیگر، یا هیچ ولایت و حق دیگر (مانند حقوق والدین) نباید مزاحم آن تلقی شود، معرفی نمود.^{۲۱}

به طور خلاصه، مطابق این آیه شریفه که از حق ولایت پیامبر بر مؤمنین سخن می‌گوید، قرآن علاوه بر اثبات حق قانون‌گذاری، شأن اجرایی را نیز برای آن حضرت، منظور داشته است. «فلا و ربک لایؤمنون حتی یحکموک فیما شجر بینهم ثم لاتجدوا فی انفسهم حرجاً مما قضیت و یسلموا تسلیماً»؛ سوگند به پروردگارت که آنان مؤمن نخواهند بود، مگر این‌که در اختلافات خود، تو را داور قرار دهند و سپس از داوری تو در دل خود احساس ناراحتی نکنند و کاملاً تسلیم باشند.^{۲۲}

در آیه فوق، نه تنها اصل حق قضاوت برای رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) اثبات شده، بلکه پذیرش داوری و قضاوت حضرت و تن دادن به آن، شرط ایمان تلقی شده است؛ و این مطلب با قسم بسیار مؤکد همراه شده که مردم حتماً باید در اختلافات‌شان پیامبر را قاضی و داور قرار دهند و پس از آن که حکمی کرد، در دل نگران و ناراحت نباشند و با رضایت و رغبت آن حکم را بپذیرند؛ در غیر این صورت مؤمن حقیقی نخواهند بود.^{۲۳}

مرتضی مطهری، با توجه به مجموعه آیات قرآنی که درباره شئون حکومتی پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) قابل دسترسی هستند، اذعان می‌کند که آن حضرت، در آن واحد دارای سه شأن بوده است:

«اول این‌که، امام و پیشوا و مرجع دینی بوده و سخن و عملش برای مسلمانان سندیت و حجیت داشته است (ما آتیکم الرسول فخذوه و ما نهاکم عنه فانتهوا)؛^{۲۴}

^{۲۱} - طبرسی، مجمع‌البیان، ج ۴، ص ۳۳۸، به نقل از: محمدسروش محلاتی، دین و دولت در اندیشه اسلامی، ص ۲۱۹.

^{۲۲} - نساء/ ۶۵.

^{۲۳} - محمدتقی مصباح، نظریه سیاسی اسلام، ج ۱، ص ۴۴.

^{۲۴} - حشر/ ۷.

دوم این که، ولایت قضایی داشته و حکمش در اختلافات حقوقی و مخاصمات نافذ بوده است (فلاو ربک لایؤمنون حتی یحکموک فیما شجر بینهم...)؛

سوم این که، ولایت سیاسی و اجتماعی داشت و گذشته از این که مبین و مبلغ احکام و قاضی مسلمین بوده، سائنس و مدیر اجتماعی مسلمانان نیز بوده و ولی امر مسلمین و صاحب اختیار اجتماع آنان بوده است. آیه کریمه «النبی أُولی بالمؤمنین من انفسهم» و هم چنین «إنما ولیکم الله و رسوله» ناظر به این شأن سوم است. براساس چنین ولایتی، پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) رسماً بر مردم حکومت می کرد و سیاست اجتماع مسلمانان را رهبری می نمود.^{۲۵}

۲/۲/۳. قرآن و شوؤنات دنیایی سایر پیامبران: آیات فراوانی در قرآن وجود دارند که نشانگر دخالت پیامبران الهی در شوؤن زندگی دنیوی انسان ها در عرصه های سیاسی، اقتصادی، نظامی، فرهنگی، قضایی، حقوقی و... است. برخی از این دسته آیات عبارتند از:

«کان الناس امه واحده فبعث الله النبین مبشرین و منذرین و انزل معهم الکتاب بالحق لیحکم بین الناس فیما اختلفوا فیه»؛ مردم یک گروه بودند، خدا رسولان را فرستاد که نیکان را بشارت دهند و بدان را بترسانند و با آنها کتاب به حق فرستاد تا تنها دین خدا به عدالت در موارد نزاع مردم حکم فرما باشد.^{۲۶}

آیه مورد نظر، به این نکته مهم توجه می دهد که رسولان الهی برای رفع اختلافات مردم و داوری میان آنان براساس حق و عدالت، فرستاده شده و افزون بر توجه دادن انسان ها به زندگی آن جهانی، تنظیم روابط این جهانی و سامان دهی امور سیاسی و اجتماعی آنها را نیز مدنظر قرار داده اند. هم چنین قرآن کریم، یکی دیگر از اهداف انبیاء الهی را برپایی قسط و عدالت با اهرم قدرت ارزیابی می کند:

^{۲۵} - مرتضی مطهری، مجموعه آثار، ج ۳، ص ۲۸۱.

^{۲۶} - بقره/۲۱۳.

«لقد ارسلنا رسلنا بالبينات و انزلنا معهم الكتاب و الميزان ليقوم الناس بالقسط و انزلنا الحديد فيه بأس شديد و منافع للناس»؛ همانا پیامبران خود را با ادله (معجزات) فرستادیم و برایشان کتاب و میزان (عدل) نازل کردیم تا مردم به راستی و عدالت گرایند و آهن را که در آن هم سختی و هم منفعتی برای مردم است نیز برای حفظ عدالت فرو فرستادیم.^{۲۷}

بر طبق صریح آیه، دست کم یکی از رسالت‌های انبیای الهی و کتاب‌های آسمانی تنظیم صحیح و منطقی روابط و مناسبات اجتماعی بر محور قسط و عدل ارزیابی شده است. با این وصف، نمی‌توان پذیرفت که جهت‌دهی منابع دینی صرفاً به چگونگی ارتباط انسان با خدا و رابطه آن جهانی محدود می‌گردد و هیچ‌گونه نقشی برای نیل بشر به سعادت دنیایی به عهده آن نیست.^{۲۸} به همین دلیل، قرآن با گام نهادن در مسیر اعتدال و سفارش به عدالت و استقامت، نظام زندگی دنیوی را به زندگی اخروی مرتبط ساخته و اصلاح زندگی دنیوی و تأمین سعادت اخروی را به عهده گرفته است. از این رو، قرآن به عنوان قانون برتری است که پیامبر بزرگوار اسلام (صلی الله علیه و آله و سلم) به منظور نیل بشر به سعادت هردو جهان آورده است. قانون‌گذاری قرآن دنیوی محض نیست به طوری که به زندگی اخروی بی‌توجه باشد، همان‌گونه که اخروی محض هم نیست تا به سامان‌دهی روابط و مناسبات دنیایی نپرداخته باشد.^{۲۹}

بنابراین، گسترش عدل و قسط در جامعه بشری، اصلی‌ترین وظیفه پیامبران الهی است و آنها با تلاشهای طاقت فرسا و مستمر خویش این مأموریت را به انجام رساندند. عدالت‌ورزی چنان در قاموس دین جایگاهی برجسته دارد که به اعتقاد برخی از محققان عدالت گستری و مبارزه با روابط ناعادلانه اجتماعی را به منزله ملاک تمایز پیامبر از غیر پیامبر و از ادله صدق گفتار پیامبران برشمرد.^{۳۰}

^{۲۷} - حدید/۲۴.

^{۲۸} - سعید ضیایی فر، جایگاه مبانی کلامی در اجتهاد، ص ۷۵۱.

^{۲۹} - ابوالقاسم خویی، البیان، ص ۶۴.

^{۳۰} - مجموعه آثار، ج ۲، ص ۱۶۷.

۳/۲/۳. آیات و روایات دال بر جامعیت: علاوه بر آیاتی که تاکنون برای اثبات پیوند دین

با سیاست و حکومت، مورد استناد قرار دادیم، آیات و روایات دیگری نیز هستند که به حسب ظاهر، قرآن را جامع علوم اولین و آخرین معرفی نموده و بر این نکته که نه تنها در حوزه سیاست، بلکه در حوزه‌های دیگر نیز با داشتن قرآن از غیر آن بی‌نیاز می‌شویم، تأکید دارند:

«و نزلنا عليك الكتاب تبیاناً لكل شیء و هدی و رحمة و بشری للمسلمین»؛ و ما بر تو این قرآن را فرستادیم تا حقیقت هرچیزی را روشن کند و برای مسلمین هدایت و رحمت و بشارت باشد.^{۳۱}

«و عنده مفاتیح الغیب لا یعلمها الا هو و یعلم ما فی البر و البحر و ما تسقط من ورقة الا یعلمها و لا حبة فی ظلمات الارض و لا رطب و لا یابس الا فی کتاب مبین»؛ و کلید خزائن غیب نزد خداست، کسی جز خدا بر آن آگاه نیست و نیز آنچه در خشکی و دریاست همه را می‌داند و هیچ برگی از درخت نیفتد، مگر آن‌که او آگاه است و هیچ دانه در زیر تاریکی‌های زمین و هیچ تر و خشکی نیست جز آن‌که در کتاب مبین (قرآن عظیم) مسطور است.^{۳۲}

«ما کان حدیثاً یفتري و لکن تصدیق الذی بین یدیه و تفصیل کل شیء و هدی و رحمة لقوم یؤمنون»؛ قرآن سخنی افتراء نیست لیکن کتب آسمانی مانند خود را تصدیق کرده و هر چیزی (که راجع به سعادت دنیا و آخرت است) را مفصل بیان می‌کند و برای اهل ایمان هدایت و رحمت خواهد بود.^{۳۳}

امام صادق (علیه السلام) در تفسیر این دسته از آیات، روایاتی دارند به این شرح:

«ان الله تبارک و تعالی انزل القرآن تبیاناً لكل شیء حتی والله ما ترک الله شیئاً یحتاج إلیه العباد، حتی لا یستطیع عبد یقول لوکان هذا انزل فی القرآن الا و قد انزله الله فیه»؛ خدای متعال در قرآن بیان هرچیزی را فرستاده است. به خدا سوگند هرآنچه را مردم نیاز دارند خداوند

^{۳۱} - نحل/۸۹.

^{۳۲} - انعام/۵۹.

^{۳۳} - یوسف/۱۱۱.

فروگذار نکرده تا این که آنان نتوانند بگویند ای کاش بیان این مسأله در قرآن آمده بود، مگر آن که خداوند آن را در قرآن آورده است.^{۳۴}

«إن الله تبارک و تعالی لم یدع شیئاً یحتاج إلیه الا انزلہ فی کتابه و بینہ لرسوله»؛ هیچ چیزی یافت نمی شود مگر این که قرآن و سنت درباره آن نظر داشته باشد.^{۳۵}

هرچند ظاهر این دسته از آیات و روایات، قرآن را توصیف گر و جهت دهنده به تمامی علوم و دانشهای بشری- اعم از نظری، تجربی، غیبی، خلقت جهان، زمین، آسمان، انسان و حیوانات- می داند، اما آن چه که از جغرافیای سخن و توجه به آیات قبل و بعد و هم چنین هدف و روح کلی حاکم بر دین به دست می آید، جامعیت قرآن در حوزه مسائل دینی و هدایتی است، نه اموری که هیچ ارتباطی به هدایت و سعادت انسان ندارند. از این رو، پرداختن قرآن به عرصه هایی به حسب ظاهر خارج از حوزه های یاد شده، در واقع معطوف به آثار هدایتی و تربیتی آنها بوده است. به همین دلیل است که برخی از اندیشمندان ضمن بیان این مطلب که رسالت اصلی قرآن مسأله هدایت و انسان سازی است، درباره فلسفه پرداختن آن به زمینه های دیگر، چنین نگاشته اند:

«هرچند قرآن یک دعوت کلی به کسب همه علوم و دانش ها کرده، به علاوه گاهگاهی به تناسب بحث های توحیدی و تربیتی، پرده از روی قسمت های خاصی از علوم و دانش ها برداشته است، ولی با این حال، آن چه قرآن به خاطر آن نازل شده و هدف اصلی و نهایی قرآن را تشکیل می دهد، همان مسأله انسان سازی است. با توجه به این نکته که قرآن یک کتاب تربیت و انسان سازی است که برای تکامل فرد و جامعه در همه جنبه های معنوی و مادی نازل شده است، روشن می شود که منظور از «همه چیز» تمام اموری است که برای پیمودن این راه

^{۳۴}- محمد بن یعقوب کلینی، اصول کافی، ج ۱، کتاب فضل العلم، ص ۵۹، ح ۱.

^{۳۵}- همان، ح ۲.

لازم باشد، نه این که قرآن یک «دائرة المعارف» بزرگ است که تمام جزئیات علوم ریاضی، جغرافیایی، شیمی، گیاه‌شناسی و غیره، در آن باشد.^{۳۶}

براین اساس، جامعیت دین به مفهوم اشمال آن بر مسائلی بوده است که در سعادت و هدایت همه جانبه انسان در دو جنبه از زندگی دنیایی و اخروی نقش حیاتی ایفا می‌کنند. پرواضح است که نحوه اداره جامعه و ارائه راهبردهایی منطقی و عادلانه در این باره، از جمله مسائلی است که ارتباط عمیق با هدایت و سعادت نهایی انسان دارد و از این‌رو، دین که همواره نیازهای هدایتی و عوامل مؤثر بر سعادت فرد و جامعه را پاسخ در خور می‌دهد، نمی‌تواند در این زمینه دخالتی نداشته باشد.

نتیجه‌گیری

از مجموع آنچه که تاکنون در بحث قلمرو دین و جامعیت قرآن کریم مورد کنکاش قرار دادیم، به این جمع‌بندی می‌رسیم که جامعیت به مفهوم اشمال قرآن کریم بر ارزش‌ها و رهنمودهایی که افزون بر روابط فردی و آن جهانی، بر مناسبات اجتماعی و زندگی این جهانی مردم نیز حاکم می‌باشند، امر پذیرفتنی و مؤید از جانب ادله و شواهد بسیاری در دو حوزه برون‌دینی و درون‌دینی است. در بینش کتاب آسمانی اسلام، میان دین با سیاست و حکومت پیوند عمیق و ناگسستنی وجود دارد و از این‌رو، تفکر جدایی دین از سیاست و حکومت و سکولاریزه کردن زندگی که ناشی از دین‌ستیزی غرب به مفهوم مقابله با خرافات موجود در دین مسیحیت است، به هیچ وجه قادر نیست پاسخگوی خواسته‌ها و نیازهای فرد مسلمان باشد؛ زیرا وی از پشتوانه دینی برخوردار است که بسیاری از رهنمودهای آن، در صدد تنظیم روابط انسان با انسان‌های دیگر بر محور حق و عدالت و مبارزه با ترتیبات ناصحیح و ظالمانه اجتماعی است.

^{۳۶} - مکارم شیرازی و همکاران، تفسیر نمونه، ج ۱۱، ص ۳۶۲.

فهرست منابع:

- ۱- ابوالقاسم خویی، البیان، قم، موسسه احیای آثار خویی، ۱۳۷۵.
- ۲- امام خمینی، صحیفه نور، تهران، سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی، چاپ اول، ۱۳۶۹.
- ۳- جف هینس، دین، جهانی شدن و فرهنگ سیاسی در جهان سوم، ترجمه داوود کیانی، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی، چاپ اول، ۱۳۸۱.
- ۴- حسین بشیریه، دیپاچه‌ای بر جامعه شناسی سیاسی ایران، تهران، نگاه معاصر، چاپ دوم، ۱۳۸۲.
- ۵- حسین عزیزی و علی غفارزاده، اندیشه اسلامی ۲، دفتر نشر معارف (نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها)، چاپ هفتم، بهار ۱۳۸۵.
- ۶- دیوید مارش و جری استوکر، روش و نظریه در علوم سیاسی، ترجمه امیر محمد حاجی یوسفی، تهران، انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی، چاپ دوم، زمستان ۱۳۸۴.
- ۷- رحیم پور ازغدی، ماهیت دموکراتیک اسلام، کتاب نقد (دین و دنیا)، سال اول، ش ۳ و ۲.
- ۸- ژان ژاک روسو، قرارداد اجتماعی، ترجمه مرتضی کلانتریان، تهران، انتشارات آگه، چاپ چهارم، پاییز ۱۳۸۵.
- ۹- سعید ضیایی فر، جایگاه مبانی کلامی در اجتهاد، قم، دفتر تبلیغات اسلامی، چاپ اول، ۱۳۸۲.
- ۱۰- شیخ طوسی، التبیان فی التفسیر القرآن، بیروت، دار احیاء التراث العربی، بی تا.
- ۱۱- عبدالقیوم سجادی، مبانی فقهی مشارکت سیاسی، مجله علوم سیاسی، شماره هشتم، بهار ۱۳۷۹.
- ۱۲- عبدالکریم سروش، بسط تجربه نبوی، تهران، موسسه فرهنگی صراط، چاپ اول، ۱۳۷۸.
- ۱۳- عبدالکریم سروش، مدارا و مدیریت تهران، موسسه فرهنگی صراط، چاپ اول، ۱۳۷۶.
- ۱۴- علی عبدالرازق، الاسلام و اصول الحکم، مصر، چاپ دوم، بی تا.
- ۱۵- فخرالدین طریحی، مجمع البحرین، تهران، انتشارات مرتضوی، ۱۳۷۵.
- ۱۶- کاظم قاضی زاده، سیاست و حکومت در قرآن، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، چاپ اول، ۱۳۸۴.

- ۱۷- مجتهد شبستری، ایمان و آزادی، تهران، طرح نو، چاپ اول، ۱۳۷۶.
- ۱۸- محدثی مصباح‌یزدی، نظریه سیاسی اسلام، قم، موسسه آموزشی و پژوهشی امام‌خمینی(ره)، چاپ اول، تابستان ۱۳۷۸.
- ۱۹- محمدبن یعقوب کلینی، اصول کافی، تهران، دارالکتب الاسلامیه، چاپ ششم، ۱۳۷۵.
- ۲۰- محمدحسین طباطبائی، المیزان، قم، انتشارات اسماعیلیان، چاپ پنجم، ۱۳۷۱.
- ۲۱- محمدرسروش محلاتی، دین و دولت در اندیشه اسلامی، قم، دفتر تبلیغات اسلامی، چاپ اول، ۱۳۷۸.
- ۲۲- محمود زمخشری، تفسیرکشاف، بیروت، دارالکتب العربی، بی تا.
- ۲۳- مرتضی مطهری، مجموعه آثار، قم، انتشارات صدرا، چاپ سوم، ۱۳۳۷۲.
- ۲۴- مکارم شیرازی و همکاران، تفسیرنمونه، تهران، دارالکتب الاسلامیه، چاپ هجدهم، بی تا.
- ۲۵- مهدی مهریزی، نگاهی تاریخی به مسأله فقه و زمان، مجله آئینه پژوهش، ش ۳۶، ۱۳۷۴.
- ۲۶- مهدی نکویی سامانی، دین و فرایند جهانی شدن، قم، بوستان کتاب، چاپ اول، ۱۳۸۶.

مقایسه عملکرد ۱۷ وراثتی بادنجان رومی از لحاظ حاصل‌دهی در شرایط اقلیمی ولسوالی انجیل ولایت هرات

پوهنمل رامین نظریان - استاد فاکولته زراعت پوهنتون هرات

چکیده

آزمایشی در سال ۱۳۸۵ برای اولین بار در هرات به کمک موسسه ASAP و تحت نظارت استادان پوهنچی زراعت پوهنتون هرات مورد بررسی قرارگرفت تا از لحاظ میزان محصول‌دهی، مرغوبیت و بازارپسندی، تولید رب و توافق به شرایط محیطی منطقه و مقاومت در برابر آفات و امراض بهترین وراثتی‌های بادنجان رومی انتخاب شوند و برای ده‌اقین معرفی گردند.

این تحقیقات در قالب طرح بلاک‌های کامل تصادفی (Randomized Complete Block Design) انجام گرفت. برای این منظور هر یک از نواحی تحت کشت بادنجان رومی در ولسوالی انجیل بعنوان یک تکرار (Replication) در نظر گرفته شد. بیشترین میزان محصول مربوط به وراثتی‌های (TA-1 = 27.26, TA-2 = 27.49, TA-3 = 27.56 تن فی هکتار) می‌باشد که از لحاظ محصول‌دهی در یک گروه قرار گرفته‌اند و وراثتی Rio Grand France با تولید کمترین میزان محصول‌دهی یعنی 11.24 تن فی هکتار در مقام آخر قرار گرفته‌است.

۱_۱ مقدمه

امروزه با پیشرفت علم و تکنولوژی، تحقیقات علمی جایگاه ویژه خود را پیدا نموده‌است. برای تحقق این هدف باید با اعداد و ارقام بطور مستند نتایج آزمایشات مختلف را ارائه نمود تا مورد قبول قرار گیرد. در علوم بیولوژی و بخصوص کشاورزی با استفاده از روش‌های مختلف احصائی می‌توانیم نتایج تجربه‌های مختلف را تجزیه و تحلیل نماییم.

برای مقایسه عملکرد ۱۷ وراثتی بادنجان رومی از لحاظ حاصل‌دهی در شرایط اقلیمی ولسوالی انجیل ولایت هرات نیز با استفاده از روش تجزیه واریانس و روش‌های مقایسه اوسط ها نتایج این تحقیق مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت و در قالب طرح بلاک‌های کامل تصادفی پیاده گردید. همچنین با استفاده از برنامه‌های کامپیوتری هیستوگرام‌های میزان محصول‌دهی هر وراثتی نیز ترسیم گردید.

۲_۱ تاریخچه و اهمیت کشت و پرورش بادنجان رومی

بادنجان رومی بیش از پنجمصد سال به اینطرف مورد استفاده بشر قرار داشته و این گیاه بومی کشور پیرو در امریکای جنوبی بوده که از اواسط قرن شانزدهم به اروپا وارد گردید. بادنجان رومی مدت‌ها بعنوان یک گیاه زینتی مورد استفاده قرار می‌گرفت تا اینکه در اواخر قرن هجدهم بعنوان یک گیاه با مصرف خوراکی شناخته‌شد.

بادنجان رومی با نام علمی *Lycopersicon esculentum* L. مربوط به فامیلی *Solanaceae* می‌باشد. علاوه بر نوع *esculentum* پنج نوع دیگر از این جنس مشخص گردیده‌است. وراثتی‌های گوناگون بادنجان رومی وجود دارد که از جمله بادنجان رومی معمولی بنام *Commune* یاد می‌شود که این گیاه به صورت نبات یکساله کشت می‌گردد.

اهمیت بادنجان رومی و مطرح شدن آن بصورت امروزی به دلیل داشتن انواع ویتامین‌ها و املاح معدنی می‌باشد. بادنجان رومی سرشار از ویتامین‌های A, B, C بوده و یکی از سبزیجات میوه‌ای مهم، خوشمزه و مفید است که در حال حاضر به عنوان مواد اولیه کارخانجات متعدد صنایع غذایی مورد استفاده قرار می‌گیرد. بادنجان رومی از جمله گیاهانی است که می‌توان آن را در مناطقی که در تابستان دارای آب و هوای گرم و مرطوب باشند کشت نمود. در اکثر نقاط افغانستان به دلیل داشتن تابستان‌های گرم و سوزان و پایین بودن میزان رطوبت نسبی، معمولاً این نبات در این موسم کاسته می‌شود.

از ورود بادنجان رومی به افغانستان مدت زمان زیادی سپری می‌شود. امروزه این محصول جایگاه ویژه‌ای در سبد مصرفی خانواده‌ها دارد. بادنجان رومی بصورت‌های تازه، رب و سس،

مقایسه عملکرد وراثتی بادنجان رومی در شرایط اقلیمی ولسوالی انجیل / ۱۴۳

کچاپ و خشک به مصرف می‌رسد. امروزه در تمام فصول سال نیاز به مصرف بادنجان رومی احساس می‌شود و به دلیل مساعد بودن شرایط کشت و پرورش برای این محصول در کشور، باید برنامه‌ریزی اساسی نمود. تا به حال تحقیقات علمی و اساسی برای این نبات در افغانستان صورت نگرفته‌است و به دلیل اشتغال‌زایی و موثریت بالای آن روزه‌روز بر اهمیت اقتصادی آن افزوده می‌شود.

در اینجا به برخی از مبرمیت‌های این گیاه جهت تحقیق اشاره می‌شود :

- ۱_ بادنجان رومی محصولی است که دوران حیات آن حدوداً " نه ماه بوده و دارای میزان محصول دهی بالا می‌باشد.
- ۲_ در آمد حاصل از آن زیاد است.
- ۳_ هرات منطقه مناسبی برای کشت و پرورش آن می‌باشد.
- ۴_ این گیاه باعث ایجاد اشتغال در بخش‌های زراعتی و صنعتی می‌شود.
- ۵_ محصول اولیه برای کارخانجات رب می‌اشد.
- ۶_ بادنجان رومی می‌تواند به عنوان یک کشت جایگزین کوکنار باشد زیرا میزان در آمد آن بالا است.
- ۷_ به طور متواتر در فصل رشد برای دهاقین در آمد روزانه دارد.
- ۸_ با توجه به وجود کارخانجات رب در ولایت هرات کشت و پرورش بادنجان رومی در این ولایت توصیه می‌شود.

۳_۱ اهداف

عمده‌ترین اهداف کشت و پرورش بادنجان رومی در ولایت هرات عبارتند از :

- ۱ - بالا بردن سطح اقتصادی دهقانان.
- ۲ - کمک به رشد اقتصادی دولت.
- ۳ - ایجاد اشتغال در بخش‌های زراعت و صنعت.

۴ - جلوگیری از وابستگی زراعتی و اقتصادی.

۵ - یافتن وراثتی‌های پر محصول برای منطقه.

۶ - جلوگیری از ورود رب‌های بی‌کیفیت به بازارهای کشور.

۴_۱ انتخاب وراثتی‌های مناسب جهت کشت

به طور کلی دو نوع بادنجان رومی مورد کشت و کار قرار می‌گیرد :

۱ - بادنجان رومی که جهت مصارف تازه خوری کشت می‌شود.

۲ - بادنجان رومی که برای مصارف صنعتی کشت می‌شود.

بادنجان رومی که بصورت تازه خوری کشت می‌شود از تراکم کشت (Plant density)

پایین تر نسبت به بادنجان رومی که مصارف صنعتی دارد برخوردار است. اما بادنجان رومی که

مصارف صنعتی دارد معمولاً تراکم کشت آن بالا بوده و از انواع با رشد

محدود^۱ (Determinate) انتخاب شده تا پس از رسیدگی کامل ، میوه معمولاً طی یک مرحله

توسط کمباین‌های مخصوص بادنجان رومی ویا دست برداشت می‌شود.

در شرایط اقلیمی هرات برای اولین بار بر روی وراثتی‌های مختلف بادنجان رومی مطالعاتی

صورت گرفت که برای این منظور ۱۳ وراثتی در پنج ناحیه مختلف ولسوالی انجیل و ۱۷ وراثتی

نیز در مرکز تحقیقاتی اردو خان در ولسوالی فوق کشت گردید (در مرکز تحقیقاتی اردو خان

علاوه بر ۱۳ وراثتی فوق ۴ وراثتی دیگر نیز در چهار تکرار کشت شد که جمعاً ۱۷ وراثتی

مورد مطالعه قرار گرفت). در انتهای فصل با جمع‌آوری ارقام ثبت شده طی مراحل مختلف

رشد و نمو گیاه بادنجان رومی از هر ناحیه میزان محصول دهی کل آنها مورد تجزیه و تحلیل

احصایوی قرار گرفت و بهترین وراثتی‌ها مشخص گردیدند.

وراثتی‌های که در این تحقیق مورد استفاده قرار گرفت از این قرار اند :

جدول (۱_۱) : وراثتی‌های مختلف بادنجان رومی مورد آزمایش

^۱ رشد محدود (Determinate) : نوعی رشد که با آغاز رشد جنسی (شروع گلدهی) رشد جسمی متوقف می‌شود رشد

نا محدود (Indeterminate) : نوعی رشد که با آغاز رشد جنسی رشد جسمی متوقف نشده و ادامه می‌یابد

مقایسه عملکرد وراثتی بادنجان رومی در شرایط اقلیمی ولسوالی انجیل / ۱۴۵

شماره	علامت اختصاری	نام وراثتی
1	V1	Rio Grande (Royal Sluis)
2	V2	Gina VF (Royal Sluis)
3	V3	Early Urbana (Petro Seeds)
4	V4	Pearson (Local improved)
5	V5	Rio Grande Italia (RS)
6	V6	Rio Grande France (RS)
7	V7	CXD 142 (Campbells)
8	V8	CXD 222 (Campbells)
9	V9	CXD 226 (Campbells)
10	V10	TA-1 (Seminis)
11	V11	TA-2 (Seminis)
12	V12	TA-3 (Seminis)
13	V13	TA-4 (Seminis)
14	V14	CXD 223
15	V15	CXD 253
16	V16	CXD 258
17	V17	CXD 265

۵_ ۱_ تهیه نهال بادنجان رومی

بعد از انتخاب وراثتی‌های مختلف، جهت تولید نهال در گلخانه، در تاریخ ۲۵ حوت سال ۱۳۸۵ (۱۵ مارچ ۲۰۰۷) اقدامات لازم صورت گرفت. چون شرایط محیطی برای کشت مستقیم تخم به علت سردی هوا مساعد نیست لذا باید ابتدا تخمها را در گلخانه کشت نموده و پس از حدود ۶ - ۸ هفته نهال‌های تولید شده را به زمین اصلی منتقل کرد.

ابتدا جهت تهیه بستر مناسب کشت، بوره اره، کود پوسیده حیوانی، ریگ نرم و قوم با نسبت مساوی با هم مخلوط شدند و در داخل تنگ‌های پلاستیکی وجعبه‌های چوبی (به ابعاد: ۱ متر X ۰.۶ متر X ۰.۱ متر) ریخته شدند فاصله قطارهای کشت از هم دیگر ۱۰ سانتی متر در نظر گرفته شد. جعبه‌های فوق در داخل گلخانه قرار داده شد تا از سردی زمستان محافظت شود و درجه حرارت گلخانه حدود ۲۵ درجه سانتی گراد تثبیت گردید. لازم به ذکر است که قبل از انتقال نهال‌ها به زمین اصلی (بعد از ۶ هفته) حدود ۳ - ۴ روز جعبه‌های چوبی کشت شده حاوی نهال‌های بادنجان رومی در هوای آزاد جهت تطابق نهال‌ها با شرایط محیطی قرار داده شد.

ناگفته نماند که میزان بذر (تخم) مصرفی جهت تولید نهال در گلخانه و یا قوریه زیر پلاستیک بین ۱۵۰ - ۲۵۰ گرم در هر هکتار با توجه به نوع وراثتی می‌تواند متفاوت باشد (یعنی مقدار ۳۰ - ۵۰ گرم تخم بادنجان رومی اگر در ۵ متر مربع زیر پلاستیک و یا در گلخانه کشت شود برای یک جریب زمین تولید نهال خواهد نمود)

۶_ ۱_ عملیات لازم جهت آماده سازی زمین

بعد از انتخاب زمین‌های مناسب جهت کشت بادنجان رومی، ابتدا زمین‌ها قله شده سپس با دیسک یا ماله کلوخه‌های آن را خرد کرده تا خاک آنها خوب نرم شود. در صورتی که از انبار حیوانی پوسیده استفاده شود باید قبل از قله استعمال گردد تا با خاک خوب مخلوط گردد. همچنین برای هر جریب زمین یک کیسه ۵۰ کیلویی کود "دای آمونیم فسفیت" (DAP) و کود "یوریا" توزیع گردید (۲۵۰ کیلوگرم فی هکتار) تا مقداری از کودهای فوق را قبل از کشت به

مقایسه عملکرد وراثتی بادنجان رومی در شرایط اقلیمی ولسوالی انجیل / ۱۴۷

زمین بدهند و بقیه را بعد از انتقال نهال‌ها و در هنگام تشکیل میوه به زمین علاوه نمایند. زمین‌ها بعد از اینکه هموار شدند به قطعاتی تقسیم‌بندی گردیده و جوی‌های آبیاری کشیده‌شدند. هر وراثتی در مساحت ۱۰۰ متر مربع کشت گردید.

۷_۱ عملیات لازم جهت کشت

بعد از قطعه‌بندی زمین‌ها، نهال‌هایی که چند روز در محیط آزاد و خارج از گلخانه قرار گرفته بودند از داخل جعبه‌های چوبی برداشته‌شده و به زمین اصلی جهت کشت منتقل گردیدند. در هر قطعه ۱۰۰ متری فقط یک وراثتی کشت گردید. فاصله بین بوته‌ها در هر قطار ۳۰ سانتی‌متر و فاصله بین قطارها ۱ متر گرفته شد. بنابراین تعداد بوته‌های بادنجان رومی در هر هکتار ۳۳۳۳۳ عدد در نظر گرفته شد.

نحوه کشت بصورت جوی و پشته بود بطوریکه ۵۰ سانتی‌متر برای احداث آبخوره (جوی) و ۱۵۰ سانتی‌متر برای روی پشته‌ها فاصله در نظر گرفته شد که در دو طرف پشته‌ها کشت صورت گرفته نهال‌های بادنجان رومی غرس شدند. لازم به ذکر است که نهال‌های بادنجان رومی در داخل کارتن‌های کاغذی در ساعات ۴ الی ۵ بعد از ظهر، که از شدت تابش خورشید کاسته می‌شد، به مزرعه منتقل می‌شدند. در این هنگام مزرعه آبیاری شده و نهال‌ها در قسمت داغ آب پشته غرس می‌شدند. نهال‌ها در تاریخ ۳ - ۱۱ ثور به زمین‌های اصلی منتقل شدند.

۸_۱ عملیات لازم جهت مراقبت از محصول

۸-۱-۱ آبیاری : اولین آبیاری در بادنجان رومی در هنگام کشت نهال‌ها صورت می‌گیرد. دومین آبیاری نیز در فاصله‌های ۱ تا ۲ روز بعد از کشت جهت استقرار بهتر نهال‌ها صورت می‌پذیرد. سپس جهت اینکه ریشه‌های بادنجان رومی به اعماق نفوذ کند مزرعه را به اصطلاح داغ می‌دهند یعنی دور آبیاری را طولانی می‌نمایند (بین ۱۰ - ۱۵ روز). بعد از این باید دوره آبیاری منظم گردد زیرا در صورت عدم رعایت دوره آبیاری خساراتی بر کمیت و کیفیت

محصول بادنجان رومی وارد خواهد شد. تقریباً ۱۵ روز بعد از انتقال نهال‌ها به زمین اصلی عمل خاک دادن بوته‌ها و خوابانیدن آنها به جانب پشته‌ها صورت می‌گیرد.

آب کافی ۵۰ - ۶۰ فیصد حاصل را بالا می‌برد و کمبود آب باعث کاهش محصول می‌شود. همچنین آبیاری زیاد نیز باعث شیوع امراض و آفات از جمله پوسیدگی‌ها می‌شود. زمان آبیاری نیز مهم است که باید سعی شود بعد از چاشت (دیگر) اقدام به آبیاری شود.

۲ - ۸ - ۱ خیشاوه: برای مبارزه با علفهای هرزه ناگزیر به انجام عملیاتی تحت عنوان خیشاوه کردن می‌باشیم. علفهای هرزه رقیب عمده گیاهان زراعی می‌باشند که بر سر منابع غذایی با گیاه زراعی به رقابت می‌پردازند. عمده علفهای هرزه در مزارع بادنجان رومی "زردپیچک" (*Cuscuta sp.*) و "شنگول" یا "گل فالیز" (*Orobancha sp.*) می‌باشد.

زرد پیچک یک گیاه طفیلی بوده و در مدت کوتاهی ساحه وسیعی از مزرعه را اشغال می‌کند. این نبات با فرستادن اندام‌های مکنده خویش به داخل میزبان که همان گیاه بادنجان رومی می‌باشد باعث کاهش و حتی سبب از بین بردن تولید می‌گردد. با مشاهده زرد پیچک در مزرعه باید علاوه بر جلوگیری از تولید تخم آن تمام قسمت‌های آلوده به این گیاه را از مزرعه دور نموده و از بین برد. زیرا کوچکترین ذره‌ای باقیمانده از این نبات قادر به رشد مجدد بوده و باعث آلودگی مزرعه خواهد شد.

شنگول نیز یک گیاه طفیلی بوده که در مزارع بادنجان رومی و کچالو خسارات شدیدی را به محصول وارد می‌کند. تخم این گیاه قادر است سالهای زیادی را بدون فعالیت در خاک سپری نموده و با کشت محصولات فوق، سریعاً فعالیت آن آغاز شده و در مجاورت ریشه گیاه بادنجان رومی رشد کرده و خود را به ریشه آن می‌چسباند و از گیاه میزبان تغذیه می‌نماید. بهترین روش مبارزه با شنگول (گل فالیز) جلوگیری از تولید تخم می‌باشد یعنی قبل از تولید گل و تخم باید آن را به روش میخانیکی از بین ببریم.

در ولسوالی انجیل نیز علف هرز شنگول باعث خسارات جبران ناپذیر در قطعاتی از مزارع بادنجان رومی گردید. ده‌قینی که این علف هرز را جدی نگرفته و در مراحل اولیه ظهور با آن

مبارزه نکرده بودند دچار خسارت گردیدند. در حالیکه دهاقینی که از همان ابتدا با این علف هرزه مبارزه نمودند از موفقیت خوبی بر خوردار شدند.

۳ - ۸- ۱ آفات و امراض : از مهمترین آفات بادنجان رومی می توان کرمهای قطع کننده، کرمهای برگخوار، کرم های سوراخ کننده میوه، شبشکهای نباتی و زنجره ها را نام برد. اما آفات و امراضی که در مزارع تحت آزمایش مشاهده گردیدند عبارت اند از :

- کرم قطع کننده ساقه (Agrotis) که لاروهای کوچک آن از برگهای بادنجان رومی تغذیه نموده اما لارواسن سوم آن قدرت بالا رفتن از گیاه را از دست داده و با قطع نمودن ساقه گیاه از سطح خاک باعث ایجاد خسارت می گردد. جهت مبارزه می توان از آبیاری در شب استفاده نمود زیرا صبح پرندگان از کرمهای که در سطح جوی ها قرار می گیرند تغذیه نموده و باعث کنترل آفت می شوند. همچنین از تلک نوری جهت از بین بردن شبپره های این آفت نیز می توان استفاده کرد.

استفاده از طعمه زهری (مخلوط دیپترکس ۱۰ گرم ، سبوس ۱۰۰ گرم ، بوره یا شکر ۱۰ گرم ، وآب ۲۰۰ گرم) نیز در کنترل آفت فوق موثر می باشد.

- باید کوشش شود تا نهالهای بادنجان رومی زود به زود آبیاری نشود زیرا باعث ایجاد مرض ریشه (Root rot) می شود برای مبارزه با این مرض که باعث از بین رفتن بوته ها می گردد می توان به میزان ۱۰۰ گرم "کپراویت بلو" به را در ۳۲ لیتر آب حل نموده با آفتابه در اطراف بوته ها استعمال نمود.

- برای مبارزه با شبشکهای نباتی و کنترل سایر آفات می توان از "سوپرتاپ" ۲ در هزار و "زینب" به مقدار ۳ در هزار استفاده نمود.

- مرض دیگری که در ابتدای فصل در مزارع بادنجان رومی دیده شد سیاه شدن قسمت انتهایی میوه بود که در اثر عدم توازن در جذب آب توسط ریشه ها و همچنین تماس

انتهای میوه با خاک مرطوب بوجود می‌آید. تنظیم دور آبیاری می‌تواند در جهت کنترل مرض مفید واقع شود.

- کفیدگی میوه در بادنجان رومی ممکن است در اثر بارندگی و یا افتادن رطوبت بر روی میوه و یا به دلیل تابش مستقیم آفتاب بر روی میوه ایجاد شود. در این زمینه استفاده از ارقام و وراثتی‌های مقاوم و پر برگ توصیه می‌شود.

- برای کاهش میوه‌های آفتاب زده در بادنجان رومی که باعث ایجاد لکه‌های سفید و زرد بر روی میوه می‌شود استفاده از وراثتی‌های پر برگ و بهبود عملیات زراعی توصیه می‌گردد.

- برای مبارزه با کرم‌های سوراخ‌کننده میوه در بادنجان رومی که باعث خسارت زیاد به محصول می‌گردند، اعمال شخم (قلبه) عمیق بعد از برداشت محصول، دادن یخ آب به مزرعه و استعمال سموم "زولون"، "دiazینون" و "اکامت" ۲ در هزار مفید می‌باشد.

۹_۱ برداشت محصول بادنجان رومی

وقتی که میوه بادنجان رومی رو به پختگی می‌رود رنگ آن به سمت سرخی تغییر کرده و میوه آن قدری ملایم می‌گردد. رنگ قرمز بادنجان رومی در درجه حرارت‌های ۲۰-۳۰ درجه سانتی‌گراد بوجود می‌آید و با تغییر رنگ بادنجان رومی نشایسته به قند تبدیل می‌شود. بطور کلی تغییرات رنگ میوه بادنجان رومی را به شش مرحله زیر تقسیم می‌نمایند :

جدول (۱_۲) : مراحل تغییر رنگ میوه در بادنجان رومی (۱۴).

۱	مرحله سبزرنگ	Green stage
۲	مرحله خروج از سبز	Breaker stage
۳	مرحله ورود به رنگ گلابی	Turning stage
۴	مرحله گلابی رنگ	Pink stage
۵	مرحله سرخ کمرنگ	Light red stage

۶	مرحله سرخ رنگ	Red stage
---	---------------	-----------

باتوجه به هدف تولید و نوع مصرف بادنجان رومی می‌توان عمل برداشت محصول را در یکی از ۶ مرحله فوق انجام داد.

عمل برداشت از وراثتی‌های مختلف بادنجان رومی در هر ناحیه بطور جداگانه و در داخل جعبه‌های پلاستیکی صورت گرفت. محصول هر پلات (وراثتی) جداگانه وزن شده و در فرم‌های مخصوص ثبت گردید.

۱_۲ جمع‌آوری ارقام و اطلاعات از ساحات مختلف تحت کشت

برای هر ناحیه از کشت بادنجان رومی یک جدول زمان‌بندی شده جهت یادداشت‌برداری از عملیات مختلف در طی مراحل رشد و میزان محصول‌دهی توزیع گردید. در جدول فوق میزان محصول هر پلات (وراثتی) در تاریخ‌های مختلف برداشت، یادداشت می‌گردید که در انتها با جمع‌نمودن میزان محصول برداشت‌شده هر وراثتی، مقدار کل محصول تولیدی آن وراثتی بدست آمد. از آنجا که سطح زیر برداشت برای هر وراثتی ۱۰۰ مترمربع بود لذا به راحتی می‌توان میزان تولید هر وراثتی را در فی هکتار محاسبه نمود. در پایان فصل ارقام مربوط به هر ناحیه جمع‌آوری شد و سپس مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

۲_۲ آنالیز و تجزیه و تحلیل ارقام

این تحقیقات در قالب طرح بلاک‌های کامل تصادفی (Randomized Complete Block Design) انجام گرفت. برای این منظور هر یک از نواحی تحت کشت بادنجان رومی در ولسوالی انجیل بعنوان یک تکرار (Replication) در نظر گرفته شد. ولی در مرکز تحقیقاتی فارم اردوخان هر یک از وراثتی‌ها بطور جداگانه در چهار تکرار کشت گردیدند و لذا مرکز تحقیقات فارم اردوخان خود بعنوان یک تجربه مستقل از بقیه ساحات در نظر گرفته شد (۲ ، ۱۱ ، ۱۳).

بعد از جمع‌آوری ارقام، دیتاها مورد تجزیه واریانس قرار گرفتند و سپس اوسط میزان محصول هر وراثتی با تست (LSD) Least Significant Difference Test برای تعیین بهترین وراثتی‌ها از لحاظ میزان محصول دهی، سنجش شدند. در پایان مشخص شد که کدام وراثتی‌ها بیشترین محصول را نسبت به بقیه تولید نموده و ارجحیت بیشتری دارند (جدول ۲-۱ و جدول ۲-۲).

جدول (۲-۱): میزان محصول ۱۳ وراثتی بادنجان رومی در ولسوالی انجیل ولایت هرات
LSD: تست حداقل تفاوت معنی‌دار (۲، ۱۱، ۱۳).

District: Enjil Average Tomato Yield			
Varieties	Kg/100m ²	MT/ha	LSD †
TA-3 (Seminis)	275.6	27.56	A
TA-2 (Seminis)	274.9	27.49	A
TA-1 (Seminis)	272.6	27.26	A
CXD 222 (Campbell's)	209.8	20.98	Ab
TA-4 (Seminis)	203.3	20.33	Ab
CXD 142 (Campbell's)	196.8	19.68	abc
GinaVF(Royalsluis)	179.1	17.91	..bc
Pearson (Local improved)	175.5	17.55	..bc
Rio Grande Italia (RS)	173.1	17.31	..bc
CXD 226 (Campbell's)	163.5	16.35	..bc
Early Urbana (PetroSeeds)	152.5	15.25	..bc
Rio Grande (Royal Sluis)	137.2	13.72	..bc
Rio Grande France (RS)	112.4	11.24	c
LSD 5% = 8.86			

TABLE-4:Yield performance of 13 tomato varieties in Enjil

District of Herat Province in 2007.

†Least Significant Difference Test (LSD)

مقایسه عملکرد وراثتی بادنجان رومی در شرایط اقلیمی ولسوالی انجیل / ۱۵۳

هیستوگرام (۲_۱) : متوسط میزان محصول ۱۳ وراثتی بادنجان رومی در ولسوالی انجیل

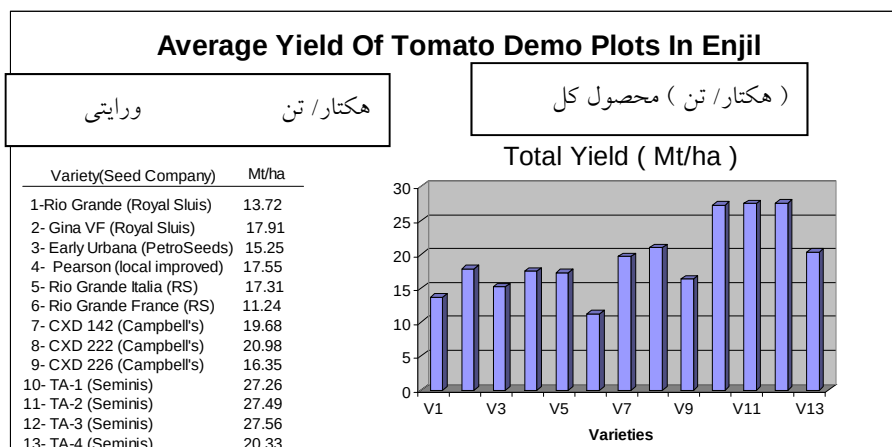

Fig. 1: Average yield of 13 Tomato varieties in Enjil District of Herat.

با توجه به آنچه در جدول (۳_۱) و هیستوگرام (۳_۱) ملاحظه می گردد، بیشترین

میزان محصول مربوط به وراثتی های (TA-1 = 27.26, TA-2 = 27.49, TA-3 =)

27.56 تن فی هکتار) می باشد که از لحاظ محصول دهی در یک گروه قرار گرفته اند و

وراثتی Rio Grand France با تولید کمترین میزان محصول دهی یعنی 11.24 تن فی

هکتار در مقام آخر قرار گرفته است.

جدول (۲_۲) : میزان محصول ۱۷ وراثتی بادنجان رومی در فارم تحقیقاتی اردو خان

District: Urdu Khan Research Farm Average Tomato Yield		
Varieties	MT/ha	LSD
TA-2 (Seminis)	43.74	a
TA-1 (Seminis)	43.56	a
CXD 142 (Campbell's)	32.1	ab
CXD 226 (Campbell's)	31.51	..b
TA-3 (Seminis)	25.73	..bc
Rio Grande Italia (RS)	25.2	..bc
Pearson (Local improved)	21.46	..bcd
Gina VF (Roial Sluis)	21.05	..bcd
TA-4 (Seminis)	19.33	cd
CXD 253	18.39	cd
CXD 265	17.04	cd
CXD 222 (Campbell's)	16.63	cd
Early Urbana (Petro Seeds)	15.11	cd
Rio Grande France (RS)	14.47	cd
CXD 258	12.24	d
Rio Grande (Royal Sluis)	11.47	d
CXD 223	11.43	d
LSD 5% = 11.817		

TABLE-5: Yield performance of 17 tomato varieties in

Urdu Khan Research farm-Herat Province in 2007.

هیستوگرام (۲_۲): متوسط میزان محصول ۱۷ وراثتی بادنجان رومی در فارم تحقیقاتی اردوخان ولایت هرات.

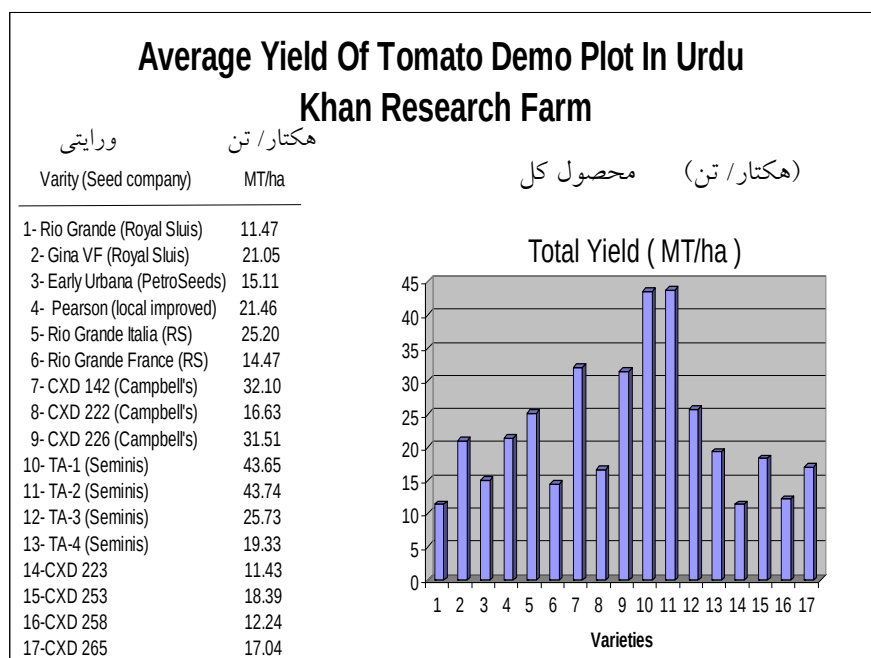

Fig. 2: Average yield of 17 Tomato varieties in Urdu Khan Research Farm –Herat.

با توجه به جدول (۳_۲) و هیستوگرام (۳_۲) مشاهده می شود که در فارم تحقیقاتی اردوخان بیشترین میزان محصول دهی مربوط به وراثتی های (TA – 2 = 43.74 , TA – 1 = 43.65 و CXD 142 = 32.10 تن فی هکتار) می باشد در حالیکه وراثتی (CXD 223 = 11.43 تن فی هکتار) از لحاظ محصول دهی در مقام آخر قرار گرفته است.

۲_۳ نتیجه گیری و مناقشه

برای بررسی انواع وراثتی های مناسب بادنجان رومی جهت کشت و پرورش در شرایط اقلیمی ولسوالی انجیل ولایت هرات، آزمایشاتی بصورت پلات های نمایشی در ۵ منطقه از

ولسوالی فوق و فارم تحقیقاتی اردوخان با چهار تکرار پیاده شد. بعد از کاشت و مراقبت‌های لازم محصول هر پلات (مساحت هر پلات ۱۰۰ متر مربع) در طول دوره رشد جداگانه جمع‌آوری و وزن شد. با استفاده از طرح بلاک‌های کامل تصادفی و روش‌های مقایسه اوسط‌ها با توجه به تست LSD، اوسط‌های وراثتی‌های مختلف بادنجان رومی با هم مقایسه شدند که نتایج آن‌ها در جداول ۴ و ۵ درج گردیده است:

چنانکه در جدول (۱-۲) ملاحظه می‌گردد بیشترین میزان محصول مربوط به وراثتی‌های (TA-1 = 27.26, TA-2 = 27.49, TA-3 = 27.56) تن فی هکتار) می‌باشد که از لحاظ محصول‌دهی در یک گروه قرار گرفته‌اند و وراثتی Rio Grand France با تولید کمترین میزان محصول‌دهی یعنی 11.24 تن فی هکتار در مقام آخر قرار گرفته‌است.

در جدول (۲-۲) مشاهده می‌شود که در فارم تحقیقاتی اردوخان بیشترین میزان محصول-دهی مربوط به وراثتی‌های (CXD 142 = 32.10, TA-1 = 43.56, TA-2 = 43.74) تن فی هکتار) می‌باشد در حالیکه وراثتی (CXD 223 = 11.4) تن فی هکتار) از لحاظ محصول‌دهی در مقام آخر قرار گرفته‌است.

با توجه به انجام آزمایشات در ولسوالی انجیل ولایت هرات، درمورد کشت و پرورش بادنجان رومی و انتخاب وراثتی‌های پرمحصول به ده‌اقلین می‌توان چنین توصیه نمود که:

چهار وراثتی TA-1, TA-2, TA-3, CXD142 از لحاظ محصول‌دهی در بین ۱۷ وراثتی مورد آزمایش بیشترین میزان محصول‌دهی را بخود اختصاص داده‌اند. البته باید توجه داشت که توصیه یک یا چند وراثتی جهت کشت برای یک منطقه نیاز به تکرار و انجام آزمایشات در طی چندین سال دارد، که امید است این موضوع تا تثبیت و تعیین وراثتی‌های مناسب بادنجان رومی جهت کشت و پرورش در مناطق مختلف ولایت هرات، طی سالهای آینده توسط مسئولین ریاست زراعت و سایر بخش‌های خصوصی و مؤسسات مختلف انجام پذیرد.

علاوه بر میزان محصول‌دهی یک وراثتی، شکل و اندازه میوه نیز در بازار پسندی و نوع مصرف بادنجان رومی، اعم از مصرف خانگی و یا صنعتی جهت تولید رب، موثر است که در

مقایسه عملکرد وراثتی بادنجان رومی در شرایط اقلیمی ولسوالی انجیل / ۱۵۷

این رابطه مشخصات وراثتی‌های مختلف از لحاظ شکل، رنگ، اندازه و بازار پسندی در جدول (۲-۳) درج گردیده‌است همچنین میزان بریکس (مقدار مواد جامد) وراثتی‌های مختلف نیز در جدول (۲-۴) اندازه‌گیری شده است.

جدول (۲_۳) : بازار پسندی وراثتی‌های مختلف بادنجان رومی تحت آزمایش در ولسوالی انجیل.

وراثی	شکل	رنگ	بازار پسندی
V1	مخروطی	سرخ	بازارپسند ، تخمرغی شکل و پرگوشت
V2	دایره‌ای کلان و ترکیده	سرخ	
V3	بیضوی کلان	سرخ	بازار پسند
V4	دایره ای کلان	سرخ	
V5	دایره ای کلان	سرخ	
V6	نا منظم	نارنجی	
V7	بیضوی کلان	سرخ	بازارپسند با قیمت بالا، تخمرغی شکل و پرگوشت
V8	مخروطی	سرخ	بازار پسند با قیمت بالا ، تخمرغی شکل و پرگوشت
V9	بیضوی نوکدار	سرخ	بازار پسند با قیمت بالا ، تخمرغی شکل و پرگوشت
V10	دایره ای	سرخ	اندازه میوه بزرگ ، محصول زیاد ، کمی آفتاب زده
V11	بیضوی نا منظم	سرخ	اندازه میوه کوچکتر ، مقدار محصول بالا
V12	مخروطی نا منظم	سرخ	مقدار محصول بالا
V13	بیضوی دراز رخ	سرخ	اندازه میوه خیلی کوچک ، رشد رویشی زیاد
V14	بیضوی	سرخ	
V15	مخروطی	نارنجی	

V1 6	بیضوی ریز	نارنجی	
V1 7	بیضوی	نیمه سرخ	ترکیده ، داغ دار

جدول (۲_۴) : میزان بریکس در وراثتی‌های مختلف بادنجان رومی.

Tomato Demo Plots

Varieties	Brix(%)	
V1	4.5 – 5	V1 = Riogrande Royal
V2	5 - 5.5	V2 = Gian VF Royal
V3	5 - 5.5	V3 = Early Urbana
V4	5 - 5.5	V4 = Pearson
V5	5 - 5.0	V5 = Riogrande Italia
V6	4 - 5.0	V6 = Riogrande France
V7	4 - 4.0	V7 = CXD142
V8	5 - 6.0	V8 = CXD222
V9	6 - 6.5	V9 = CXD226
V10	5 - 5.0	V10 = TA - 1
V11	4.5 - 5.5	V11 = TA - 2
V12	5 - 6.0	V12 = TA - 3
V13	4.5 - 5	V13 = TA - 4
V14	5 - 5.0	V14 = CXD223
V15	4 - 4.0	V15 = CXD253
V16	4.5 - 5	V16 = CXD258
V17	5 - 5.0	V17 = CXD265

یکی از پارامترهای مورد نظر در انتخاب یک نوع بادنجان رومی برای تهیه رب میزان

بریکس آن می‌باشد که هر چه بیشتر باشد برای رب مناسب‌تر خواهد بود.

برای تعیین میزان بریکس، چند قطره از آب بادنجان رومی را روی صفحه دستگاه

رفرکتومتر ریخته و سپس توسط عدسیه چشمی آن مشاهده می‌کنیم که چه عددی را به ما

نشان می‌دهد و آن را ثبت می‌نماییم.

باتوجه به نتایج حاصله فوق، اگر متوسط میزان محصول تولیدی را ۳۰ تن فی هکتار در

نظر بگیریم و متوسط قیمت فروش را در طی فصل ۷ افغانی فی کیلو گرام بادنجان رومی

منظور نماییم، مشاهده می‌شود که یک دهقان بطور اوسط ۲۱۰ هزار افغانی در طی یک سال

مقایسه عملکرد وراثتی بادنجان رومی در شرایط اقلیمی ولسوالی انجیل / ۱۵۹

فی هکتار از محصول بادنجان رومی عاید خواهد نمود که مبلغ قابل توجهی می باشد. اگر برای کشاورز امکاناتی از قبیل احداث سردخانه، بازار مناسب جهت فروش و... فراهم شود، این مبلغ به راحتی به دو یا سه برابر افزایش خواهد یافت.

از طرف دیگر از مزایای دیگر این محصول می توان ایجاد درآمد روزانه برای دهقان را برشمرد، که این موضوع برای ارتقای سطح زندگی روستایی و مرتفع نمودن احتیاجات روزمره دهقانان حایز اهمیت می باشد.

مسئله بازارپسندی نیز در مورد محصولات زراعتی حایز اهمیت است به طوری که در مورد بادنجان رومی مشاهده شد، مردم بادنجان رومی را می پسندند، که بزرگ بوده و دارای گوشت باشد همچنین نسبت به امراض و آفات مقاومت داشته و از طرفی در اثر حمل و نقل کمترین آسیب را ببیند. در بین وراثتی های انتخاب شده برخی وراثتی ها دارای شرایط فوق بودند، اما برخی دیگر دارای خصوصیتی همچون: داشتن میوه های کوچک، دارابودن تعداد برگ های کم که باعث آفتاب زدگی میوه ها می شود، داشتن میوه های پر آب و کم گوشت و... بودند که از مرغوبیت و بازار پسندی آنها کاسته می شد. از طرف دیگر نوع مصرف نیز در انتخاب بادنجان رومی موثر می باشد، بطوریکه بادنجان رومی که برای تهیه رب مصرف می شود باید گوشتی و بزرگ باشد در حالیکه بادنجان رومی که بطور تازه مصرف می شود اگر آبدارتر و متوسط تر باشد خیلی مهم نخواهد بود.

موضوع مهم دیگر برای انتخاب یک وراثتی، مقاومت آن در برابر آفات و امراض می باشد، برخی از وراثتی های مورد آزمایش در این پروژه در مراحل اولیه رشد دچار نوعی پوسیدگی سیاه رنگ در انتهای میوه شدند که مقداری از محصول آنها به این ترتیب از بین رفت همچنین برخی دیگر از وراثتی ها در برابر کرم های طوقه خوار مقاومت کمی داشته و تعدادی از بوته های آنها تلف گردید و لذا در انتهای فصل میزان محصول کل آنها کاهش نشان داد. همچنین وجود میوه های آفتاب زده و ترک خورده نیز از مرغوبیت و بازارپسندی برخی از وراثتی ها می کاهد

که در کل مطابق نتایج حاصل، از بین ۱۷ وراثتی مورد آزمایش فقط تعداد انگشت‌شماری توانستند در این مسابقه پیروز شوند. البته بازهم تاکید می‌شود که برای انتخاب یک وراثتی بمنظور کشت در یک منطقه باید آزمایشات طی چند سال تکرار شود و سپس بهترین وراثتی‌ها از لحاظ تولید میزان محصول و بازار پسندی برای کشت در منطقه توصیه شوند.

پیشنهادهات

با توجه به تجربه‌هایی که در مناطق مختلف ولسوالی انجیل و فارم تحقیقاتی اردوخان در طی سال زراعتی گذشته انجام گرفت، چنین می‌توان اظهار داشت که :

۱- کشت بادنجان رومی در ولایت هرات قابل توصیه بوده و می‌توان با برنامه‌ریزی درست و مناسب در این زمینه سرمایه‌گذاری نمود.

۲- همان طور که می‌دانیم با یکسال آزمایش نمی‌توان وراثتی‌های خاصی را در یک منطقه توصیه نمائیم لذا جا دارد تا در سال‌های آینده نیز آزمایشات فوق تکرار شود. با وجود این وراثتی‌های CXD142, TA-1, TA-2, TA-3 نسبت به سایر وراثتی‌ها بیشترین میزان محصول را تولید نمودند.

۳- در صورت امکان از وراثتی‌های پر محصول مورد پسند بازار و مقاوم به آفات و امراض استفاده شود.

۴- با توجه به تجربه‌های فوق توصیه می‌شود تا فاصله ردیف‌های کشت به یک متر کاهش یافته و میزان تراکم بوته‌ها در واحد سطح افزایش یابد، که این امر باعث افزایش در میزان محصول کل شده و در نهایت مقدار درآمد کل حاصل از کشت بادنجان رومی افزایش خواهد یافت، همچنین تاثیر آفتاب‌زدگی میوه را نیز کم می‌سازد.

۵- توجه دهقانان به مبارزه با علف‌های هرزه طفیلی حایز اهمیت می‌باشد، زیرا در اثر عدم توجه و مبارزه به موقع با آنها ممکن است کل محصول کشت‌شده از بین برود.

۶_ احداث سردخانه‌ها برای دهاقین در هر منطقه جهت نگهداری محصولات زراعتی‌شان بخصوص برای نگهداری بادنجان رومی در فصل تولید که قیمت محصول در بازار پایین می باشد خیلی مهم است.

۷_ کمک به دهاقین در جهت ارائه خدمات کشاورزی و در دسترس گذاشتن انواع کودهای کیمیاوی، تخم‌های مناسب و اصلاح‌شده و قرضه‌های بدون بهره و طولی‌المدت در ترویج کشت موثر خواهد بود.

۸_ کمک به دهقانان جهت فروش محصولات‌شان به کارخانجات تولید رب و یا صادرات آن به بازارهای فروش در داخل و یا خارج از کشور.

۹_ کمک به دهاقین جهت سورت، بسته‌بندی و حمل و نقل محصول به بازارهای فروش.

۱۰_ جلوگیری از ورود بی‌رویه رب‌های بی‌کیفیت به بازارهای کشور که از خارج وارد می‌گردد، که این امر باعث تشویق دهاقین و کارخانجات تولید رب جهت کشت بادنجان رومی و پروسس آن در کشور خواهد شد.

۱۱_ توصیه می‌شود تا از کشت بادنجان رومی در مناطقی که شدت باد زیاد می‌باشد و در مزرعه بادشکنی وجود ندارد، خودداری شود. زیرا باد مانع عمل تلقیح و تشکیل میوه می‌گردد و میزان محصول‌دهی در مناطق محصور و دارای بادشکن بیشتر بوده است. که این موضوع در مناطق مختلف ولسوالی انجیل به وضوح مشاهده گردید.

منابع

- ۱_ پوپل ، محمد اکبر. ۱۳۸۳. امراض نباتات مزروعی. مطبعه بهیر.
- ۲_ پور میرزا ، علی اصغر و مهدی تاج بخش. ۱۳۸۴. طرحهای آزمایشی در تحقیقات کشاورزی .
- انتشارات جهاد دانشگاهی ارومیه. صص ۲۵ - ۲۱۵.
- ۳_ پیوست ، غلامعلی. ۱۳۸۵. سبزی کاری زیر پوشش پلاستیک. انتشارات دانشگاه گیلان.
- ۴_ پوهندوی حبیبی ، عبدالظاهر. ۱۳۸۶. پرورش بادنجان رومی (ترجمه ، منتشر نشده). دفتر ASAP هرات.
- ۵_ حجازی ، یوسف. ۱۳۶۳. پرورش گوجه فرنگی در گلخانه. ناشر حجازی. صص ۱ - ۴۹.
- ۶_ شاهدی، محمد و مهدی کد یور. ۱۳۷۴. اصول نگهداری میوه ها و سبزیها. نشر اردکان.
- ۷_ عبدالکریم زاده ، محمد رضا. ۱۳۸۴. راهنمای شناسایی مشکلات عمومی کدوئیان و گوجه فرنگی
- در مزرعه و گلخانه. انتشارات خاطرات قم. صص ۱۰ - ۷۸.
- ۸_ فرجی هادی ، رستم. ۱۳۷۴. میوه و سبزی (و تکنولوژی نگهداری و تبدیل آنها). مرکز نشر دانشگاهی ایران.
- ۹_ کافی، محمد و رحمت الله قشم. ۱۳۷۸. گوجه فرنگی صنعتی (از کاشت تا برداشت). انتشارات جهاد دانشگاهی مشهد. صص ۱۱ - ۵۵.
- ۱۰_ نصحی ، غلامحسین. ۱۳۸۴. گوجه فرنگی در گلخانه. نشر نصح.

12 - Baburi , Mohammad Akbar. 1977. Vegetable Crops. Publication # 3

Afghan Agricultural Experimental Center. Peshawar.

13 - Cochran ,W. G and G. M, Cox. 1957. Experimental Designs. Second

Edition.

14 - Ehsan , E. 2006. Tomato Production Manual. Funded by DFID

Trough ICARDA.

15 - Ehsan , E. 2006. Forth six Monthly Project Progress Report.

Submitted to DFID in Kabul. Afghanistan.

16 – Ehsan. E, Stanakzai. Kh and Ramin Nazarian. 2007. Final Report

about Tomato Varieties Performance Trial in Herat. ASAP/Chemonies.

17 – Hamzakhayle , N. 1984. Vegetable Production. Faculty of Agriculture.

Kabul Unive. Kabul Afghanistan.

18 – Unive. of California. 1998. Integrated Pest Management for Tomatoes.

Division of Agriculture Natural Resources Publication # 3274

ESHRAQ MAGAZINE ACADEMIC- RESEARCH

Recognition of difference of opinions, a step towards the brotherhood of Islam

Islam and opportunities of globalization

Reverse geometric reconstruction of an object with a thermal conductivity
by micro-genetic algorithm

Impact of export commitment on the implementation of strategy for export companies'
performance and promotion.

Study on the rate and factors influencing dropout of the Afghan students of Herat University
and Iranian and Afghan students of Ferdowsi of Mash-had, based on their own point of view.

Politics and government in Quran

Comparing the performance of 17 varieties of tomatoes in terms of climatic conditions in Injil
district of Herat province.